Editura UNIVERS

Astăzi am mult prea multe dorinţi şi teamă mi-e, insuficiente forţe. Am să sfîrşesc printr-o mărturisire: urăsc indiferenţa, storurile trase la geam, asprimea şi cruzimea izolării. Cînd scriam despre prietenii mei, care astăzi nu mai sînt pe lume, mi s-a întîmplat, nu o dată, să mă opresc din lucru, să mă apropii de fereastră, să rămîn în picioare aşa cum rămîn oamenii cînd vor să cinstească memoria unui defunct. Nu vedeam în faţa mea nici frunzişul copacilor, nici troienele de zăpadă, vedeam doar chipul drag mie. Multe pagini ale acestei cărţi au fost dictate de dragoste. Iubesc viaţa, nu mă căiesc şi nu regret tot ce am trăit şi prin ce am trecut, îmi pare rău numai că multe n-am apucat să fac, că multe n-am scris, că uneori nu am suferit pînă la capăt, şi alteori nu am iubit cu toată puterea. Aşa sînt însă legile firii. În timp ce pe scenă eroul mai exclamă: „Mîine eu...“ spectatorii se şi grăbesc la garderobă. Şi mîine ce va fi? Altă piesă şi alţi eroi.

Vol. I-II Lei ~~14~~ 11 lei

189

1972

* * *
* * *

(2)

ILYA EHRENBURG • OAMENI, ANI, VIAŢĂ

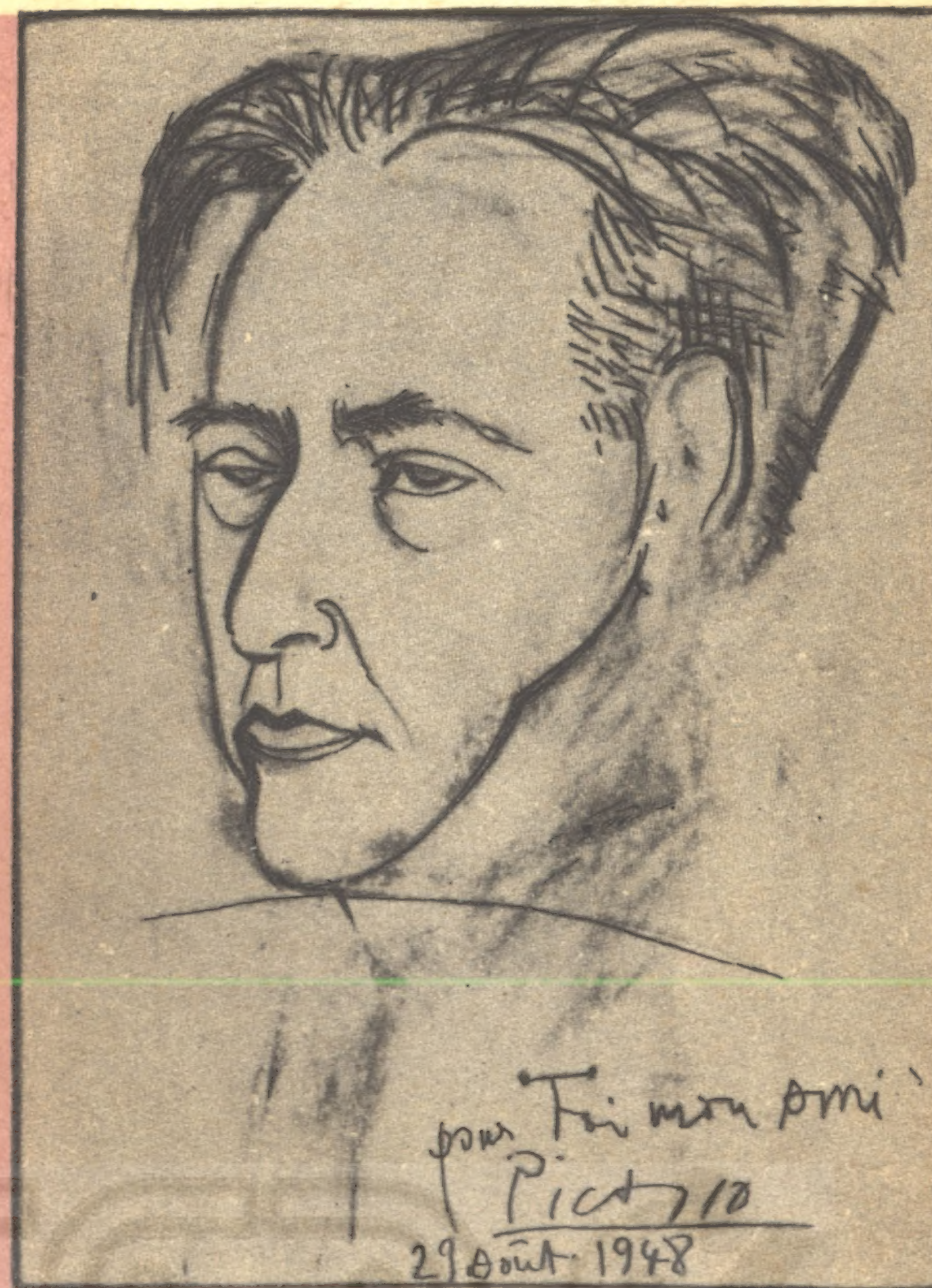

ILYA EHRENBURG

OAMENI, ANI, VIAŢĂ

Volumul VI

(2)

COLECŢIA MERIDIANE

Pe copertă: *Desenul lui P. Picasso reprodus după originalul din colecția lui Ilya Ehrenburg*

Ilya Ehrenburg

Oameni, ani, viață

Volumul VI

(2)

Traducere de *Tatiana Nicolescu*

Editura UNIVERS

București — 1972

Cartea a șaptea

22

LA începutul anului 1950 am adresat o cerere prin care arătam că întrucît lucrez la romanul „Al nouălea val", am nevoie să fac o călătorie în Franța ca să mă documentez asupra unor evenimente din perioada de după război. Călătoria mi-a fost aprobată, ceea ce era un succes. Curînd însă am aflat că francezii îmi refuză viza. Reprezentantul ministerului de externe a dat și un comunicat în presă : „Domnului Ehrenburg i s-a refuzat viza nu pentru că este comunist, ci pentru că avem toate motivele să credem că domnia-sa, personal, nutrește sentimente ostile față de Franța".

După ce am citit această însemnare într-un ziar francez, m-am înfuriat, dar apoi mi-a venit să rîd. De cîte ori n-am fost criticat pentru excesiva mea dragoste față de Franța ! Chiar cu puțin timp înainte citisem un articol lung al unui critic care căuta să demonstreze că în romanul „Furtuna" încerc să înconjur de aureolă chiar pe „burghezul Lancier lipsit de orice principii"... Și, poftim, Bidault mă tratează ca pe un dușman al Franței !

1950 a fost anul în care „războiul rece" amenința în fiecare clipă să se transforme într-un război fierbinte. Vara au început să bubuie tunu-

rile în Coreea. E adevărat că Stalin se ocupa de probleme de lingvistică, dar oamenii de rînd își făceau rezerve de sare și săpun. Un bătrîn îmi explică: „Fără sare nu poți trăi. Iar de se va întîmpla să mori trebuie să te înfățișezi Domnului într-o cămașă curată..." Primăvara și vara călătorisem prin Suedia, Belgia, Elveția, Germania, Anglia; pretutindeni văzusem înverșunare, ură, teamă. Evenimentele acelor ani mai sînt încă vii în amintirea tuturor și dacă relatez unele episoade puțin importante, o fac numai pentru a evoca atmosfera specifică de la sfîrșitul deceniului patru și începutul deceniului cinci.

E greu de explicat de ce am devenit ținta preferată pentru atacurile ziariștilor antisovietici. Poate că exagerau rolul meu, poate că îi enerva faptul că eu cunoșteam atît de bine viața Apusului, știu doar că scriau despre mine adesea și cu răutate. La Stockholm, unul dintre delegații francezi mi-a arătat un număr al ziarului *Rouge et Noir*, în care se scria că am fost recent ales în Sovietul Suprem, că voi primi în fiecare lună zece mii de ruble, că mă voi muta „într-o vilă situată într-o luxoasă suburbie a Moscovei, în așa-numita «zonă închisă» unde locuiesc numai înalții demnitari". După ce dădea această știre, ziaristul francez îmi cerea socoteală pentru cei „dispăruți": „A dispărut Tamara Motîliova, care pînă acum un an era ridicată în slăvi de critica oficială. I s-a luat totul, chiar și catedra universitară, pentru că a citat o frază a lui Leon Blum. A dispărut Anatoli Sofronov, asupra căruia a căzut trăsnetul Kremlinului, pentru că a îndrăznit să demaște carierismul. A dispărut Mihail Șolohov, unul dintre cei mai de seamă romancieri din Uniunea Sovietică, care s-a ascuns într-un sătuc de pe Volga".

În fruntea organizației scriitorilor de stînga din Franța se afla pe atunci Martin Chauffier. El a adresat o scrisoare primului ministru Bidault, pe care-l cunoștea din anii Rezistenței, insistînd să mi se acorde viza. Bidault nu i-a răspuns. Atunci Martin Chauffier a publicat o scrisoare deschisă intitulată: „Adio, Bidault". Pe Bidault nu-l mai impresionau însă nici un fel de scrisori: nici închise, nici deschise.

M-am hotărît să-mi încerc norocul în Belgia și Elveția, unde puteau să vină să mă vadă cîțiva dintre prietenii francezi. Belgienii mi-au dat viză pentru două săptămîni, ceea ce la vremea respectivă era un semn maximal de liberalism. Asociația de prietenie „Belgia-URSS" a organizat conferințe la Bruxelles, la Anvers, Liège. Pretutindeni se adunau săli pline, auditoriul se manifesta furtunos. În anii aceia toți își pierduseră calmul: și adversarii și prietenii.

La Bruxelles am fost invitat de regina Elisabeta, văduva regelui Albert despre care s-a scris mult în anii primului război mondial. Regina m-a impresionat adînc. Era desigur prima regină cu care aveam prilejul să stau de vorbă, dar chiar dacă n-ar fi fost o persoană de rang regesc, oricum aș fi rămas uimit: avea șaptezeci și patru de ani și umbla repede, ca o fată tînără, conducea mașina, sculpta, învăța limba rusă. A discutat cu mine despre „Furtuna" pe care o citise în limba rusă, mi-a arătat lucrările sale de sculptură, mi-a povestit despre întîlnirile cu Romain Rolland, m-a întrebat dacă l-am văzut de mult pe Stalin,

s-a interesat de Oborin și Oistrach. În ceea ce-i privește pe acești muzicieni am putut să-i povestesc cîte ceva, în ce-l privește pe Stalin am preferat să tac : mi-ar fi venit greu să-i explic reginei Belgiei că pentru un scriitor sovietic e mult mai simplu să se întîlnească cu ea decît cu Stalin. Am adus vorba despre Apelul de la Stockholm. Regina mi-a spus că textul i s-a părut admirabil. Ne-am aflat o pasiune comună — grădinăritul ; i-am spus că-mi plac foarte mult tuberozele, că am căutat la Bruxelles tubercule, dar n-am găsit. Trei luni mai tîrziu am primit la Moscova, prin *VOKS*, un pachet și o scrisoare : „Tuberculele de față au fost trimise pe numele dumneavoastră ambasadei URSS în Belgia de către regina Elisabeta". La sfîrșitul discuției regina mi-a spus că va veni să asiste la conferința mea : „Am să iau loc de astă dată în loja regală, deși de obicei stau în stal. Cred că ziarele au intenția să treacă sub tăcere conferința dumitale, dar dacă am să fiu în loja regală, vor fi nevoite să scrie..."

Într-adevăr, regina a stat în loja regală și ziarele au apărut cu relatări despre conferința mea.

La Anvers căile de acces spre sala „Rubens" erau întesate de poliție. În ciuda șomajului, docherii erau în grevă ; pe lîngă revendicările economice, ei refuzau să descarce vasele americane cu armament. Un vas american a trebuit să intre noaptea în micul port Zeebrugge pentru a descărca armamentul. În dorința de a-i demobiliza pe greviști, autoritățile au arestat comitetul de grevă ; printre membrii lui se afla un deputat al Parlamentului, docherul Franz Van den Branden. Cu

toate acestea greva a continuat. Van den Branden a declarat greva foamei, protestînd împotriva acțiunilor ilegale ale poliției. În ziua de 1 Mai muncitorii au pornit spre închisoare, cerînd eliberarea lui „Franz al nostru". Conferința mea a avut loc exact în ziua în care Van den Branden a fost eliberat din închisoare. Înainte de a începe conferința, am intrat într-o cafenea și am băut pentru sănătatea lui și pentru pace. În jurul nostru se înghesuiau muncitorii. Van den Branden, un flamand înalt, uscățiv spuse : „Puteți fi sigur că în portul nostru nu vor îndrăzni să aducă armament !" Apoi Van den Branden și tovarășii săi au venit la conferința mea în sala „Rubens". Am vorbit despre Rubliov, despre Picasso, despre unitatea culturii, despre Apelul de la Stockholm.

Cînd mă gîndesc la primăvara lui 1950 îmi dau seama că la data aceea nimeni nu știa cum se va termina totul. La fiecare intersecție de stradă, în orice oraș, puteai auzi o frază ca aceasta : „Poate că mîine izbucnește războiul". Cei cinci ani care ne despărțeau de sfîrșitul celui de-al Doilea război mondial fuseseră furtunoși, plini de contradicții, de evenimente de tot felul. Republica Federală a Germaniei era un copilaș care abia împlinise un an, de asemenea și *N.A.T.O.* se afla încă în fașă. Mulți aveau impresia că se poate schimba cursul evenimentelor.

La Bruxelles a venit special să mă vadă, din Franța, un tînăr, Raymond Agasse, muncitor metalurgist, care a vrut să-mi povestească drama orașului La Rochelle. Docherii din La Rochelle au refuzat să încarce vapoarele cu arme ce urmau să plece la Saigon. Autoritățile au încercat să îm-

praștie pe docheri și să recurgă la spărgătorii de grevă. Muncitorii au pornit în marș spre port. Agasse a fost arestat și deferit tribunalului. Pe neașteptate, în ziua în care urma să se judece procesul, pe clădirea tribunalului a fost înălțat steagul roșu. Agasse exclamă : „N-o să muncim pentru război ! N-o să le iasă figura asta !" Îmi povestea toate acestea într-un salon al hotelului Palace ; auzindu-l strigînd, doamnele ce ațipiseră prin fotolii, s-au ridicat speriate și au fugit.

Două săptămîni mai tîrziu, la Geneva, niște muncitori din Marsilia mi-au povestit că vasul *Empire Marshall* a colindat în lung și-n lat Marea Mediterană fără ca în vreun port să găsească amatori să-l descarce. A venit să mă vadă un tovarăș din Nisa. Acolo urmau să fie încărcate instalațiile pentru lansarea rachetelor ; tehnica militară fusese pudic camuflată, cu niște ramuri de mimoză, cineva descoperi însă camuflajul, sirenele începură să urle și muncitorii năvăliră în port.

Doamne, cît romantism era în toate acestea ! Raymonde Dienne își sărbătorise în închisoare ziua de naștere, împlinise douăzeci și unu de ani. Primise zeci de mii de telegrame de felicitare. Ce făcuse această fată ? Se culcase de-a curmezișul șinelor de cale ferată, reținînd pentru o oră sau două un tren militar. Numele ei era repetat de sute de milioane de oameni, tineri și tinere de pretutindeni erau însuflețiți de actul ei de curaj.

În anii aceia viața din Apus nu intrase încă într-un făgaș statornicit. La Londra, în mijlocul orașului, mai vedeai dărîmături negre. Trecînd cu avionul deasupra Germaniei, am văzut scheletele orașelor bombardate. În Anglia mai era regim de cartele. Europa trăia în sărăcie, în teamă, în învălmășeală. Muncitorii din Franța și Italia pierduseră bătălia încă în 1947, dar tuturor li se părea că lupta mai continuă.

Teama generală venea în ajutorul Pentagonului care, împreună cu cîteva monopoluri, dirija politica Americii. Sînt convins că Stalin nu dorea războiul, totuși numele lui înspăimînta nu numai burghezia, dar și țărănimea, intelectualitatea, chiar și pe mulți muncitori din apusul Europei. Ziarele din Franța scriau că tancurile sovietice pot ajunge în cîteva zile pînă la Dunkerque și Brest. Simone de Beauvoir povestește în amintirile sale că scriitorii, întîlnindu-se, se întrebau unul pe altul : „Ce aveți de gînd să faceți, dacă trupele sovietice se vor apropia de Paris, plecați sau rămîneți în Franța ocupată ?" Camus îi spunea lui Sartre : „Dumneata trebuie să pleci neapărat. Nu numai că te vor ucide, dar pe deasupra te vor dezonora..." Tragedia comuniștilor era tragedia izolării, legată de suspiciunea vecinilor, de teama în fața unei eventuale invazii, de discuțiile despre „coloana a cincea". Docherii din Anvers n-au fost sprijiniți nici de țăranii flamanzi, nici de numeroasele sindicate socialiste.

La Liège am ținut o conferință la Conservator. Locuitorii acestui oraș sînt oameni plini de temperament ; după terminarea conferinței n-am fost lăsat să plec, trebuia să dau autografe pe cărțile mele și ale altora, pe foi din agende, pe legitimațiile de membru al Asociației „Belgia-URSS", pe diferite cărți de vizită etc. Pe neașteptate, un amator de autografe cumplit de înalt, făcîndu-și loc prin mulțime, îmi întinse o foaie de hîrtie.

Eram cît p-aci să mă iscălesc pe ea, cînd omul strigă cu o voce tunătoare : „Actele dumneavoastră". M-am lămurit atunci că hîrtia care mi-o întindea era legitimaţia lui de comisar de poliţie ; pentru orice eventualitate vroise să verifice cine este omul care tulbură liniştea publică.

La drept vorbind însă autorităţile belgiene s-au comportat corect. E adevărat că atunci cînd rectorul Universităţii din Bruxelles l-a rugat pe ministrul justiţiei să-mi prelungească viza cu o zi ca să pot vorbi studenţilor despre literatura rusă, acesta a refuzat. Aşa erau însă moravurile vremii.

În Belgia viaţa era mai uşoară decît în Franţa vecină : erau nu numai mai multe mărfuri în prăvălii, dar şi mai mulţi cumpărători. Belgienii explicau : „Totul se datorează Americii..." Directorul „Centrului atomic", profesorul Kosens, mi-a povestit că savanţii belgieni, care se ocupă de problema folosirii paşnice a energiei atomice, nu au la dispoziţie uraniu. Totodată m-a sfătuit să mă duc să vizitez muzeul „Congo" situat în afara oraşului. Acolo am văzut o bucată de minereu de culoare închisă în dreptul căruia stătea scris : „Uraniu, Katanga." Era întrucîtva o explicaţie a dragostei pe care americanii o manifestau pentru mica Belgie.

Amintindu-mi acum de muzeu şi de inscripţia „Katanga", mă gîndesc şi la altele, mă gîndesc la drama care s-a desfăşurat zece ani mai tîrziu, la soarta lui Lumumba. Muzeul căuta să convingă pe vizitatori de bogăţia din Congo şi de sărăcia spirituală a indigenilor : alături de misionari generoşi, de colonizatori civilizaţi apăreau negrii sălbatici, hidoşi, uraniu, aur, aramă, cositor, fildeş,

cauciuc... Zece ani mai tîrziu acestor comori li s-au adăugat valuri de sînge omenesc.

Am făcut cunoştinţă cu Henri Rolin, senator socialist. După ce mi-a spus multe lucruri neplăcute despre politica Uniunii Sovietice, mi-a declarat brusc că socoteşte Apelul de la Stockholm un lucru raţional. La data aceea, bineînţeles, nu-mi puteam imagina că Rolin va deveni unul din iniţiatorii întîlnirilor „Mesei rotunde", că voi discuta prieteneşte în casa lui despre literatură, că la mitingul din Bruxelles organizat sub preşedinţia lui, după mine va urma la cuvînt Jules Moch, care va începe prin a spune : „Prietenul meu Ehrenburg a propus..." Am spus altădată că politica, intervenind în relaţiile dintre oameni, a dus adesea la desbinări, a stricat prietenii ; au fost şi cazuri inverse. Adversarii de pînă mai ieri începeau să-şi zîmbească binevoitor. Eu îmi ziceam : Cutare s-a schimbat foarte mult, iar „cutare" socotea că s-a schimbat Ehrenburg ; probabil ne schimbam cu toţii, dar cel mai mult se schimba epoca...

Belgia m-a uimit prin contrastele sale. Centrul oraşului Bruxelles era mai puternic luminat decît Parisul, o adevărată frenezie de reclame luminoase, ca pe Broadway. Dacă o coteai însă pe o străduţă lăturalnică, în serile calde, în faţa caselor vechi vedeai bătrîne cu bonete pe cap stînd la taifas. Oamenii citeau în ziare preziceri cumplite cu privire la războiul atomic, apoi se apucau de lucru, stăteau paşnic la taclale, beau bere. În oraşele vechi din Flandra, mahalagioaicele prindeau la ferestre oglinjoare cu ajutorul cărora vedeau ce se petrece pe stradă, ele însele rămînînd invizibile. Scriitorii care m-au primit la *PEN-Club*

au început a vorbi cu înfrigurare despre războiul ce se apropie, să mă întrebe dacă nu-i așteaptă soarta Annei Ahmatova sau a lui Zoșcenko, pentru ca apoi să discute despre Sartre, Kafka, Maiakovski.

M-am dus la Ostende să-l văd pe pictorul Permeke. Pe litoral multe clădiri erau distruse. Trecînd prin fața localității La Pann, mi-am amintit de vremea cînd scrisesem „Julio Jurenito". Unde era oare hotelul de atunci ?... Se vedea doar o bucată dintr-un zid negru, carbonizat.

La Bruxelles m-am dus să-l văd pe Hellens. Îmi spunea că în jurul lui e haos, o stare confuză, în care e greu să se lămurească. S-a mirat, cînd m-a auzit spunîndu-i : „Cel mai greu de suportat e faptul că ne contrazicem pe noi înșine..."

Într-adevăr, erau multe contradicții, nu numai în viața Belgiei, dar și în capul omului care cugeta la contradicțiile Belgiei. Pe cînd mă aflam la Bruxelles citeam articolele specialiștilor în finanțe cu privire la dividendele „Katangăi superioare", sau cele în care se spunea că trustul american „Grupul A — B" a cumpărat un milion șase sute de mii de acțiuni de la englezi și belgieni. Actualitatea cotidiană continua să mă atragă. Ducîndu-mă însă la expoziția retrospectivă a lui Ensor m-am simțit transportat într-o altă sferă, am uitat și de uraniu, și de Van Zeeland, și de Atchinson. Priveam peisajele pustii, defilarea măștilor trandafirii, vizitiul singuratic, contemporanul lui Verlaine și Mallarmé, adormit pe vecie. Am impresia că aproape toată viața mea am trăit concomitent în lumi diferite, că în mine au coexistat doi oameni, și nu totdeauna în mod pașnic ;

în anul acela am simțit acest lucru cu deosebită acuitate.

Încă la Moscova cerusem viza elvețiană. La Bruxelles am fost invitat la ambasada Elveției unde mi s-a spus că viza mi se va acorda cu condiția să semnez o declarație : „Subsemnatul Ilya Ehrenburg, mă oblig ca în timpul vizitei mele în Elveția să mă abțin de la orice fel de activitate politică, între altele să nu țin conferințe, să nu iau parte la întruniri, atît publice cît și particulare, să nu organizez conferințe de presă".

Am corectat textul adăugînd cuvîntului „întruniri" termenul „politice". Diplomatul mi-a spus că va cere prin telefon aprobare de la Berna. Am așteptat cam vreo oră. În sfîrșit, diplomatul mi-a comunicat pe un ton trist că nu trebuie să apar nu numai la întruniri politice dar și la cele culturale, religioase sau literare. A adăugat că am voie să asist la serviciile divine și să vizionez filme.

Cînd am sosit în Elveția, la Saint-Gall avea loc conferința scriitorilor elvețieni. Am primit o invitație, dar autoritățile mi-au reamintit de angajamentul ce-mi luasem să nu apar la întruniri. Drept care nu m-am încumetat să mă duc nici la un concert de muzică cehă.

Elveția neutră era atrasă de vîrtejul „războiului rece". La Zürich am citit o circulară a agenției de bursă „Affid" : „Faptul că și Rusia posedă în momentul de față bomba atomică va determina o creștere și mai rapidă a înarmării în America. În legătură cu acest fapt la Bursă se remarcă o înviorare a acțiunilor așa-numite «sugari ai războiului», adică a acțiunilor întreprinderilor care în timpul celui de-al doilea război mondial

au cunoscut o înflorire datorită comenzilor militare. Dăm în continuare o scurtă informare despre «Lockhead Air Craft Corporation» acțiunile căruia aduc dobînzi ce depășesc pe cele obișnuite, și anume 6,7%."

Am avut prilejul să aflu și ce gîndea un profesor, care dictase elevilor din cursul superior al unui liceu din Sion, ca exercițiu de retroversiune din franceză în germană, următoarele fraze: „Dacă rușii vor veni, vor face cunoștință cu vitejia noastră. Ne vom răzbuna pe acești urși pentru prietenii noștri gîtuiți, pentru nevestele noastre răpite. Tîlharii aceștia vor să ne răpească patria, au și strîns oștire și au ajuns la poalele Alpilor noștri".

Desigur am întîlnit și elvețieni care erau indiferenți față de soarta acțiunilor și urau sentimentul de ură dezlănțuit: la Geneva pe dirijorul Ansermet, la Basel pe teologul Barth, la Lucerna pe pictorul Herni. Aș vrea să spun aici cîteva cuvinte despre André Bonnard, un remarcabil elenist. Ne-am cunoscut la Paris, în timpul Congresului și el m-a invitat să vin să-l văd la Lausanne. Am discutat despre Micene, despre poezia sovietică, despre pace. I-am citat apoi lucrările care m-au ajutat să înțeleg multe lucruri din civilizația Eladei. L-am întîlnit și în anii următori, am mai fost o dată oaspetele lui la Lausanne, am stat de vorbă la diferite congrese ale păcii. Scriu despre el în acest capitol pentru că amurgul vieții sale a fost strîns legat de „războiul rece". Era cu trei ani mai în vîrstă decît mine și aparținea ultimilor umaniști ai Apusului. Deși niciodată nu se ocupase de politică, a fost unul dintre primii care au aderat la Mișcarea Partizanilor Păcii. În 1952 a plecat la sesiunea Consiliului Mondial, dar a fost arestat la Zürich și învinuit stupid de divulgare a secretelor de stat. A fost judecat un an și jumătate mai tîrziu și condamnat în mod convențional la cincisprezece zile de detențiune; condamnarea demonstrează destul de bine absurditatea acuzării, totuși tribunalul din Berna nu a îndrăznit să-l achite, se temea că în felul acesta învinuiește poliția elvețiană.

Rar poți întîlni un om atît de dezinteresat, cinstit și pur cum era Bonnard. Iubea poezia vechii Grecii, monumentele ei, arta ei plină de vitalitate, îi erau dragi studenții cărora le ținea cursuri, iubea pacea. La proces a declarat: „Dumneavoastră trebuie să pronunțați o sentință. E o problemă a conștiinței dumneavoastră. Conștiința mea este curată... Aici s-a vorbit despre umanismul meu, dar pentru mine umanism nu înseamnă știința unui savant de cabinet, ci altceva: legi care definesc viața. Aș vrea să spun de asemenea că în mod greșit au încercat unii să demonstreze că în mine umanistul coexistă în mod suspect cu ceea ce în mod prea general se denumește prin termenul «comunist». În realitate elenismul a fost pentru mine o școală de lungă durată și atotcuprinzătoare. Unii se străduiesc să delimiteze pe traducătorul „Antigonei" de Partizanul Păcii, cînd în realitate e vorba de unul și același om. Nu, domnilor judecători, nu sînt o ființă cu existență dublă, cum am fost prezentat aici... Să nu vă închipuiți că literatura există numai pentru a fi citită, ea este creată pentru a-și afla întruparea în viață. Dacă literatura nu ne-ar fi învățat arta de

a trăi, ar fi fost o simplă joacă și pentru nimic în lume nu mi-aș fi consacrat ei întreaga-mi existență..."

Cumpliți au fost anii aceștia cînd operele literare erau tratate ca niște bombe, cînd Elveția, țară pașnică și neutră a putut să judece ceea ce era mîndria ei, pe André Bonnard, încercînd să-l pîngărească. Iar omul acesta, după ce s-a rostit sentința, zîmbea blînd și privea cu o rază de nădejde spre copii : „Ei o vor duce mai ușor decît noi..."

Am stat în Elveția zece zile ; au venit să mă vadă prieteni din Paris, Grenoble, Marsilia, Lyon, Nisa ; i-am ascultat vorbind, mi-am făcut însemnări, serile mi le petreceam pe terasa unei cafenele de pe malul lacului care mi se părea cînd o mare într-o clipă de acalmie, cînd un bazin artificial, amenajat pentru englezoaice respectabile sau pentru turiștii din Oklahoma. Contemplînd apele, îmi spuneam pentru a mia oară că viața este o piesă foarte ciudată, o tragedie care devine pe alocuri farsă, în timp ce un actor plînge, un altul nu se știe de ce rîde, și pentru a înțelege și a accepta ceea ce se petrece pe scenă, trebuie să fii sau foarte înțelept, sau prost peste măsură. Omului de rînd nu-i rămîne decît să muncească, să citească ziarele, să privească lacul, dacă are unul la îndemînă, și să nu încerce să descifreze ideea ce a însuflețit pe autorul piesei, un autor mult prea complicat.

Pentru cîteva ceasuri a venit să mă vadă Denise. Ne-am privit îndelung unul pe celălalt, poate că am vrut iarăși să înțelegem ce a fost cu noi. După o clipă de tăcere, i-am spus, pe neașteptate :

„Totul s-a petrecut într-o altă existență..." Mi-a răspuns „da", și a zîmbit ca altă dată, cu același zîmbet fugar.

Viza mi-a expirat și am plecat la Berlin. Acolo „războiul rece" făcea parte din viața cotidiană. În Berlinul răsăritean, de Rusalii, avusese loc „o întîlnire a tineretului". Tineri și tinere îmbrăcați în bluze și cămăși albastre au organizat manifestații, au cîntat cîntece, au ascultat discursuri. Totul se desfășura în mijlocul ruinelor. Jumătate din Potsdamerplatz aparținea Republicii Democrate, pe cealaltă se plimbau soldați americani. Băieți în cămăși albastre aruncau în aer manifeste, purtînd efigia porumbelului lui Picasso. Drept răspuns veneau în zbor portocale și un *Bursch*, în cămașă cadrilată, striga : „Voi nu aveți portocale..."

Granița era mereu încălcată : oamenii se duceau la muncă, să-și viziteze rudele, să cumpere cîte ceva. De cîteva ori am fost și eu în Berlinul apusean. În fața lui *Romanisches Kaffe* unde stăteam altădată de vorbă cu Moholi Nagy, cu Maiakovski, cu Walter Mehring, cu Tuwim, acum se afla „Bursa". Se schimbau mărcile răsăritene pe cele apusene. Cu același lucru se îndeletniceau și sute de agenții de schimb, ce funcționau prin barăci sau la parterele în grabă refăcute ale caselor dărîmate. Cursul era fantastic la data aceea : pentru o marcă apuseană se cereau șapte răsăritene. În ambele părți ale orașului un bărbierit costa o marcă. Oameni economi, *Bürger*-ii din sectorul apusean se bărbiereau în cel răsăritean. În felul acesta le rămîneau în buzunar șase mărci. Gospodinele din sectorul apusean cumpărau în cel răsăritean legumele, iar cele din sectorul răsăritean

duceau acasă în plasă cafea, portocale, banane. Magazinele din Potsdamerstrasse vindeau pe întrecute stofe englezeşti ; în vitrine se anunţa : „Primim mărci răsăritene“ *Bürger*-ii economi din Charlottenburg duceau stofa la cusut croitorilor de pe Alexanderplatz, în felul acesta hainele le reveneau de trei ori mai ieftin. Pe Kurfürstendamm se dansa samba, se bea Rheinwein, clienţii admirau cîntăreţele pe jumătate goale, care cîntau chiuind, iar în Berlinul răsăritean amatorii de artă se duceau la piesele lui Brecht. În Berlinul apusean erau destul de mulţi şomeri, dar americanii nu făceau economie la bani. Pentru ei Berlinul nu era un oraş, ci o expoziţie a raiului capitalist, de aceea şomerilor li se dădea ajutor o sută de mărci pe lună, ceea ce îi făcea pe aceştia să spună rudelor sau prietenilor lor, care locuiau în Berlinul răsăritean : „Noi fără să muncim căpătăm 700 de mărci de-ale voastre.“

În sectorul răsăritean erau multe librării. Pe stîlpi puteai citi afişe politice sau reclame anunţînd : „Hoţii“ lui Schiller, o discuţie pe tema : „E nevoie oare de artă ?“ În Berlinul apusean vedeai reclame din cele mai variate ; chiar şi magazinele mici expuneau obiecte de lux. Pe Kurfürstendamm restaurantele, cafenelele, cabareturile erau ticsite de lume. Firmele aduceau amintiri dintr-un trecut îndepărtat : „Lichioruri Mappe“, „Restaurantul Kempinski“. Avusesem zece ani cînd mîncasem pentru prima oară crenvurşti la Aschinger. Totul se prăbuşise : imperiul lui Wilhelm, Republica de la Weimar, cel de-al treilea Reich, dar iată că în faţa mea erau aceiaşi crenvurşti ai lui Aschinger. E adevărat că localul — o bodegă

într-o casă pe jumătate ruinată — nu mai semăna cu cel de altă dată, totuşi bürgherii se simţeau mulţumiţi : viaţa veche, binecunoscută, acceptată, se refăcea.

În cele două Berlinuri, de dimineaţă pînă seară, megafoanele se demascau unele pe altele. Şi acest lucru şi multe altele mi-aduceau aminte de front. Presa Berlinului occidental susţinea că „roşii“ au organizat „întrunirea tineretului“ pentru a cuceri întregul oraş. Americanii, englezii, francezii, au scos tunuri, tancuri. N-au fost însă nici obuze, nici gloanţe, doar cîteva manifeste şi puţine portocale.

Războiul îşi are legile sale. El duce în mod inevitabil la sărăcirea vieţii spirituale a omului, îi simplifică părerile, concepţiile, pe fiecare om al său îl prezintă ca pe un sfînt, iar pe adversar îl înfăţişează ca pe un monstru de afiş. Din acest punct de vedere „războiul rece“ aducea cu toate celelalte războaie. Dacă Moscova sau New York-ul se aflau în spatele frontului, locuitorii Berlinului trăiau în linia întîia. Unui scriitor îi vine însă greu să se mărginească la lozinci telegrafice, la caricaturi sau osanale.

În Berlinul răsăritean m-am întîlnit cu Brecht, cu Anna Seghers, cu Arnold Zweig. Ziarele din Berlinul apusean îi atacau, numindu-i „trădători vînduţi Moscovei“, „carierişti“, „oameni ai compromisurilor“. Era un lucru absurd pentru că în timp ce oricare locuitor din Berlinul răsăritean putea trece Potsdamerplatz în lumea denumită în apus „liberă“, iar cu „mărcile apusene“ puteai cumpăra mai uşor pe cineva decît cu cele răsăritene, Anna Seghers venise în Republica Democrată

din Mexic, Brecht din Statele Unite, iar Zweig din Palestina. Erau şi în Berlinul răsăritean critici care îi atacau, cînd pe Brecht, cînd pe Zweig, cînd pe Anna Seghers. Mi-aduc aminte că am discutat îndelung cu un om care era străin, ba poate chiar duşman al artei. Interlocutorul meu căuta să mă convingă că în romanul Annei Seghers „Morţii rămîn tineri" se observă un sentiment de simpatie faţă de hitlerişti, ba chiar există note antisemite, că Zweig este „pe jumătate sionist şi pe jumătate mistic", cu un ochi se uită spre Israel, cu altul spre apus ; în ce-l priveşte pe Brecht, el este un „formalist incorigibil", un încăpăţînat, care neagă înfăţişarea realistă a vieţii, introducînd în piesele sale „un fantastic căutat". I-am replicat că pe Zweig nimeni nu l-a silit să plece din Palestina şi să vină la Berlin, că Anna Seghers nu poate fi antisemită căci este evreică şi mama ei a fost ucisă de hitlerişti la Auschwitz, iar în ce priveşte surplusul de „fantastic căutat", e mai bine să tăcem, de vreme ce ne aflăm la Berlin, un oraş care depăşeşte şi fantezia lui Brecht şi a lui Poe şi a lui Goya. Bineînţeles, îmi făceam sînge rău de pomană : există oameni care ştiu să vorbească, dar nu ştiu să asculte.

Pe Brecht îl cunoşteam de ani de zile ; nu era uşor să discuţi cu el : adesea îţi făcea impresia că ar fi absent, dar această impresie era înşelătoare. Ştia să asculte, reţinea multe, uneori zîmbea ironic. Omul acesta însă era totdeauna înconjurat de atmosfera lumii în care trăia — nu a Parisului sau a Berlinului — ci atmosfera unei ţări, pe care în sinea mea am denumit-o „Brechtia". Pentru el

fantezia, ca şi filozofia sau poezia, nu erau un procedeu literar, ţineau de însăşi firea lui : nu era pur şi simplu un poet, ci un poet incorigibil. Umbla totdeauna îmbrăcat cu o jachetă, fără cravată, fuma ţigări negre, tari, era modest, vorbea încet şi cu toate acestea mulţi oameni, între care şi eu, simţeau în prezenţa lui o anumită nelinişte. Cred că era rezultatul vieţii lăuntrice deosebit de intense a acestui om tăcut, în aparenţă distrat.

Mi-amintesc de ultima mea întîlnire cu el, în casa Annei Seghers. Era în toamna lui 1955, cu cîteva luni înaintea morţii sale. Anna m-a întrebat : „Care dintre scriitori a mai fost reabilitat, după Babel ?" Îi adusesem o veche litografie populară, în care crăişorul Bova chema la luptă Moartea . Brecht mă rugă să-i traduc textul şi rămase în aşteptare, iar eu m-am simţit cuprins de neliniştea pe care o cunoşteam.

Într-o carte apărută în Germania apuseană, consacrată lui Brecht, autorul spune că poetul „era şiret", „calculat" în soluţiile sale. Şiretenia lui Brecht era aceea a unui copil şi toate „calculele" lui greşelile de calcul ale unui poet.

Revenind la Moscova la începutul lui iunie, m-am apucat să povestesc prietenilor despre călătoria mea, despre Berlin. Savici m-a întrebat : „Ce crezi, va fi război ?" I-am răspuns : „În nici un caz". Încă o dată m-am dovedit a fi un proroc prost : două săptămîni mai tîrziu a izbucnit războiul din Coreea, care multă vreme a ameninţat să devină un război mondial.

23

ÎN vara aceea stăteam la vila noastră de lîngă Novîi Ierusalim. Vremea era neobişnuit de ploioasă, aproape tot timpul mi-l petreceam scriind ziua reportaje pentru diferite ziare, iar seara ascultînd radio-ul. Aveam intenţia să mă apuc de un roman, cînd mi s-a telefonat pe neaşteptate că trebuie să plec la Londra, la o conferinţă a păcii ; în ciuda aşteptărilor englezii îmi dăduseră viza.

La aerodrom am fost întîmpinat de membri ai Mişcării Partizanilor Păcii din Anglia şi de secretarul ambasadei noastre, care m-a condus pînă la hotel. Odaia era luxoasă, cu baie, şi mi-am zis că am să dorm grozav. Pe prima pagină a ziarului *Evening News* am zărit însă un articolaş intitulat : „De ce i-au dat drumul lui Ilya ?" Cum pînă atunci avusesem impresia că englezii sînt mai curînd rigizi decît înclinaţi spre familiarisme, titlul acesta m-a cam pus pe gînduri. De cîteva ori am fost trezit în timpul nopţii de nişte ţipete şi prin somn mă tot întrebam, de ce oare strigă englezii noaptea pe stradă ? Parcă altă dată nu aveau acest obicei...

Dimineaţa am aflat de la directorul hotelului că, fără să vreau, eu am fost cauza zgomotelor. Unul dintre membrii organizaţiei fasciste a lui Mosley a adus o tribună portativă şi a început să profere la adresa mea tot felul de blesteme, acuzîndu-mă că aş fi organizat războiul din Coreea, iar acum am venit în Anglia pentru a desfăşura o activitate subversivă şi multe altele. Întrucît Charta libertăţilor garantează libertatea

cuvîntului, poliţia l-a apărat pe orator. Directorul hotelului mi-a spus că mulţi dintre locatari s-au plîns, de aceea este nevoit să mă roage să mă mut la alt hotel.

La ambasadă mi s-a spus că vara, la Londra, e în genere foarte greu să găseşti o odaie, iar acum se mai întîmplă să fie şi un congres şi un mare meci de fotbal. După ce am stat o jumătate de zi la şedinţă şi am ţinut şi o cuvîntare (adică i-am convins pe cei ce erau deja convinşi că pacea e mai bună decît războiul), am plecat să caut hotelul a cărei adresă mi se dăduse. Era un hotel de mîna a treia, murdar, mi s-a oferit o cameră minusculă, la mansardă. Am avut doar timpul să mă spăl, nici măcar n-am apucat să-mi trag sufletul, că au şi venit să mă caute, anunţîndu-mă că la palatul Westminster mă aşteaptă deputaţii laburişti.

Războiul din Coreea alarmase pe toţi : oamenii se temeau că se poate transforma într-un al treilea război mondial. Ziarele engleze susţineau sus şi tare că operaţiile militare au fost începute de Coreea de nord. Coreea era departe şi laburiştii ştiau tot atît de puţin ca şi mine ce anume se petrecuse în ziua de 25 iunie la paralela 38, socoteau însă că instigatori au fost comuniştii. E adevărat, nu toţi laburiştii gîndeau la fel, unii deputaţi considerînd că şi în cazul cînd operaţiile militare le-ar fi început trupele Coreei de nord, Li Sîn Man nu merită oricum nici respect, nici sprijin. Asemenea deputaţi erau însă puţini la număr (mi-amintesc de doi — E. Hughes şi S.O. Davis). Majoritatea erau indignaţi de „sateliţii coreeni ai

Moscovei". Discuţia semăna mai curînd a interogatoriu şi dură pînă la ora nouă seara.

La Londra există obiceiul de a se lua cina devreme şi deputaţii veniseră la întîlnire după cină. Hughes m-a dus la restaurantul parlamentului şi m-a tratat cu bere. Cînd am ieşit de acolo, toate restaurantele erau închise. Am telefonat la ambasadă şi am spus că atît eu cît şi un comunist englez care, s-a oferit cu amabilitate să fie traducătorul meu, sîntem înfometaţi în ultimul grad. Ne-am dus la ambasadă, am fost ospătaţi cu sardele de Riga şi un soi de crabi ; a fost un adevărat ospăţ. Consecinţele însă n-au întîrziat. Cînd am sosit la ora unu noaptea cu taxiul la hotel, mi s-a spus că odaia mi-a fost închiriată din greşeală. Obiectele mele de toaletă fuseseră împachetate în absenţa mea în geamantan şi acesta predat portarului. Am început prin a mă indigna dar portarul era mort de somn şi nu răspundea nimic. A trebuit să mă întorc la ambasadă. Acolo toată lumea dormea ; funcţionarul de serviciu mi-a spus că mă pot culca pe divanul, pe care de obicei şed cei ce vin în audienţă, dar nu are nici cearceaf, nici pernă.

Dimineaţa veni să mă ia A. Montagu. Ne-am dus la o întrunire ; pe neaşteptate el a declarat că e timpul să plecăm, căci îmi fusese fixată o conferinţă de presă. I-am spus că nu mă pot arăta în faţa ziariştilor într-o cămaşă mototolită, deci trebuie să trecem pe la ambasadă. Londra e un oraş imens şi Montagu protesta : „Imposibil. Mai bine cumpărăm o cămaşă nouă". „Dar unde am s-o îmbrac ?" „La toaletă". Cînd ne-am apropiat de clădirea unde urma să aibă loc conferinţa de

presă, am văzut că mă aşteaptă peste o sută de ziarişti. Montagu s-a dovedit a fi un strateg iscusit. Împreună cu doi membri ai Mişcării Partizanilor Păcii, a baricadat drumul spre toaletă şi mi-a dat posibilitatea să mă schimb.

Trebuie să mărturisesc că după terminarea conferinţei de presă, am fost nevoit să schimb din nou cămaşa : sala fusese ticsită de ziarişti, care s-au compartat atît de ostentativ, încît m-au trecut toate sudorile. Îmi dădeam seama că trebuie să-mi păstrez calmul, pentru puţinii pe care într-adevăr îi interesau răspunsurile mele, dar acest calm exterior m-a costat nu glumă. Mai fusesem la sute de conferinţe de presă, dar niciodată nu mi-a fost dat să văd ceva asemănător. Eram întrerupt în fiecare clipă. Un ziarist s-a apropiat de tribună şi a strigat : „Nu căutaţi să ieşiţi basma curată. Răspundeţi direct : „da" sau „nu".

S-a organizat un miting în Trafalgar-Square. A venit o lume imensă ; Associated Press a anunţat că au participat zece mii da oameni. Tass a dat cifra de douăzeci de mii. În realitate, vor fi fost probabil vreo cincisprezece mii. Am privit piaţa, monumentul amiralului Nelson, m-am simţit intimidat, dar m-am stăpînit repede şi mi-am rostit discursul. Aproape imediat după aceea s-a pornit o ploaie torenţială şi lumea a început să se împrăştie. După ce s-a terminat mitingul mi-am aprins o ţigară ; aveam în buzunar o cutie de chibrituri sovietică, purtînd marca fabricii — secera şi ciocanul. Un ziarist necunoscut m-a rugat să-i fac cadou cutioara. A doua zi, alături de relatările despre cuvîntarea mea, am văzut o fotografie sub care scria : „Chibriturile cu care Ilya

vrea să incendieze Anglia". Într-un alt ziar am citit : „Ilya Ehrenburg are intenția să scrie un nou roman „Căderea Londrei".

Montagu îmi făcu rost de o cameră la un hotel unde n-am mai fost deranjat, ceea ce însemna mare lucru. În genere trebuie să spun că omul acesta m-a scos nu o dată din încurcătură. L-am cunoscut în 1948, la Congresul de la Wroclaw. De atunci, timp de 15 ani, l-am văzut la absolut toate ședințele și consfătuirile partizanilor păcii. Nu ținea cuvîntări, în schimb muncea din răsputeri. Aspectul său exterior îmi amintește nu atît pe cel al unui gentleman respectabil, cît pe-al unui vizitator al *Rotondei* din zilele tinereții mele. Poartă tot felul de pulovere și „jilete" colorate și la ședințe le scoate treptat, unul după altul. Și mai exotică îi este biografia. Crescuse într-o familie bogată ; tatăl lui fusese lord, membru al partidului liberal. Tînăr de tot, Montagu urmărise cu pasiune desfășurarea Revoluției din Octombrie, fusese la Moscova, mai apoi devenise comunist. Într-o zi am hoinărit cu el prin cartierele răsăritene ale Londrei, cartiere muncitorești. Trecătorii îl recunoșteau, unii se opreau să discute cu el, căci nu o dată sprijinise candidatura comuniștilor în acest cartier. În tinerețe se ocupase de zoologie și îmbogățise grădina zoologică din Londra cu tot felul de exemplare. Plecînd din Leningrad la Londra, luase cu el pe vaporul sovietic un pui de urs. După două zile de călătorie puiul de urs adormi în cabina lui Montagu și nu se mai trezi pînă la Londra. Marinarii au mărturisit apoi că ursulețul îi plictisea, umbla pe vapor, făcea murdărie și atunci ei i-au dat să bea din

votca lor. Mai tîrziu Montagu a făcut pasiune pentru cinematografie și a colaborat cu Eisenstein cînd acesta a lucrat în Mexic. A continuat și mai tîrziu să se ocupe de problemele cinematografiei și ale televiziunii. De altfel mai are încă o pasiune, pe care nu o pot trece sub tăcere : ping-pong-ul, este președintele Uniunii internaționale a amatorilor de ping-pong. Montagu iubește arta ; este o fire încrezătoare și totodată încăpățînată ; într-un cuvînt este un om pe care cred că l-am înțeles totdeauna, deși gîndește confuz, iar franceza pe care o vorbește este atît de ciudată, încît uneori cuvintele franțuzești sună ca cele englezești. În 1950, cînd situația comuniștilor era foarte grea în Anglia, Montagu discuta liniștit cu adversarii săi politici : probabil că firea sa extravagantă dezarma pe mulți.

Un binecunoscut scriitor englez, care nu participase la conferința de presă, dar care la vremea aceea era adversar al Uniunii Sovietice, m-a comparat cu un uriaș „cîine ciobănesc" și m-a sfătuit să mă car cît mai repede la Moscova. Nu-i dau aici numele, personal l-am cunoscut mai tîrziu, iar peste șase sau șapte ani el și-a schimbat atitudinea față de partizanii păcii și totodată și față de mine.

Mai rău a fost cu discursul rostit în parlamentul englez de unul din laburiști. (Nici numele lui nu-l dau, nu l-am mai întîlnit, nu știu ce gîndește acum, prefer să trec incidentul, de care vreau să pomenesc, pe seama „războiului rece"). Colaboratorii revistei *New Statesman* m-au invitat la un dejun și acolo l-am cunoscut pe acest om. Am discutat mult, vreo trei ceasuri. Montagu tra-

ducea din franceză în engleză. Am discutat bineînțeles despre pace și război. Eu am comentat un articol interesant, apărut în ziarul francez *Le Monde*, adăugînd că nici poporul francez, nici cel englez nu vor probabil să poarte război, că starea de spirit a oamenilor simpli se deosebește mult de discursurile politicienilor și de articolele ce se scriu prin ziare. După această întrevedere a urmat discursul rostit de deputat în camera comunelor. A început prin a spune că luase cu cîteva zile înainte masa cu mine. Un conservator l-a întrerupt, întrebîndu-l cum poate un deputat englez să șadă la aceeași masă cu Ilya Ehrenburg. Deputatul laburist i-a răspuns că a vrut să-și cunoască adversarul. După care a declarat cum că eu i-aș fi spus că nici englezii, nici francezii nu sînt capabili să poarte un război nici din punct de vedere moral, nici din punct de vedere fizic. M-a comparat cu Ribbentrop care raportase lui Hitler că englezii nu vor opune nici o rezistență. După ce am citit discursul lui, am adresat o scrisoare ziarului *Times*. O scrisoare similară a trimis și Montagu. Dezmințirile de orice natură interesează însă prea puțină lume, faptul era consumat : Ehrenburg era Ribbentrop, cîinele ciobănesc, omul venit să pregătească invazia „roșilor" în Marea Britanie.

Cu o jumătate de an înainte de această întîmplare, un ziar francez de dreapta scrisese : „Ar fi o nerozie să-l primim din nou în țara noastră pe Ilya Ehrenburg. Îl cunoaștem prea bine pe acest individ. În Rusia roșie el joacă același rol pe care l-a jucat Friedrich Sieburg în Germania nazistă ; făcînd declarații de amor Franței, era

agentul Wehrmacht-ului. Autorul „Furtunii" desțelenește drumul pentru legiunile lui Stalin. A-l lăsa pe Ehrenburg să intre în Franța ar însemna încă un agent al G.P.U. ! Și încă ce agent ! Cunoaște foarte bine junglele Parisului, are relații în cele mai variate cercuri, este răsfățatul esteților și al snobilor, ar fi veriga principală într-un lanț lung de spionaj".

Fusesem invitat în Anglia de Consiliul Național al Păcii — organizație care reunea peste zece ligi, asociații, instituții cu caracter pacifist : quaqueri, tolstoiști, adversari ai serviciului militar și altele. Printre cei cu care am stat de vorbă l-am întîlnit și pe Zilliacus, un om cu care zece ani mai tîrziu m-am împrietenit, dar față de care în prima clipă am simțit neîncredere, chiar bănuială, — așa erau vremurile pe atunci. S-a discutat posibilitatea unor acțiuni comune pentru a pune capăt războiului din Coreea. Treptat, am reușit să înfrîng spiritul de adversitate, discuția începuse să capete un caracter binevoitor. Totul a fost stricat de o intervenție a secretarei Comitetului englez al partizanilor păcii. Ea s-a apropiat de mine și m-a întrebat în șoaptă : „Nu cumva sînteți obosit ? Aș putea ruga să vi se aducă o ceașcă de ceai..." Atmosfera s-a schimbat pe loc, interlocutorii mei nu știau că este vorba de o ceașcă de ceai, au început să șușotească între ei, „cîinele ciobănesc" se transformase într-un lup îmbrăcat cu bonețica bunicii...

Sîmbătă la ora cinci după masă, adică exact la ora cînd toți englezii, indiferent dacă sînt bogați sau săraci, cu vederi de dreapta sau de stînga, beau ceai, apropiindu-mă de clădirea am-

basadei noastre am văzut un tablou ciudat: un grup de tineri, operatori cu aparate de filmat, poliţie. Am aflat că tinerii adepţi ai lui Mosley zvîrliseră cu cinci minute înainte cu pietre în ferestrele ambasadei; poliţia nu era la faţa locului, în schimb operatorii de cinema fuseseră preveniţi la vreme şi filmaseră demonstraţia de „protest popular" împotriva „roşiilor" care continuă agresiunea în Coreea. Ambasadorul nostru, Zarubin, îmi arătă cîteva pietre. Odaia a fost măturată, cioburile scoase afară; ambasadorul a telefonat de faţă cu mine lui Bevin, ministrul de externe, care la ora aceea se afla în weekend la vila sa, cerînd să fie primit de urgenţă. Apoi ambasadorul s-a apucat să dicteze nota de protest. Asistam pentru prima oară la o scenă ca aceasta şi văzîndu-mă interesat de cele petrecute, Zarubin mi-a propus să rămîn să-l aştept pînă se întoarce de la Bevin. Mi-a relatat apoi că ministrul s-a fîstîcit, bineînţeles i-a condamnat pe huligani, a promis că va lua măsuri şi aşa mai departe...

Am fost şi la Cambridge; Montagu m-a dus la unul dintre cei mai de seamă fizicieni englezi — Dirac. Am fost primiţi bine. Cînd am adus vorba despre Apelul de la Stockholm, Dirac mi-a spus că socoteşte bomba atomică o crimă, dar nu se ocupă de politică. În odaie a intrat băiatul lui, un adolescent, care studia la colegiu, şi m-a rugat să-i dau un autograf pe un volum din „Căderea Parisului". Fizicianul mi-a spus: „Iată generaţia nouă. El e un „roşu"... I-am răspuns că pentru *Daily Mail* şi el tot „roşu" este, devreme ce nu-i place „războiul rece" şi vorbeşte cu respect despre Joliot-Curie. Dirac

începu să rîdă. (Joliot-Curie îmi povestise că Dirac făcuse o importantă descoperire în domeniul mecanicei cuantelor, încă înainte de a fi împlinit 30 de ani.) Timp de două sau trei ceasuri, discutînd cu acest om interesant, original, am uitat de „războiul rece". După ce am terminat masa, Dirac m-a întrebat, pe ocolite, ce s-a întîmplat cu prietenul său Kapiţa, despre care ziarele scriseseră că ar fi fost arestat. Întîmplarea făcuse ca înainte de plecare, cineva să-mi fi povestit că deşi îl supărase nu ştiu cum pe Stalin, Kapiţa continua să lucreze; i-am răspuns deci lui Dirac că este în libertate, şi are un laborator unde lucrează. Aveam însă senzaţia că atît Dirac, cît şi soţia lui ar dori să mă creadă, dar nu îndrăznesc. Doamna Dirac m-a întrebat dacă aş putea lua cîteva sculuri de lînă pentru soţia lui Kapiţa, căreia îi place să tricoteze. Patru ochi mă priveau ţintă. I-am răspuns că voi transmite cu plăcere cadoul; pe loc ne-am simţit cu toţii uşuraţi. Aşa era epoca şi acestea erau relaţiile dintre oameni...

La Londra am avut pentru prima oară prilejul să vorbesc pe îndelete cu Bernal. Îl întîlnisem şi la Wrocław şi la Paris, dar numai la şedinţe, la Londra am fost invitat la el acasă. În anii ce au urmat ne-am întîlnit de multe ori, am discutat de cîteva ori îndelung şi l-am îndrăgit. La prima vedere îţi lasă impresia unui clasic om de ştiinţă: uită totul, pierde totul, părul îi stă mereu vîlvoi. În realitate ţine minte totul şi-l frămîntă numeroase probleme. Churchill a recurs nu o dată la sfaturile lui în timpul războiului, i s-a comandat chiar un chipiu special, căci are

capul prea mare. Într-o zi mi-a povestit cum i-a venit ideea descoperirii pe care a făcut-o. Era curînd după 1930. O delegație de oameni de știință din Anglia fusese la Moscova. Urmau să decoleze de pe aerodromul Central. Plecarea avionului întîrzia din cauza vremii proaste, ploua cu găleata. Nu exista o sală de așteptare pentru pasageri. Adăpostindu-se sub o streașină lui Bernal îi veni în cap ideea structurii apei. O împărtăși tovarășului său de drum, fizicianul R. Fowler. În avion, povestiră și altor colegi. Aceștia, după ce îl ascultaseră pe Bernal, îi spuseră : „De îndată ce sosim acasă, notează toate acestea..."

Bernal cheltuia mult timp și multe forțe pentru Mișcarea Partizanilor Păcii.

Am să dau acum un extras dintr-o scrisoare pe care profesorul Bernal a scris-o în septembrie 1954 (după cum arată el însuși în scrisoare, la ora patru dimineața) : „Sînt găzduit într-un hotel mult prea luxos. Mi s-a pus la dispoziție un apartament împodobit din belșug, cu gust, în stil academic, cu tablouri în ulei adevărat, care știu că ar fi putut fi și mai rele decît sînt. Ca să pot adormi mai ușor, în fața ferestrei mele strălucește un felinar foarte puternic, iar jos sub fereastră este o stație de taxiuri, șoferii ba umblă la motoare, ba discută cu voce tare. Dacă aș înțelege limba în care vorbesc, probabil că discuțiile lor m-ar distra. Puținele zile pe care le voi putea petrece la Moscova sînt rînduite după un program stabilit : plimbare cu metroul, plimbare pe strada Gorki, iar duminică vizitarea Expoziției agricole unionale... Mă aflu la Moscova pentru a opta oară, cunosc în acest oraș

cel puțin zece oameni inteligenți, interesanți și în loc să mi se dea posibilitatea să discut cu ei despre atîtea evenimente interesante, care se petrec în lume, am fost transformat într-un animal sacru..."

Bernal e un om plin de viață. Totul îl interesează. În scrisoarea din care am citat fragmentul își amintește de un vers din Villon : „De sete mor pe malul apei". Într-o zi mi-a povestit despre John Donne, un remarcabil poet englez de la începutul secolului al XVII-lea, ale cărui versuri Hemingway le-a luat drept moto la romanul său „Pentru cine bat clopotele". Altădată am discutat despre Picasso.

M-a vizitat într-o zi la Novîi Ierusalim ; am plecat să facem o plimbare împreună. În dreptul unei case, văzînd o grămadă de pietre, Bernal a început să le examineze și cîteva dintre ele și le-a pus în buzunar. Liuba interveni : „Aceste pietre au fost aduse special, se vede că vor să repare caldarîmul..." Bernal scoase pietrele din buzunar, le aruncă, apoi începu să le examineze din nou și uitîndu-se în jur cu un aer spășit, le băgă iarăși în buzunar. Cînd ne-am întors acasă, a început să le spargă, mi-a arătat una dintre ele care purta urme de scoică marină și mi-a spus că piatra aceasta o va lua cu el la Londra.

L-am dus să vadă o mănăstire splendidă din secolul al XVI-lea în apropierea orașului Volokolamsk, așezată pe malul unui lac. Deși deasupra porții de la intrare este o inscripție care menționează că e vorba de un monument istoric, care se află sub protecția statului, nimeni, de fapt, nu-l protejează. În turnul unde fusese

închis Vasili Şuiski, am găsit un porc; în biserică frescele se coşcoveau, erau întinse rufe la uscat. Era o zi rece de toamnă, maşina s-a împotmolit, a trebuit să facem un kilometru pe jos prin noroi; pămîntul lutos se lipea de picioare, ghetele ni se înfundau; Bernal îşi scotea cînd un pantof, cînd altul, ridicînd piciorul în sus ca o barză. Mai tîrziu mi-a mărturisit că ziua aceasta i s-a părut admirabilă.

Încercam să evadez din atmosfera ucigătoare a „războiului rece", discutînd cu Bernal sau hoinărind pe cheiurile Tamisei, căutînd să mă pătrund de frumuseţea tristă a acestui oraş uriaş şi plin de viaţă, sau admirînd prin muzee peisajele lui Turner, care, cu o jumătate de veac înaintea impresioniştilor francezi, deschisese drumul picturii moderne.

În ziua cînd urma să plec am citit într-un ziar de seară un articol intitulat: „Cînd are de gînd Ilya să se care de la noi?"

Privind pe ferestruica avionului, căci zburam jos deasupra Londrei, vedeam casele ca nişte cuburi de jucărie, autobuzele ca nişte puncte roşii, terenurile sportive, parcurile, maşinile — macheta unui oraş uriaş. Mi-am amintit de oamenii care veniseră la miting, de zîmbetul lui Bernal, care cînd discută îşi trece mîinile prin părul său şi aşa vîlvoi, mi-am amintit şi de scandalagiul de sub fereastra hotelului, de ziarişti, de geamurile sparte de la ambasadă...

Capitolul acesta a ieşit prea lung şi cam neomogen, dar am vrut să povestesc despre avatarurile „războiului rece" şi mi-am adus aminte de cîţiva oameni care în anii aceia m-au impresionat prin omenia lor, prin calmul lor, prin rezistenţa pe care au opus-o părerilor şi atmosferei ce-i înconjura. Zece ani mai tîrziu, într-una din încăperile palatului Westminster va avea loc conferinţa „mesei rotunde". Nu numai laburiştii, dar şi conservatorii vor discuta amabil cu delegaţii sovietici. De altfel şi multe alte lucruri descrise în acest capitol mi se par mie însumi astăzi un trecut îndepărtat, deşi nu sînt mai mult de cincisprezece ani de atunci... Desigur şi din partea noastră au existat multe lucruri inutile, atitudini prea brutale, nedrepte, faţă de unul sau altul dintre oameni. Bine ar fi însă dacă şi unii oameni din apus ar cugeta la răspunderea ce le-a revenit. Romanul pe care l-am intitulat „Dezgheţul", am început să-l scriu la sfîrşitul lui 1953. Titlul a plăcut presei occidentale, care l-a repetat de nenumărate ori cu înduioşare, dar în 1950 aceeaşi presă a făcut tot ce i-a stat în puteri ca atmosfera să fie cît mai îngheţată, lucru ce nu trebuie nici el uitat.

24

AM povestit de încordarea în care trăia lumea în 1950. Vreau să-mi verific propria mea responsabilitate. Bineînţeles nu puteam fi nici calm, nici reţinut în opiniile mele. Nu observam din afară „războiul rece", trăiam în atmosfera lui. Ce puteam să simt răsfoind un număr al revistei „Colliers" consacrat viitorului război împotriva

Uniunii Sovietice? După ce vorbea de distrugerea orașelor noastre, revista zugrăvea tablouri idilice din Moscova ocupată de americani: uzinele urmau să fie vîndute sau arendate unor industriași străini, Teatrul Armatei Roșii va primi denumirea de Teatrul Noii Lumi, pe scena lui se va juca o comedie americană la modă „Trîntorii și femeile“, un ziar de seamă din Moscova va publica în prima pagină memoriile vedetei de cinema Jenny James „Cum m-am îndrăgostit la Sarravake și cum am încetat să mai iubesc“. Răspunsurile pe care le dădeam erau tăioase și nu puteam proceda altminteri.

Era în 1949. La data aceea nu-mi dădeam încă seama de deruta ce cuprinsese intelectualitatea din apus, de aceea mi s-a întîmplat uneori să fiu nedrept. Citisem cartea filozofului englez Bertrand Russell, în care acesta apăra ideea creării unui „guvern universal“. Și astăzi ideea mi se pare de neacceptat. Ea ar fi dus la dominația mondială a capitalismului, dar trebuie să recunosc că era o aberație să mi-l imaginez pe Russell ca un apologet al clasei stăpînitoare.

Regret și articolul în care luînd apărarea lui Faulkner, atacam pe Sartre, spunînd că este „caustic“, „uscat“, „un scriitor de salon“. Citisem cu puțin timp înainte piesa lui „Mîinile murdare“, un pamflet talentat care mi s-a părut a fi îndreptat împotriva comuniștilor. De ce am spus că Sartre este un „scriitor de salon“? La data aceea îl cunoșteam prea puțin. Îl întîlnisem doar de două ori, înainte de război și în 1946, și întîlnirile noastre avuseseră un caracter întîmplător. În Franța, și de altfel și în alte țări ale

apusului, toată lumea repeta numele lui Sartre. Vorbeau despre el nu numai studenții, dar și cuconițele fără meserie, fără vîrstă, care ciripeau în tot felul de saloane, la tot felul de recepții: „O, Sartre!“ După ce l-am cunoscut mai bine, am văzut un om inteligent, modest pentru care gloria era o povară, de altfel o socotea ridicolă, căci știa foarte bine că mulți din cei ce vorbeau despre el cu ardoare sau indignare, nu-i citiseră nici una dintre cărți.

În epoca noastră politica nu mai este un apanaj al specialiștilor, ea a devenit general obligatorie, rari sînt oamenii care o pot evita. Linia politică urmată de Sartre poate părea inexplicabilă, atît este de sinuoasă! În 1948 el se socotea reprezentantul „forței a treia“, credea că se află undeva între proletariat și burghezie, între Uniunea Sovietică și America. Acest „pămînt al nimănui“ s-a dovedit însă a nu exista și „Mîinile murdare“ au devenit o armă în mîna Americii și a burgheziei.

Sartre a fost vedeta sesiunii de la Viena: a vorbit chiar în prima ședință și cînd și-a terminat cuvîntarea, toată lumea s-a ridicat în picioare și a aplaudat îndelung.

Din 1952 pînă în 1956, Sartre a luat apărarea Uniunii Sovietice împotriva atacurilor presei din Franța, ne-a vizitat în cîteva rînduri țara, a dat interviuri entuziaste, a participat la ședința Consiliului Mondial de la Helsinki.

După evenimentele din Ungaria el a declarat în mod public că rupe relațiile cu prietenii săi, scriitorii sovietici, ceea ce nu l-a împiedicat, la

un an distanță, să discute pașnic cu mine, și mai curînd să se apere decît să atace.

Luate laolaltă toate aceste lucruri pot deruta, mai ales dacă stăm să ne amintim de atmosfera din decembrie 1952 cînd Sartre a renunțat cu hotărîre la pretinsa lui neutralitate și s-a întors cu fața spre Uniunea Sovietică. Pentru a le explica vreau să caracterizez unele trăsături ale firii lui Sartre. După ce m-am împrietenit cu el și cu Simone de Beauvoir multe lucruri mi-au devenit mai clare.

Prin firea sa pătimașă și prin talentul său, Sartre e scriitor ; creația sa și concepția despre viață depind însă adesea de un alt aspect al activității sale, de filozofie. La congresul de la Viena, Sartre spusese : „Gîndirea și politica epocii noastre ne duc la măcel, pentru că sînt abstracte. Lumea a fost sfîrtecată în două jumătăți, dintre care una se teme de cealaltă. Fiecare acționează fără a cunoaște intențiile sau dorințele vecinului său, face ipoteze, fără să aibă încredere în ceea ce spune celălalt, interpretează cuvintele și ocupă poziții, pornind de la presupunerea cum va acționa celălalt. În aceste condiții devine posibilă o singură poziție, exprimată într-un aforism aberant, existent de mii de ani : «de vrei pace, pregătește-te de război.» E triumful abstracțiunii. Oamenii devin abstracți. Fiecare este «celălalt», adică un adversar imaginar, de care trebuie să te temi. În țara mea, arareori găsești un om, pur și simplu predomină etichetările, caracterizările".

Alături de năzuința de a înțelege fenomenele contemporaneității, Sartre este înzestrat cu o sensibilitate acută. El este mai puțin un observator,

el gîndește, trage concluzii și după aceea interpretează într-un spirit afectiv ceea ce vede sau aude. O dată mi s-a întîmplat să-i fiu interpret. L-am dus la un agronom, o cunoștință, om înzestrat dar căruia îi cam plăcea să arunce praf în ochii altora. L-am prevenit pe Sartre : „E un Tartarin de-al nostru..." Am să relatez dialogul care a avut loc. Agronomul l-a întrebat pe Sartre : „M-ar interesa să știu cîți litri de lapte dă pe zi o vacă în Franța ?" „Mi-e teamă să spun, nu sînt specialist". „Înțeleg că dumneavoastră scrieți cărți, totuși, să zicem, dă cincizeci de litri pe zi ?" „Cred că asemenea vaci trebuie să fie duse la expoziție". „Am să vă arăt oameni care na-u fost în viața lor la expoziție, dar ale căror vaci dau cincizeci de litri pe zi". Deși l-am prevenit, Sartre l-a crezut. Agronomul mi-a spus mai tîrziu : „Cumsecade om, francezul ăsta, tare mai e naiv !" Cînd m-am dus la Paris i-am povestit lui Sartre și Simonei cum l-a lăudat Tartarinul nostru moscovit. Simone a început să rîdă : „De fapt omul avea dreptate. Sartre e într-adevăr credul..." Sartre zîmbi jenat.

Spiritul rațional pe care i l-am imputat cu cincisprezece ani în urmă lui Sartre nu însemna uscăciune sufletească, dimpotrivă, prin conștiința sa acută, el îmi aduce aminte de intelectualii ruși din a doua jumătate a secolului trecut, dar fiind filozof gîndește uneori în categorii generale și deși urăște abstracțiile, devine abstract. În ce privește cotiturile neașteptate ale orientării sale politice, ele sînt dictate de firea lui ; ceea ce la alții devine monolog interior sau îndoială și se exprimă în zile și ani de tăcere, la Sartre devine declarații, luări

de atitudine în diferite interviuri, deci — cuvînt și faptă. Cînd am înțeles acest lucru, am regretat articolul pe care l-am scris în 1949.

Călătoriile mai înainte amintite în apus, m-au ajutat să înțeleg mai bine atmosfera „războiului rece", mi-am dat seama cît este de ușor să-ți sporești numărul de adversari și tonul articolelor mele a devenit mai blînd. „Nu există pe lume probleme, care n-ar putea fi rezolvate prin înțelegere, afirmam într-un articol publicat în Pravda, niciodată nu ne-am gîndit și nu ne gîndim să dovedim dreptatea ideilor noastre cu forța armelor... Prețuim valorile tuturor civilizațiilor — «orientale» și «occidentale», «nordice» și «sudice». Propunem pace nu numai prietenilor noștri, dar și oamenilor care nu ne iubesc, pentru toți se va găsi un loc sub soare, iar viitorul va decide de partea cui e dreptatea". În noiembrie 1950 am spus la cel de-al doilea Congres al Partizanilor Păcii : „Sînt pentru pace. Pentru pace nu numai cu America lui Robeson și Fast, dar și cu America d-lui Truman și Acheson... Planeta este una singură, dar e destul de încăpătoare pentru ca pe ea să-și găsească locul adepții a diferite sisteme sociale. Ei se pot înțelege, astfel încît nimeni să nu dea buzna în casă străină, sub motivul că nu-i plac ideile stăpînului acestei case și nimeni să nu arunce cu pietre în geamurile vecinului numai pentru că acesta gîndește altfel, vorbește altfel, trăiește altfel... Trebuie să ne preocupe nu numai interzicerea propagandei militare, dar și crearea unor condiții morale, necesare pentru conviețuire pașnică. Trebuie să respingem ideea de a educa în tînăra generație ostilitatea și lipsa de respect

față de alte popoare, trebuie să luptăm împotriva oricăror manifestări de trufie națională și rasială. Omenirea nu se poate dezvolta într-un climat de izolare, în care există ziduri artificiale, atacuri nedrepte împotriva civilizației și a felului de viață al altor popoare... Trebuie să schimbăm atmosfera existentă în lume, să împrăștiem neîncrederea reciprocă..."

Astăzi, asemenea idei sînt adevăruri elementare, pe cînd în 1950 ziarele noastre au tăiat din discursul meu cuvintele referitoare la nocivitatea barierelor dintre culturi, și cele despre necesitatea de a împrăștia neîncrederea reciprocă. Nu-mi rămînea decît să le repet la diferite conferințe, la întîlnirile cu cititorii. (Cîțiva ani mai tîrziu situația s-a schimbat. „Literaturnaia Gazeta" a publicat articolul unui fost monarhist care se întorsese din America. Într-un moment de impulsivitate, psihologic justificată, acesta scrisese că nu există nici un fel de cultură americană. Am adresat revistei o scrisoare în care spuneam că în America există o cultură proprie, și încă una valoroasă, există savanți de seamă, scriitori remarcabili. Deși într-o notă redacția arăta că nu e de acord cu mine, scrisoarea totuși a fost publicată. Era vorba însă de 1955 și nu de 1950...)

În epoca la care mă refer, am întreprins multe călătorii în străinătate. După ce m-am întors de la Londra, în același an 1950 am mai fost la Praga, la Copenhaga, la Oslo, la Stockholm și la congresul de la Varșovia ; în 1951 am participat la sesiunea Consiliului Mondial de la Berlin, la ședințele biroului de la Copenhaga și Helsinki, după care a urmat iarăși Scandinavia, apoi sesiu-

nea de la Viena. În amintirile mele se perindă ca într-un caleidoscop, și totodată monoton, ședințe de comisii și subcomisii, probleme care, din păcate, nu au trecut încă în domeniul istoriei, ca de pildă cursa înarmărilor, nașterea Bundeswehr-ului, creșterea barierelor în schimburile economice și culturale, ședințe de noapte, mitinguri la Copenhaga, în parc, primăvara cu danezi îmbrăcați în vechi costume populare, la Helsinki în piața gării, la Viena lîngă clădirea parlamentului. Secretariatul Consiliului Mondial își avea sediul la Praga și în perioada de pregătire a unuia sau altuia dintre congrese mi s-a întîmplat să stau săptămîni de-a rîndul în acest oraș.

Căutam să atrag în mișcarea partizanilor păcii diferite personalități ale vieții politice și culturale, uneori reușeam, de cele mai adesea ori însă primeam refuzuri politicoase. La Copenhaga am făcut cunoștință cu Elin Appel, deputată în Parlament din partea partidului liberal. Era indignată de pregătirea unui nou război mondial, dar multe lucruri în țara noastră nu-i erau pe plac, unele nejustificat, altele pe bună dreptate. Am discutat îndelung cu ea și în cele din urmă am convins-o să vină la congresul de la Varșovia. (La următoarele alegeri în parlament ea nu a mai reușit). La Varșovia, Elin Appel a declarat că este de acord cu unele propuneri, cu altele nu, și a rugat pe „reprezentanții țărilor răsăritene să cugete la greșelile lor, așa cum eu cuget la rătăcirile mele". Doi ani mai tîrziu am ascultat-o vorbind la congresul de la Viena ; a mărturisit că eu „i-am deschis ochii în multe privințe", dar în același timp că nu este de acord cu o serie de lucruri din

cuvîntarea mea : „Spune-mi, Ilya Ehrenburg, ești convins că nici dumneata, nici oamenii ce-ți împărtășesc concepțiile nu poartă măcar o parte din răspundere pentru teama noastră ?"

În Norvegia, un grup de socialiști de stînga au organizat o întîlnire într-un local în afara orașului. Cum nu aveam bani de taxi, m-am dus cu mașina ambasadei. Șoferul nu cunoștea împrejurimile orașului, a trebuit să cobor de cîteva ori să întreb de drum, nimeni nu știa nici franțuzește, nici nemțește și am sosit cu o întîrziere de două ceasuri. Cu toate acestea discuția s-a desfășurat într-o atmosferă prietenească. (Am amintit de această întîlnire pentru că acum cîțiva ani cei ce au participat la ea, s-au despărțit de partid formînd un altul).

Au fost și cazuri cînd m-am aflat în situații penibile. La Stockholm, secretarul Comitetului suedez de luptă pentru pace, Tsennstream, autorul unei cărți excelente despre Picasso, m-a dus la unul din medicii cei mai renumiți pentru a-l convinge să semneze Apelul pentru pace. O slujnică, elegant îmbrăcată, ne-a condus într-un salon unde își așteptau rîndul cîțiva pacienți. Nu știu cum mi-a trecut prin cap să-l întreb pe Tsennstream dacă i-a explicat profesorului pentru ce anume îl caut. Acesta mi-a mărturisit că n-a făcut decît să-i spună numele meu de familie și probabil că profesorul mi-a fixat oră ca oricărui pacient. M-am ridicat și am plecat imediat. Slujnica a încercat să mă oprească : „Mai aveți numai doi înaintea dumneavoastră..." Am șters-o în chipul cel mai rușinos.

Am fost rugat să arăt un document binecunoscutului microbiolog danez T. Madsen, la data aceea un om în vîrstă de 82 de ani. M-a primit cu amabilitate, m-a tratat cu heres, apoi a început să citească raportul care fusese tradus din coreeană în chineză, din chineză în rusă, din rusă în engleză. După ce a citit prima pagină, mi-a întins manuscrisul spunînd: „Bagă-l în buzunar, tinere, şi nu-l mai arăta la nimeni, dacă nu vrei să rîdă de dumneata şi un student din anul întîi..." Mi-a spus apoi că priveşte cu simpatie strădania noastră de a statornici pacea şi a fost foarte prevenitor. Iar eu şedeam ca pe ghimpi, şi de abia noaptea am putut zîmbi, aducîndu-mi aminte de cuvîntul „tinere". La data aceea trecusem de şaizeci de ani şi de multă vreme nimeni nu mi se mai adresase în felul acesta.

Jean Laffitte, secretarul general al Consiliului Mondial, era un om blînd, care ştia să împace părţile adverse. Părea flegmatic, chiar leneş, în realitate lucra foarte mult. Era ajutat în munca sa de poetul chinez Emi-Siao, de pastorul american Darr, de brazilianul Borsari, de socialistul italian Fenoaltea şi de P.R. Guliaev. După ce se acomodă cu munca, Guliaev se dovedi a fi un om inteligent şi plin de tact; păstrase cele mai bune trăsături ale generaţiei care intrase în viaţă după 1930, nu devenise birocrat şi nici speriat la culme, deşi situaţia lui nu era dintre cele mai uşoare. După ce a murit, toţi şi-au dat seama de rolul important pe care l-a jucat în mişcare.

Secretariatul îşi avea sediul într-o clădire impozantă, situată pe malul Vltavei. Cînd veneam, mi se punea la dispoziţie o încăpere în care-mi petreceam timpul citind tot felul de dosare; munca era migăloasă. Pe vremea aceea Praga avea o înfăţişare destul de tristă. Uneori mă invita la el Lafitte, care ştia să organizeze nişte cine alese. Era originar din Dordogne, unde oamenii se pricep la pateuri, brînzeturi de capră şi vin roşu. În tinereţe fusese cofetar, iar soţia lui, Georgette, se putea lua la întrecere cu bucătarii premiaţi. Nu discutam nici despre lupta pentru pace, nici despre literatură, mîncam, beam şi ne distram...

Uneori duminicile le petreceam la Dobriš, la Casa de Creaţie a scriitorilor, unde locuia Jorge Amado cu soţia sa Zelia şi băieţelul lor. Jorge e un om plin de viaţă, de entuziasm, aşa cum ni-i închipuim pe locuitorii sudului, la Zelia gingăşia şi blîndeţea convieţuiau cu bărbăţia autentică. Mă împrietenisem cu amîndoi. Jorge care stătuse şi la închisoare şi fusese de două ori în emigraţie, se adapta uşor la orice condiţii de viaţă, fie ele cît de grele. La Dobriš, ziua întreagă scria, iar seara juca cărţi cu scriitorul ceh Drda. Slab, iute, cu părul negru, Amado putea să treacă drept escroc din Odesa sau Marsilia, în timp ce Drda, greoi, vesel, cu sclipiri şirete în ochi, amintea de Švejk. În timp ce jucau, se certau în cehă şi în portugheză: „Trişorule", „escrocule", „hoţ de cai ce eşti!"

Amado era comunist şi timp de 20 de ani dusese muncă politică. Participa şi la Mişcarea partizanilor păcii. Omul acesta nu avea nici cea mai mică fărîmă de ambiţie. La congresul de la Viena reuşise să aducă cîţiva brazilieni de cele mai diferite orientări, şi nici nu vroise să ia cuvîntul: „Mai bine să vorbească ei..."

Intrase de timpuriu în literatură. Primul său roman apăruse cînd autorul avea 22 de ani. Cunoaşte foarte bine viaţa ţinutului unde a crescut, a Braziliei de nord, ţara foametei şi a cacao-ului. Îmi plac romanele sale în care se îmbină adevărul crud cu poezia ; nu e o manieră literară, ci este expresia firii lui Amado, a dragostei lui pentru oameni, a umanismului său, a compasiunii sale. N-am să uit niciodată cum descrie el într-unul din romanele sale mai vechi plecarea de acasă a unor ţărani mînaţi de foame şi moartea măgarului Jeremias, care hrănea întreaga familie. Măgarul ştia că iarba pustiului este otrăvită, de aceea se hrănea cu coajă de copaci, cu cactuşi ţepoşi, pînă n-a mai putut răbda, a mîncat iarba otrăvită şi cu un strigăt dureros şi-a luat rămas-bun de la viaţă.

Amado era mult mai cunoscut în străinătate decît acasă la el. În 1954 pe aerodromul din Réciff, pe o căldură insuportabilă, un fotograf ambulant hoinărea în căutarea unor călători celebri. Cineva l-a sfătuit să mă fotografieze pe mine. Omul mi-a spus atunci : „De trei ori l-am fotografiat pe Jorge Amado şi numai un singur ziar mi-a cumpărat fotografia lui"... Jorge a cunoscut gloria după apariţia romanului „Gabriella". Flaubert spunea despre Doamna Bovary : „Emma sînt eu". Unora lucrul li se părea de mirare, burlacul sceptic şi ironic nu semăna cîtuşi de puţin cu provinciala superficială, gata să se îndrăgostească în fiece clipă. Gabriella este însă într-adevăr Amado. Toţi cei ce-l cunosc pe autor, au simţit această înrudire între romancier şi femeia aceasta bună, independentă, în acelaşi timp şi supusă şi răzvrătită.

Puţini dintre prietenii tinereţii mele au mai rămas în viaţă. Unii au fost ucişi, alţii au murit de moarte bună. Amado ar fi putut fi copilul meu, dar mi-a devenit bun prieten ; ştiu că la capătul celălalt al lumii există un om care nu se va îndoi, nu va uita — e un lucru care contează foarte mult.

Mi-amintesc de ziua cînd am sărbătorit la Dobriş naşterea fiicei lui Jorge şi a Zeliei. Ca şi fiica lui Picasso, o chema Paloma, adică Porumbiţa. Nicholas Guillen tocmai primise din Cuba o sticlă de rom alb. Pablo Neruda i-a luat sticla şi a pregătit un cockteil. Guillen s-a supărat ca un copil ; planul lui fusese să-i trateze pe toţi cu această raritate cubaneză. În genere Guillen este foarte copilăros ; îi plac aplauzele, medaliile, gloria este pentru el asemenea unui pom de Crăciun, cu steluţe strălucitoare şi artificii. Petrecuse mulţi ani în surghiun şi ducea mereu dorul Cubei. Mi-amintesc că într-o zi treceam cu el pe Bulevardul Saint-Michel din Paris. Nicholas tocmai mi se plîngea cît e de singur. Pe neaşteptate două fete s-au oprit, ne-au privit fix şi una dintre ele l-a rugat pe Guillen să-i dea un autograf pe volumul lui de versuri. Dintr-o dată s-a făcut mai vesel şi la despărţire mi-a spus : „Uite, vezi, şi la Paris am cititoare".

Versurile lui sînt neobişnuit de muzicale, se simte în ele înrîurirea cîntecelor negrilor şi ale mulatrilor cubanezi. Guillen îşi recită cu deosebită iscusinţă versurile. De asemenea, lovind cu degetul dinţii săi mari, de un alb strălucitor, ştie să scoată efecte muzicale. De ani de zile şi-a început lupta revoluţionară, deşi condiţiile de viaţă nu-l for-

țau cîtuși de puțin s-o facă : era fiu de senator, un poet talentat al cărui volum de debut fusese lăudat de exigentul Unamuno. În timpul războiului civil, Guillen se aflase în Spania, mai apoi cunoscuse și închisorile lui Battista. Scria versuri scurte în care își cînta patria-i dragă.

Abia trăgîndu-și sufletul, veni
O pasăre, e-un cîntec trist al ei.
Te știu o, Cubă, al durerilor liman !
Din sînge cresc toți palmierii tăi,
iar lacrimile tale-s albastrul ocean...

„Războiul rece" era în toi și acest lucru făcea ca munca noastră să aibă uneori un colorit romantic. Cel de-al doilea Congres al Partizanilor păcii urma să se întrunească la Sheffield. Cu două luni înainte de termenul fixat pentru deschiderea Congresului au început să sosească din Anglia știri alarmante. Era de presupus că guvernul va împiedica ținerea Congresului. I-am rugat pe polonezi să pregătească o sală și am reținut și locuri la avion. A urmat apoi o noapte pe care o țin foarte bine minte. Un grup de delegați în frunte cu Joliot-Curie au plecat de la Paris spre Londra, cu trenul, urmînd să treacă canalul Mînecii cu vaporul. Noaptea am primit la Praga un telefon din Londra : „Joliot n-a fost lăsat să intre"... În zorii zilei am început să-l căutăm cu telefonul. Porturi erau destule. Unde să fie Joliot : la Calais, la Boulogne sau la Le Havre ?... Mademoiselle Boulogne (numele convențional care se dă telefonistelor) s-a dovedit a fi excepțional de amabilă și a făgăduit să facă tot posibilul să-l găsească pe Joliot-Curie. Curînd ne-a comunicat

că Joliot se află la Dunkerque. Mademoiselle Dunkerque s-a arătat nu mai puțin amabilă și ne-a făcut legătura cu Joliot, care-și lua micul dejun într-o cafenea din apropierea portului. La început a vorbit Yves Farge, apoi eu. A fost un fel de ședință sui-generis la telefon. O oră mai tîrziu anunțam prin presă : Congresul va avea loc la Varșovia.

În anii aceia sesiunile Consiliului Mondial al Păcii aveau loc frecvent. În zilele în care vorbeau Joliot, Farge, Nenni, Donnini, Fadeev, sala era arhiplină. Se întîmplau însă și ședințe plicticoase. Toată lumea vroia să vorbească, se organizau ședințe nocturne, către dimineață președintele se lupta să nu adoarmă, iar oratorul exclama patetic în fața unei săli goale : „Nu vom lăsa să ne slăbească vigilența !"

Pe mulți, participarea la Mișcarea Partizanilor păcii, i-a costat scump : abații Boulier și Gagerot și-au pierdut titlul clerical, unii profesori și-au pierdut catedrele, iar Isabelle Blume chiar locul în parlament ; socialiștii belgieni au exclus-o din partid. Femeia aceasta își consacră toate forțele luptei pentru pace. Chiar și printre tineri puțini sînt capabili ca ea să plece pentru cîteva zile în Mexic, iar de acolo în Indonezia, să stea o săptămînă la ședințele congresului, trecînd dintr-o comisie în alta, convingînd pe unii și calmînd pe alții, îndeplinind orice muncă, fie ea cît de mică, pentru ca peste două săptămîni să plece în Japonia.

Pe Pierre Cot îl știam de mult. Îl cunoscusem la Paris, în anii Frontului popular, ne-am întîlnit apoi la Moscova, am fost împreună la Tula,

în vizită la aviatorii din escadrila „Normandie", și totuși l-am înțeles cu adevărat numai în anii la care mă refer acum. Jurist, personalitate politică marcantă, om care stătuse zeci de ani în parlament, fusese ministru, prin toată formația sa el aparținea cu totul altei lumi decît mine. Totuși în tovărășia lui mă simțeam totdeauna la îndemînă, poate pentru că nu fusese niciodată nici vînător, nici pescar, ci îi plăcea arta, și în afară de principii politice mai știa că oamenii, chiar dacă au aceleași concepții nu seamănă unii cu alții. Mi s-a întîmplat adesea să ne petrecem nopți de-a rîndul redactînd textul unei declarații sau al unei recomandări (mai tîrziu puțini își mai aminteau de aceste texte, au fost însă cazuri cînd s-au discutat ore întregi despre un adjectiv ca și cînd de un cuvînt ar fi depins soarta omenirii.) În rezoluțiile clasice se întîlnesc adesea cuvintele: „Luînd în considerare". Pierre Cot știe să ia în considerare trăsăturile individuale proprii unuia sau altuia dintre oameni, calitate ce nu este chiar atît de răspîndită în rîndul politicienilor. Este un orator excelent, deși în discursurile sale nu există niciodată ceea ce numim elocință; cuvîntările sale sînt precise, logice, el caută să-și convingă interlocutorul. Ani de-a rîndul a fost unul dintre conducătorii partidului radical-socialist, partidul cel mai neomogen din lume, care reunește oameni cu concepții diferite, și totuși arareori mi-a fost dat să întîlnesc în apus un om politic atît de disciplinat. După ce discuta, dacă își dădea seama că nu a reușit să-și convingă interlocutorii, se așeza și scria rezoluții care exprimau punctul de vedere al majorității;

știa să redea părerea celor cu care discutase în contradictoriu mai convingător decît ar fi făcut-o ei.

D'Astier are un nume foarte lung: Emmanuel d'Astier de La Vigerie. Iar el e și mai lung decît numele ce-l poartă. În orice sală aș intra îl văd de îndată. Înfățișarea lui e cea a unui aristocrat francez din vremi bătrîne și totodată seamănă teribil de mult cu clasicul Don Quijote. Este un diletant tipic: și în politică și în literatură. A scris cîteva cărți bune, pe jumătate memorii, pe jumătate eseuri; cărțile lui plac, dar scriitorii lăudîndu-l, nu uită să adauge că d'Astier este un diletant. Nu mai vorbesc despre oamenii politici; Don Quijote în parlament, sau în redacția unui ziar politic nu este pur și simplu un diletant, ci un încurcă-lume periculos, pe care nu totdeauna îl poți supraveghea. Poate de aceea în prima perioadă din istoria Mișcării partizanilor păcii, cînd conlucrau oameni de cele mai diferite orientări, cînd entuziasmul se îmbina cu discuții despre sensul vieții, iar munca organizatorică cu amatorismul diplomatic, d'Astier și-a găsit adevărata sa menire. În biroul lui d'Astier am văzut portretele strămoșilor săi. Ironia soartei făcuse să fie cu toții miniștri de interne sub diferite regimuri. Emmanuel nu a fost ferit de această boală ereditară; a fost numit ministru de interne în primul guvern al Franței libere. La data aceea, Franța mai era ocupată de nemți și d'Astier guverna numai peste Corsica. Nu prea cred să fi fost un ministru bun, dar cîțiva ani mai tîrziu s-a dovedit a fi un bun luptător pentru pace. La fiecare ședință a biroului sau a prezidiumului, la fiecare sesiune a Consiliului Mondial, îmi spunea că s-a să-

turat de discuții fără rost, de ședințe de noapte, că sîntem cu toții niște dogmatici, pe cînd el nu s-a dezvățat încă să raționeze, că nimeni dintre noi n-are să-l mai vadă nici la Praga, nici la Viena. Nu știu de ce toate acestea mi le spunea mie, ca și cînd eu aș fi fost cel care l-am adus în mișcare și acum nu-l mai lăsam să plece ; se închidea în odaia lui de la hotel, citea două pagini din Montaigne sau făcea două pasiențe, după care revenea la ședință, calm, și se apuca de proiectul unei rezoluții curente. E supărăcios, ca unele femei, dar credincios și ideilor și prietenilor. Are o fire foarte dificilă, dar prietenia lui mi-e scumpă ; orice s-ar zice, în epoca noastră donquijotismul este o marfă deficitară.

Nu aș putea vorbi aici despre Mișcarea partizanilor păcii ca despre un fapt aparținînd trecutului. Ea continuă și eu, la rîndul meu, fac în continuare parte din ea. M-am referit la anii cînd această mișcare a cunoscut o epocă deosebit de furtunoasă pentru că la data aceea cu precădere amenințarea unui război atomic era deosebit de palpabilă. Bineînțeles, Coreea e la distanță mare și de Londra și de New York, totuși operațiile militare din această țară îngrijorau lumea întreagă. Teritoriul ei nefericit a fost trecut prin foc și pîrjol. Napalmul a ars sate și orașe întregi. La început armatele nordului au ocupat aproape întreaga Coree. A intervenit America, soldații ei s-au apropiat de granițele Chinei. Atunci au intrat în luptă diviziile chineze. Mulți oameni politici și militari din S. U. A. insistau să se aplice arma atomică. Unii senatori cereau ca bomba atomică să fie lansată asupra Moscovei. Orice francez

sau italian știa că Uniunea Sovietică posedă și ea arma atomică și că deci și casa și familia lui pot fi nimicite. Lupta pentru pace devenea o cauză a tuturor.

Mișcarea partizanilor păcii — cum e și firesc — a cunoscut și succese și insuccese. Apelul de la Stockholm a fos semnat de oameni din cei mai diferiți : de Thomas Mann și de locuitorii analfabeți din Guineea, de miniștri brazilieni și de șeicii musulmani, de Henri Matisse și de quaqueri. Înaripați de succes ne-am adresat celor cinci mari puteri, Statelor Unite ale Americii, Uniunii Sovietice, Chinei, Marii Britanii și Franței, cu propunerea de a semna Apelul pentru pace și de a încheia un pact al păcii. Pentru oamenii simpli acest pact era o formulă abstractă, toți își aminteau cîte pacturi de neagresiune semnase Hitler. Pentru oamenii care se pricepeau în probleme de politică externă, pactul păcii părea o utopie — era greu în 1951 să ți-l închipui pe Truman stînd la masa rotundă cu Mao Tzedun. Pe lîngă aceasta semnăturile se pun o singură dată, ele nu sînt niște ocupații de fiecare an ; e mai bine să nu fii epigon nici în romane, nici în activitatea obștească. Dimpotrivă, cererea de încetare a acțiunilor militare în Coreea a găsit pretutindeni ecou.

De ce am consacrat (și consacru) atîta timp unei activități care nu este nici chemarea, nici meseria mea ? Nimeni nu mi-a impus să mă apuc de această muncă, nimeni nu m-a convins s-o continui. Am intrat singur în horă și mi-ar fi greu să explic de ce. Cînd prietenii mă întrebau dacă va fi război, le răspundeam „nu" și acest răspuns era dictat nu atît de aprecierea lucidă a evenimente-

lor, cît de dorința mea. Cu toate acestea, trecînd pe străzile diferitelor orașe, mă simțeam nu o dată cuprins de îngrijorare. Într-o zi, la Viena, am avut senzația că războiul pășește alături de mine, ca și mine privește spre ferestrele luminate ale caselor. Erau zile cînd blestemam încăperile neaerisite în care discutam fără de sfîrșit despre fraza a treia din paragraful șapte; nici măcar nu aveam cui să mă plîng, trebuia să înghit și să tac. Cînd intri în horă trebuie să joci.

Aruncînd o privire retrospectivă, nu regret timpul sacrificat. Am muncit și unele lucruri am reușit să le ducem pînă la capăt. Peste 30-40 de ani un viitor istoric, astăzi un copil care abia învață să citească, va consacra în lucrarea sa un capitol mișcării partizanilor păcii sau poate numai cîteva rînduri. Nu sînt eu indicat să judec, în cazul de față sînt subiectiv, în consecință — legat la ochi.

25

AM sărbătorit cu mare tămbălău ziua de naștere a pictorului Piotr Petrovici Koncealovski care împlinise 75 de ani. Piotr Petrovici a cîntat cîntece spaniole, a dansat; toate acestea se asociau atît de puțin cu cifra 75! La data aceea eu tocmai împlinisem 60 de ani și mă gîndeam tot mai mult la bătrînețe. Bineînțeles firea își are legile ei, trupul omenesc se uzează, îmbătrînește, totuși nu o dată mi-a fost dat să întîlnesc tineri care erau bătrîni, și să cunosc oameni în vîrstă veseli, plini

de îndrăzneală, care nu-și pierduseră entuziasmul tinereții. Așa era Koncealovski; el m-a învățat să privesc calm scrisorile tinerilor cititori în care întîlneam nu arareori cuvintele: „La vîrsta dumneavoastră înaintată..."

Îl știam pe Koncealovski încă de prin 1920, l-am cunoscut cu adevărat și l-am îndrăgit însă cu mult mai tîrziu. În anii războiului, ca și în cei de după război ne-am întîlnit de multe ori; Piotr Petrovici era un om cu picioarele adînc înfipte în pămînt și această trăsătură mă atrăgea la el. Am observat că siguranța de sine este proprie fie fanaticilor, fie oamenilor care iubesc cu adevărat viața. Atmosfera epocii era suprasaturată de fanatism, în schimb ne lipseau veselia, buna dispoziție.

Piotr Petrovici era un om de o mare forță fizică, un adevărat voinic din poveste și totul — mișcările, sentimentele, trăsăturile de penel pe pînză — aveau la el amploare. Am amintit mai înainte despre firea lui veselă, aceste cuvinte ar putea induce în eroare, căci omul era departe de a fi glumeț prin definiție, și nu semăna cîtuși de puțin cu acel optimist de afiș care mult timp a fost socotit la noi un exemplu de virtute cetățenească. Nu o dată mi-a fost dat să aud că Piotr Petrovici pictează spontan, fără a-și face probleme, așa cum luminează soarele sau cum înflorește liliacul cel drag lui. E o părere greșită. Koncealovski era un om de mare ținută intelectuală, care știa deopotrivă să muncească și să facă glume inteligente. În viața lui nu gustase numai miere, se deprinsese și cu amarul pelinului. Bineînțeles, nu era greu să-l rănești, căci avea o fire sensibi-

lă de artist, dar nimeni nu a reușit să-l dărîme, deși au fost unii care au visat s-o facă.

În discuțiile noastre revenea adesea Parisul. Piotr Petrovici trăise mulți ani în acest oraș, unde de altfel își aflase vocația de pictor. La vîrsta de 18 sau 19 ani plecase la Paris să învețe pictura. Academia lui Julien era ceva în genul liceului Kreiman din Moscova : tinerii pictori o preferau pentru că nu exista spiritul cazon, care îi înnebunea pe toți la Școala de arte plastice de stat. În ce privește profesorii, și acolo ca și în altă parte, ei erau celebrități efemere de orientare academică. Amintindu-și de Academia lui Julien, Koncealovski spunea rîzînd : „Știi cine a învățat acolo ? Înaintea mea Bonnard, Vuillard, Matisse ; alături de mine ședea Gleizes, pe vremea aceea un copil. Mai tîrziu au studiat Léger, Derain. Matisse mi-a povestit că profesorul pe care-l aveau, dacă nu mă înșel, a rostit numele lui Bouguereau, la data aceea o celebritate, i-a spus : «N-am văzut un lucru mai lipsit de talent decît acesta. Niciodată n-ai să ajungi să știi să desenezi. Mai bine ți-ai alege o altă meserie.» Profesorul meu a fost Laurens, tablourile lui erau expuse la Luxembourg, niște pînze uriașe, înfățișînd bătălii, la noi ar fi fost desigur de trei ori laureat al Premiului Stalin. Într-o bună zi acesta m-a lăudat. M-am alarmat și mi-am dat seama că lucrez prost. Mai tîrziu însă, la școala din Petersburg mi-a părut rău chiar după Laurens..."

Nu aveam senzația că Piotr Petrovici Koncealovski ar fi cu mult mai în vîrstă decît mine, uneori chiar îl invidiam pentru tinerețea lui. Într-o zi mi-a povestit cum s-a întîlnit prima oară cu pictura modernă : „Era o pînză de Claude Monet, admirabilele lui «Căpițe de fîn». La Moscova se deschisese o expoziție a tehnicii franceze la care nu se știe de ce fuseseră expuse și vreo sută de pînze, printre care și cîteva ale lui Monet. Am rămas înmărmurit. Să-ți spun îndată cînd a fost... În 1891...". În sinea mea am zîmbit, era anul în care mă născusem. Koncealovski a rămas tînăr pînă la sfîrșitul vieții sale. Avea aproape 80 de ani, dar vîrsta nu-l împiedica să-și petreacă ziua întreagă, de dimineață pînă seara, pictînd, iar în timpul liber se juca și cu nepoții.

Ani de-a rîndul Koncealovski nu reușise să-și găsească drumul propriu în artă. Privea pînzele socrului său Surikov, ale dascălilor săi din tinerețe, Serov, Korovin, le considera cu profundă stimă, socotea însă că epoca se schimbase, se schimbase și viziunea asupra artei, își căuta un drum propriu, sau cum îi plăcea să spună „o metodă". Pînzele lui Van Gogh i-au stîrnit un sentiment de admirație atît de puternic, încît a întreprins un pelerinaj pînă la Arles, și a fost fericit să poată cumpăra culori în aceeași prăvălioară cu Van Gogh. S-ar zice că nu există nimic comun între firea tragică, dezlănțuită a lui Van Gogh, și veselia, sănătatea, robustețea lui Koncealovski. Cu toate acestea pînă la sfîrșitul vieții sale Piotr Petrovici avea obiceiul să repete cuvintele lui Van Gogh : „Tot timpul îmi sorb inspirația din natură. Uneori exagerez, schimb toate datele, dar niciodată nu invent tabloul. Dimpotrivă, îl găsesc gata în natură, deși se cere a fi descoperit".

Etapa următoare și cea mai importantă descoperire pentru el a însemnat-o pictura lui Cézanne.

Koncealovski a fost atît de zguduit, încît s-a apucat de o muncă pe care, nici înainte nici după aceea n-a mai făcut-o niciodată și anume a tradus din limba franceză cartea lui Emile Bernard care notase părerile lui Cézanne despre pictură.

Koncealovski avea 34 de ani, cînd la prima expoziție a grupului „Valetul de caro" pînzele sale au fost apreciate de unii și considerate cu ironie de alții.

Am răsfoit volumul din Marea Enciclopedie sovietică publicat în 1951 unde am găsit următoarele rînduri despre grupul „Valetul de caro": „Manifestare tipică a decăderii extreme a artei burgheze în epoca imperialismului. Dușmani ai artei cu conținut ideologic, ai artei realiste, rupînd cu tradițiile majore ale artei din trecut (de aici denumirea stridentă, sfidătoare a asociației) „Valetul de caro" își masca pozițiile reacționare cerînd o formă „nouă". „Inovația" lor cosmopolită se reducea însă la imitarea lui Cézanne și Matisse."

Mi-amintesc de pînzele lui Koncealovski datînd din perioada cînd făcea parte din grupul „Valetul de caro": naturi moarte, un pod peste Nara, portretul pictorului Iakulov. Ce legătură au toate acestea cu „epoca imperialismului"? (De altfel aș putea adăuga că niciodată pînzele lui Matisse nu au inspirat faptele imperialismului francez, iar Matisse personal ura imperialismul francez.) Pictorii care făceau parte din grupul „Valetul de caro", Koncealovski, Lentulov, Mașkov, Rojdestvenski, Kuprin, Falk, n-au plecat după revoluție în străinătate, ei iubeau poporul și înțelegeau să lucreze pentru popor. Oficialitatea rusă a întîmpinat primele expoziții ale grupului „Valetul de caro" cu ironie, luîndu-l peste picior; în schimb cuvinte de prețuire au fost rostite de A. V. Lunacearski și de tînărul Maiakovski. E adevărat că denumirea „Valetul de caro" nu are un sens prea adînc, dar în vremea aceea erau la modă denumirile aberante. („Fauvismul" nu sună nici el prea convingător, ceea ce nu i-a împiedicat pe Matisse, pe Marquet, Dufy, Friesz nu numai să devină niște mari pictori, dar cu forțe reunite să înnoiască arta epocii.)

Am mai povestit altădată că revenind la Moscova imediat după Revoluție am văzut la o expoziție pînze ale pictorilor din grupul „Valetul de caro". A fost pentru mine o desfătare. La Paris aflasem despre noua școală de pictură rusească numai din articolele publicate în presă, în „Utro Rossii" sau „Russkoe Slovo" și credeam că grupul „Valetul de caro" îi imită orbește pe francezi. Mi-am dat seama de îndată că greșeam.

Bineînțeles și Koncealovski, și ceilalți membri ai grupului, au avut multe de învățat de la Cézanne, dar a putut oare vreun pictor al secolului XX să treacă pe lîngă descoperirile în artă ale acestui maestru? Picasso a dat o expresie neobișnuit de viguroasă geniului național al Spaniei, dar e greu de presupus că ar fi putut-o face, dacă înaintea lui nu ar fi existat Cézanne. Andrei Rubliov a fost primul care a înfățișat în pictură trăsăturile lirice, profunzimea, poezia firii omului rus, deși a avut de învățat de la bizantinul Feofan Grec. Koncealovski, Lentulov, Mașkov n-au învățat numai de la Cézanne, dar și de la maeștrii artei populare ruse. Mi-amintesc foarte bine de firmele din orașele rusești dinainte de

revoluție: frizerul săpunește obrajii clientului, un turc fumează din lulea, niște pepeni tăiați stau înconjurați de ciorchini de struguri. Koncealovski mi-a povestit că natura moartă, „Pîinile" (1912), a pictat-o după ce a văzut o firmă cu căpățîni de zahăr. Altădată mi-a spus că atunci cînd a început să picteze luptele de tauri, după călătoria din Spania, tot timpul a avut înaintea ochilor vechile tradiționalele jucării populare rusești care se vindeau de Rusalii la iarmaroace.

Koncealovski îl admira pe Cézanne, era îndrăgostit de pictura franceză, dar în creația sa era rus. Cînd pînzele i-au fost expuse la Paris, unii critici au vorbit despre „primitivitate", „caracter stihinic", ei nu înțelegeau că au în fața lor expresia unei firi total deosebite, a unei naturi și a unor tradiții diferite de ale lor..

Piotr Petrovici mi-a vorbit nu o dată cu admirație despre realismul marilor pictori ai Franței; lucrul poate părea curios: decenii de-a rîndul el a fost „prelucrat" tocmai în numele realismului. După Koncealovski pictura se împarte în pictură apropiată de natură, realistă și pictură iluzorie, fără legătură organică cu natura, căreia „fotografia îi servește nu o dată drept sprijin". Îmi povestea cum au venit niște amatori în 1912 să-i cumpere natura moartă „Pîinile": „În glumă am atîrnat un colac adevărat pe o ață de culoarea fundalului; oamenii au privit mult timp fără să-și dea seama că unul dintre colaci este adevărat, pînă cînd nu i-am făcut vînt și nu l-am pus să balanseze pe ață. Iată o dovadă a apropierii de realitate". Nu-mi rămîne decît să adaug că pentru apărătorii realismului iluzoriu, aceastǎ natură moartă din epoca „Valetului de caro" (bineînțeles făcînd abstracție de colacul atîrnat) este o întrupare a „antirealismului".

Unii spun că P. P. Koncealovski a avut o viață neobișnuit de fericită. Da și nu. Era un om de o excepțională vigoare și sănătate, o fire veselă; a colindat lumea întreagă, a lucrat mult, a lăsat 1700 de pînze; totul îl interesa: vorbea perfect franceza, italiana, spaniola, studiase engleza ca să-l poată citi pe Shakespeare în original; avea o casă la Bugrî, o grădină cu liliac, era înconjurat mereu de musafiri, ospitalitatea fiindu-i proverbială; cu soția, Olga Vasilievna, a trăit în cea mai deplină armonie, și-a adorat copiii, nepoții; îi plăcea să meargă la vînătoare, îl citea pe Descartes, avea prietenii printre oamenii de mare talent — Alexei Tolstoi, Serghei Prokofiev, Picasso, Meyerhold; a murit la 80 de ani și pînă aproape de sfîrșitul vieții și-a păstrat energia; își iubea patria și se bucura văzînd-o cum prosperă și se dezvoltă din punct de vedere spiritual. Povestită în acest chip viața lui Piotr Petrovici pare o idilă de necrezut. Totul este exact în această idilă și cu toate acestea ea e mai curînd iluzorie, decît realistă.

Viața pentru Koncealovski însemna în primul rînd artă; o repeta adesea. Cînd s-a dus în 1925 la Paris și a reușit să vîndă acolo cîteva pînze, a cumpărat șaptezeci de kg de culori: nu-și putea imagina o singură zi din viață fără paletă și pensulă. Seara, cînd nu mai putea lucra în culori, desena. De aceea elementul cel mai important în biografia sa sînt pînzele, drumul lui de pictor.

24 — Oameni, ani, viață vol. VI (2) — c. 2124

S-ar putea spune că și în această privință Koncealovski a avut noroc. E deajuns să ne amintim de calvarul pe care l-au cunoscut Lentulov, Falk, Tatlin, Drevin, Udalțova. Koncealovski dimpotrivă a fost membru al Academiei, periodic i se organizau expoziții personale. Am să repet iarăși : este și nu este așa.

E firesc ca mediul să-și exercite înrîurirea asupra personalității pictorului sau a scriitorului ; trebuie să ai o îndîrjire de fanatic ca să nu te lași influențat de laude sau de huliri, de recompense sau de prelucrări. Știu din propria-mi experiență că uneori nici nu-ți dai seama că într-o anumită problemă ai cedat, în alta ai făcut un compromis. Au fost perioade cînd Piotr Petrovici îmi mărturisea : „Muncesc, dar nu mai am satisfacția deplină de altă dată..."

Avea o sensibilitate deosebită care-l făcea să înțeleagă în profunzime pictura. Deși Picasso îi era cu totul străin prin maniera sa, Piotr Petrovici spunea „Picasso e mai presus de noi toți" și știa să explice și altora, cu multă înțelepciune, de ce Picasso este un mare realist al epocii noastre.

Iată cîteva însemnări notate de Koncealovski în agenda sa : „În ziua de 14 martie 1825 Pușkin scrisese fratelui său, Lev Sergheevici : «La noi auzi numai erezii. Se zice că în poezie versurile ca atare nu sînt lucrul principal. Dar atunci ce e principal ? Proza ? Trebuie din timp desființate toate acestea prin urmăriri, cnut, măciuci, cîntece de genul „Șed singur în societate".» Și la noi se aud erezii de același fel ! Se spune că în pictură picturalul nu este lucrul principal ! Dar atunci ce e principalul ? De aceea mi s-a întîmplat să aud nu o dată că defectul meu principal este picturalul, pasiunea pentru pictură, deși totodată se vorbește despre optimism și despre calitățile mele legate de acest optimism. Nu sună asta oare a erezie ? Principalul în pictură este picturalul, pentru că numai în acest fel ideea, gîndul, subiectul pot înrîuri pe spectator ! Numai cu ajutorul picturalului artistul poate comunica spectatorului gîndurile și sentimentele sale. În aceasta constă natura artei..."

Inspirația l-a salvat nu o dată pe Koncealovski de acea „asemănare iluzorie" (așa o numea el) care-i era străină. O simțim și în portretul lui Meyerhold, și în cîteva portrete de familie, și în numeroase „naturi moarte", și în portretul însuflețit de uimitoare tinerețe „Parchetarul", pictat în 1946. De pe urma lui Koncealovski au rămas numeroase pînze excelente ; totuși gîndindu-mă la destinul acestui pictor remarcabil, mi-aduc totdeauna aminte de „ereticii" pe care îi demască.

Piotr Petrovici avea un caracter foarte bun ; arareori îl auzeai plîngîndu-se, chiar și cu cei ce-i puneau bețe în roate întreținea relații dacă nu amicale, cel puțin convenabile. Olga Vasilievna avea față de adversarii soțului său o atitudine mult mai sinceră, ea obișnuia să spună : „Sînt din Siberia, de aceea dau cu barda..."

Mi-amintesc de o mare expoziție jubiliară. Piotr Petrovici era vesel ca totdeauna, strîngea tuturor mîinile, zîmbea. Luîndu-mă deoparte îmi spuse referindu-se la unul dintre conducătorii de atunci ai Uniunii artiștilor plastici : „Era plecat în străinătate, dar s-a întors mai devreme ca să-mi scoată din expoziție cele mai bune tablouri :

«Parchetarul», «Bivolul», pînzele «spaniole» din tinereţe. Iar acum ai să-l auzi cum are să ia cuvîntul şi are să salute deschiderea expoziţiei..." În timp ce spunea acestea, Piotr Petrovici continua să zîmbească ; mi-am dat seama că uneori acest zîmbet îl costa destul de mult.

În 1949, cînd am fost la Tambov, una din funcţionarele muzeului local mi-a povestit o întîmplare petrecută cu o pînză a lui Koncealovski, o natură moartă care se afla în sala de mese a uneia dintre cele mai importante uzine din regiune. Directorul uzinei a hotărît, într-o bună zi, că un tablou care înfăţişează o creangă de liliac este „lipsit de conţinut ideologic" şi deci nedemn de fruntaşii din producţie. El a fost înlocuit printr-o pînză uriaşă, care înfăţişa o scenă de muncă în uzină. Spre surprinderea tuturor, muncitorii au protestat : „Vă rugăm să ne lăsaţi liliacul nostru".

Revenind la Moscova i-am povestit lui Piotr Petrovici întîmplarea ; l-am văzut lăcrimînd. Apoi rosti încet : „Iată adevărata răsplată..."

Cred că pot să închei cu aceasta ; să lăsăm istoria să judece.

26

ÎN 1951 am împlinit 60 de ani. Seara festivă a fost organizată în aceeaşi sală a Casei Scriitorilor, unde se obişnuia să fie prelucraţi, cinstiţi şi expuşi pe catafalc scriitorii. Cîte amintiri !

Festivitatea s-a desfăşurat sub preşedinţia lui Fadeev ; Konstantin Fedin a ţinut discursul omagial. Reprezentanţi ai diferitelor edituri, reviste, ziare, teatre au citit mesaje de salut, care semănau toate, unele cu altele : „tribun înflăcărat", „condei ascuţit", „luptător neobosit pentru pace", „cărţi intrate în fondul de aur al literaturii sovietice"... Sus, la balcon, se înghesuia tineretul. Era foarte cald ; mapele de vinilin care se îngrămădeau una peste alta în faţa mea miroseau urît. S-au citit apoi telegramele primite din partea Consiliului Mondial al Păcii, ale lui Tuwim, Nezval, Neruda, Amado. Într-o scurtă cuvîntare, în afară de formulele obligatorii de mulţumire, care la data aceea erau inevitabile la orice festivitate, am vorbit şi despre ceea ce mă frămînta cu adevărat : „Ca orice scriitor, am cunoscut clipe de derută, de îndoială, de tăcere. Mi-au fost de sprijin literatura rusă, marii noştri predecesori însufleţiţi de un profund umanism. Poţi scrie mai prost decît ei, căci nu există serviciu de distribuire a talentelor, poţi scrie mai prost decît ei, dar nu ai dreptul să fii mai prejos decît ei cînd e vorba de a cugeta, a simţi, a te frămînta, a te bucura... Mi-amintesc de splendidele cuvinte pe care Belinski le-a rostit despre menirea poetului : «Lui îi revine dreptul de a justifica nobleţea firii umane, după cum tot lui îi aparţine dreptul de a comanda principiile greşite, neraţionale ale rînduielilor sociale, care duc la denaturarea firii umane». Datoria scriitorului, menirea lui, este de a lupta în numele demnităţii umane, împotriva principiilor greşite, despre care vorbeşte Belinski. Scriitorul nu face procesele ver-

bale ale evenimentelor, nu scrie compoziţii, nici nu alcătuieşte inventare ale contemporaneităţii, el trebuie să ştie să deschidă tezaurul inimii omeneşti... Ca şi mulţi alţi contemporani ai mei, nu am reuşit să-mi dau seama dintr-o dată de procesul de preluare şi de universalitatea culturii umane. Adesea citim istoria sub formă de capitole disparate, fără a face vreo legătură între ele, iar alteori geografia ne împiedică să cunoaştem îndeaproape istoria. De fapt însă cursa cu ştafetă continuă şi focul lui Prometeu trece din mînă în mînă... Orice om îmbătrîneşte, începe să obosească mai repede, se înflăcărează mai rar. Pentru un scriitor însă nu există bătrîneţe ; el trăieşte din sentimente pe care încă nu le-a dezvăluit, din cărţile pe care încă nu le-a scris, el rămîne tînăr pînă în clipa în care moartea, şi nu oamenii, îl va smulge, de astă dată pentru totdeauna, din faţa colii de hîrtie. Dacă am spus toate acestea am făcut-o pentru că simt în mine dorinţa de a scrie."

Cu ocazia jubileului, secretariatul Uniunii Scriitorilor a hotărît să se publice o ediţie în cinci volume din operele mele. Cît m-am mai chinuit cu această ediţie ! Aproape la fiecare pagină, deşi era vorba de opere care mai fuseseră publicate, şi nu o dată, s-a încercat a se afla cu tot dinadinsul idei subversive. Din întîmplare, am păstrat copia unei scrisori adresată în ianuarie 1953 unor instanţe superioare, pentru a le solicita apărare. În afara unor modificări ale textului, mi se cerea să schimb unele nume de familie în romanele „Şi a fost ziua a doua", şi „Pe nerăsuflate" : „În ambele romane scrise despre poporul rus,

care împreună cu alte popoare construieşte uzine şi transformă Nordul, există prea multe nume de persoane, care nu aparţin naţionalităţilor băştinaşe". Urma o listă cu şaptesprezece nume de familie (din 276) în romanul „Şi a fost ziua a doua", şi nouă nume (din 74) din „Pe nerăsuflate". Mi-am zis : dar ce să fac cu numele autorului, care se află chiar pe copertă ?

Cu banii primiţi ca drepturi de autor am cumpărat o casă din bîrne, la cooperativa de construit vile N.I.L., ceea ce în ruseşte, prescurtat, înseamnă „Ştiinţă. Artă. Literatură". Aici locurile nu seamănă cu împrejurimile Moscovei. Căsuţa mea este aşezată pe o colină povîrnită, la poalele căreia curge Malaia Istra. Cînd zăpezile se topesc în aprilie, acest rîuleţ se umflă într-atîta încît, dacă ai un pic de fantezie poţi să-l asemeni cu Nilul, cu atît mai mult cu cît gara de care ţinem se cheamă Novîi-Ierusalim. Altădată moscoviţii porecliseră în glumă judeţul Zvenigorod „Elveţia moscovită". Satul îşi împrumutase numele de la mănăstirea Novîi Ierusalim, construită în secolul al XVII-lea, la porunca patriarhului Nikon. Nemţii, în retragere, au aruncat în aer clopotniţa, provocînd distrugeri mari şi bisericii însăşi ; pînă prin 1950 mai găseai, ici-colo, zăcînd la pămînt cărămizi smălţuite colorate, o sinteză a artei florentine şi persane. Cehov locuise cîndva în orăşelul Voskresensk (astăzi Istra), lucrase la spitalul comunal, scrisese nuvele, şi stătuse în clipele de răgaz la umbra bătrînilor copaci ai mănăstirii. Am plantat în grădina noastră liliac, iasomie, trandafiri. Într-o bună zi, iarna, ne-am pomenit cu un telefon din partea

consiliului orăşenesc al Istrei, care ne-a anunţat: „Vila dumneavoastră a ars".

După ce am primit drepturile de autor pentru volumele următoare, ne-am apucat să refacem casa; temelia de cărămidă se păstrase. Cum în locuinţa noastră de la Moscova era strîmt, totdeauna lume multă, zgomot, începînd de prin 1952, cea mai mare parte a anului o petreceam la Novîi Ierusalim. Între timp, teii micuţi pe care mi-i oferise din pădurea de la Temiriazevka profesorul Timofeev, au crescut. Cartea aceasta am scris-o stînd la fereastră: iarna totul e alb în jur, pe cînd în august se aprind, scînteietoare, florile scurtei veri nordice.

Am fost sincer cînd am spus în seara aceea jubiliară că simt dorinţa de a scrie. Simţeam dorinţa de a spune şi altora ceea ce am văzut şi ceea ce am simţit de-a lungul vieţii mele, de a vorbi despre durerile, îndoielile, speranţele mele. Am impresia că perioada premergătoare lui 1950, şi anii ce au urmat, a fost cea mai grea pentru literatura noastră şi pentru întregul popor sovietic. Oamenii continuau să muncească cu îndîrjire, să reconstruiască oraşele distruse, să ridice uzine, să sape canale. Niciodată un popor lipsit de tărie sufletească sau adus la disperare nu ar fi putut săvîrşi tot ceea ce s-a făcut după război. Oamenii o duceau greu. Moscova sau Leningradul păreau un rai locuitorilor din Saratov, pe cînd cei din Engels vorbeau cu invidie despre magazinele din Saratov. De fapt însă, cînd spun că vremurile erau grele, mă gîndesc nu numai şi nu atît la lipsurile materiale. Oamenii care străbătuseră drumul de la Volga pînă la Spree, nu se

puteau împăca în adîncul sufletelor lor cu obtuzitatea birocratică, cu iluzoriile cifre uriaşe, cu binecunoscutele cuvinte „haideţi, să nu mai vorbim". Unui observator din afară i s-ar fi putut părea că iniţiativa, ideile creatoare, relaţiile dintre oameni sînt încătuşate, încremenite, de fapt însă sub pojghiţa de gheaţă clocotea apa vie a sentimentelor profunde, a cuvintelor nemărturisite, a conştiinţelor. Dorinţa mea era să povestesc despre acest şuvoi de apă vie, cînd colo scriam un roman despre un senator american, despre intrigile agenţiei de presă „Transoc", despre bătrîneţea profesorului Dumas, despre Maccorn, un croitoraş imbecil care cînta:

Ea într-una spunea:
Tu nu mă mai săruta!
Alta-s eu, altul eşti tu,
Tra-la-la şi tru-lu-lu.

Am mai spus şi înainte că prin 1917—1918 scrisesem versuri proaste; pe vremea aceea nu aveam nici 30 de ani. „Al nouălea val" l-a scris însă un om care împlinise 60. Bineînţeles aş putea invoca exemplul unora dintre colegii mei care au scris şi ei în anii aceia cărţi proaste, dar scriitorul trebuie să răspundă în primul rînd pentru el însuşi. De ce regret că am publicat „Al nouălea val"? Nu pentru că unele evenimente istorice n-au fost descrise în perspectiva lor reală, căci le judecam după datele pe care le aveam la dispoziţie; dar nu despre aceasta este vorba. Încă prin 1920 criticii au început să-mi impute că în romanele mele ar fi prea multă publicistică. Ei n-au reuşit să mă convingă. Eram în căutarea unei forme

noi de roman căci nu puteam rupe destinul omului de evenimentele care trăiesc în pagini efemere de ziar. Niciodată n-am îndemnat pe cineva să-mi urmeze exemplul, scriitorii nu seamănă între ei, ca de altfel și ceilalți oameni. Eu fac parte din acea categorie de scriitori care se simt indisolubil legați de ceea ce uneori, într-un moment de supărare, denumim „evenimentul zilei", pentru ca peste zece ani să se dovedească a fi fost un capitol din istorie. „Julio Jurenito", „Și a fost ziua a doua", „Căderea Parisului", „Furtuna", au fost inspirate de evenimente care la data respectivă puteau fi considerate de cea mai stringentă actualitate. Autorul nu este în măsură să-și judece opera, pentru că adesea el completează ceea ce a scris, cu ceea ce ar fi vrut să scrie ; poate că aceste cărți ale mele pe care le-am citat sînt slabe, dar ele s-au născut dintr-o necesitate lăuntrică. De ce m-am apucat oare în 1950 să scriu „Al nouălea val" ? Aș putea să răspund : „Nu de dragul banilor" ; ar suna însă ca o scuză. În timpul războiului nu mă gîndisem să scriu un roman despre război, știam că nu e cu putință. În 1950 „războiul rece" se ducea cu îndîrjire și nu puteai face altceva decît sau să-l glorifici sau să-l blestemi sau să contribui la ințețirea focului sau să încerci a-l stinge ; dar nimeni nu ar fi fost în stare să înțeleagă bine sensul celor ce se petreceau sau să pătrundă în forul intim al adversarului. Articolele pe care le-am scris la data aceea puteau fi reușite sau nereușite, drepte sau nedrepte, nu vreau în nici un caz să mă dezic de ele. În schimb a fost o nerozie să mă apuc de

un roman și încă de unul foarte voluminos. Undeva în adîncul sufletului meu aveam acest sentiment nedeslușit, totuși a prevalat dorința de a-i înfățișa pe oamenii noștri. Mă consolam cu speranța că voi putea spune o fărîmă de adevăr.

Mi-amintesc cum ședeam într-o zi cu Savici, care citise capitolele terminate și discutam, cînd zîmbind cu ironie, cînd întunecîndu-ne, ce trebuie să facă autorul cu eroii săi sovietici. Dacă învățătorul Somov a fost calomniat și împotriva lui s-au urzit numeroase intrigi, colega lui va reuși să obțină să i se facă dreptate de către secretarul Comitetului de partid al ținutului. Dacă la Kiev Osip trece printr-o grea încercare, prietenii de front trebuie să-i vină în ajutor, din punct de vedere sufletesc. Cînd Valia înțelege în sfîrșit că nu are talent, că în teatru se joacă piese plicticoase, lipsite de miez, cînd Valia ajunge la disperare, la momentul oportun apare un spectator necunoscut care-i exprimă sentimentele sale de gratitudine. Directorul uzinei este un birocrat care nu vrea să introducă în producție un tip nou de treierătoare, construit de un tînăr inginer, planul inovatorului află însă sprijin la Moscova. Dacă au loc calamități naturale, oamenii le vin repede de hac ; dacă te cuprinde tristețea, reușești să o birui la repezeală : intervine soția, care te iubește, sau un prieten care te înțelege și totul se aranjează. Acțiunea romanului meu se desfășoară în zece țări ; oamenii sovietici ocupă însă mai puțin de un sfert din text, iar capitolele care le sînt consacrate au o tentă idilică. Minaev, unul din eroii „Furtunii", care apare și în „Al nouălea val", visează să scrie un roman veridic

despre război ; în carte se citează cîteva însemnări pe care el le face în vederea acestuia ca de pildă : „Iubirea noastră, spune Vera, este, nu ştiu cum, lipsită de miez. Dacă vom muri, tot una e, dar dacă vom apuca să trăim, trebuie să găsim ceva care să-i dea conţinut" ; mai sînt şi alte însemnări despre viaţă, despre muncă, despre spiritul de tovărăşie. Minaev n-ar fi putut scrie însă în 1951, cartea la care se gîndea. Iar eu am scris un roman prost.

În primăvara anului 1951 am avut o întîlnire cu studenţii Institutului de Literatură. În discuţia purtată le-am expus punctul meu de vedere despre natura actului de creaţie. (Literaturnaia Gazeta a pieptănat puţin textul înainte de a-l publica.) Le-am spus că Lev Tolstoi îi dăduse cîndva lui Leonid Andreev, care se afla la începutul activităţii sale literare, următorul sfat : dacă un scriitor se gîndeşte să scrie o carte, dar îşi dă seama că poate să n-o facă, este cazul să renunţe la ea. În aceste cuvinte răsună un verdict aspru la adresa romanului „Al nouălea val". Aş fi putut să nu-l scriu.

În ianuarie 1953 am primit o scrisoare de la Fadeev, care se afla internat în spital ; îmi vorbea despre „Al nouălea val". Făcea cîteva observaţii critice, nu prea multe, în genere însă aprecia romanul ca fiind „viguros, plin de umanism", „în el se simte clocotul forţelor populare, torentul uman". Cam tot atunci Aragon aşezase „Al nouălea val" alături de „Căderea Parisului" şi de „Furtuna". Nu-mi venea însă să dau crezare acestor aprecieri pozitive ; ajunsesem să-mi dau seama că săvîrşisem una din cele mai grave greşeli

pe care le poate face un scriitor. Am luat acum cartea în mînă, am întors cîteva pagini şi parcă mi-a venit şi mie să fredonez cîntecelul croitorului american :

Alta-s eu, altul eşti tu,
Tra-la-la şi tru-lu-lu.

De curînd am răsfoit colecţia revistei „Literaturnaia Gazeta" pe anii 1951—1952. Articolele de fond repetau într-una, pînă la monotonie, fraze despre „înflorirea nemaicunoscută a artelor". La tot pasul întîlneai fotografiile numeroşilor laureaţi. Totuşi nimeni nu putea să prevadă asupra cui urmează să se abată nenorocirea. Timp de o lună au fost vehement criticaţi scriitorii ucraineni : Korneiciuk şi Vasilevskaia erau criticaţi pentru un libret de operă pe care-l scriseseră. Sosiura pentru că publicase o poezie care nu plăcuse cuiva. Cineva şi-a adus aminte că în 1945 Rîlski scrisese nişte „versuri duşmănoase" ; l-au luat iar în primire pe Pervomaiski, care a fost acuzat concomitent şi de „cosmopolitism" şi de „naţionalism burghez". Altă lună în şir a fost închinată criticului Gurvici, care publicase un articol despre romanul „Departe de Moscova". Fadeev şi Surkov au recunoscut că au recomandat spre publicare acest articol pe care „Pravda" îl numise „o recidivă a concepţiilor antipatriotice". Redactorul revistei „Novîi Mir" „şi-a recunoscut pe deplin vina". Unele articole aduc a dări de seamă despre procese, numai că astăzi e greu să mai înţelegi în ce consta crima.

„Literaturnaia Gazeta" publica unul după altul necrologuri : Vişnevski, Platonov, Pavlenko. Au urmat apoi aniversările jubiliare : Hugo, Gogol. Monumentul lui Gogol, remarcabilă operă de artă, a fost mutat de pe bulevard mai întîi la mînăstirea Donskoi, apoi în curtea casei unde a murit. Gogol avea o înfăţişare tristă, în timp ce scriitorul se cuvenea să fie totdeauna plin de energie.

Şi în anii aceia de secetă au existat bineînţeles unele bucurii pentru cititori : Grossman scrisese un roman despre război, care avea cîteva capitole excelente. Vera Panova publicase fragmente dintr-o nouă carte „Anotimpurile", în care înfăţişa pentru prima oară în literatura noastră generaţia adolescenţilor de după război. Mi-amintesc că am citit „Zile într-un raion" de Ovecikin şi nuvela unui scriitor tînăr pe atunci, Granin. Probabil că multe scrieri le trec cu vederea, e greu să-ţi aduci aminte cînd anume ai luat în mînă o carte sau alta.

În vremea aceea venea adesea să mă vadă Martînov. Vorbea puţin şi părea un om opac la fenomenele vieţii, cu o exprimare mai curînd stîngace. Uneori nici nu observa oamenii. Într-o zi i-am făcut cunoştinţă cu Pablo Neruda. Pe Martînov poetul chilian l-a uluit ca fenomen al naturii, totdeauna l-au impresionat ploile torenţiale, secetele, topirea zăpezilor, vîntul. În poezia pe care i-a închinat-o lui Neruda, l-a înfăţişat, întocmai ca şi articolele de ziar, drept un voinic legendar, un cîntăreţ din mitologie. În schimb Neruda l-a intuit foarte bine pe Martînov : „e un poet adevărat, ochii lui văd un al doilea univers — universul artei"... O bucată de vreme după 1946 poeziile lui Martînov nu erau publicate. Continua totuşi să scrie. Avea obiceiul să scoată din buzunar bucăţele de hîrtie mototolită şi să-mi citească versurile sale. De fiecare dată forţa lui poetică mă minuna : meteorologia devenea epopee. Iar Martînov îşi bea distrat ceaiul şi răspundea anapoda la întrebările pe care i le puneam. În anii aceia creaţia lui era în plină înflorire. În 1955 Martînov împlinise cincizeci de ani. Poeţii tineri au reuşit să organizeze la Casa Scriitorilor o seară festivă la care s-a citit din poeziile lui. Cred că din scriitorii mai vîrstnici n-am fost decît eu. Au luat apoi cuvîntul reprezentanţi ai cenaclurilor literare de la diferitele uzine din Moscova, de la Atelierele de căi ferate. Toţi spuneau că versurile lui Martînov pe care le copiau şi le treceau din mînă în mînă, i-au ajutat să înţeleagă poezia modernă. Destinul lui Martînov a luat alt curs : la cîteva luni după aceea i-a apărut un volum de versuri.

Veneau să-mi citească versurile lor şi poeţii tineri : Vinokurov, Mejirov, Urin. Am publicat în revista „Smena" un articol despre Vinokurov ; era încă tînăr de tot pe atunci, dar în versurile sale timide apăreau ici-colo expresii reuşite, idei inteligente.

În cîteva rînduri a venit să mă vadă un student de la Institutul de Literatură, Mandel, care după multe avataruri a devenit poetul Korjavin. Avea o minte haotică, era uneori absurd, se lua la harţă cu profesorii, scria versuri pentru prietenii săi şi pentru el. Una din copiile acestor versuri a nimerit în altă parte decît acolo unde în mod firesc

trebuie să ajungă poeziile. Mandel a fost chemat să dea socoteală. Spre norocul lui a nimerit peste un om cumsecade, care l-a sfătuit să nu mai scrie poezii ce nu seamănă cu cele obişnuite. Peste cîteva zile a fost totuşi arestat, dar şi de astă dată a avut noroc. S-a ales doar cu un surghiun de trei ani într-un sat din îndepărtata Siberie. Tatăl lui Mandel era legător de cărţi, mama medic, ei îi mai trimiteau din cînd în cînd ceva bani. Poetul citea, cugeta, scria. Cînd l-am revăzut peste cîtva timp era mult mai matur; mi-a spus că a hotărît să plece în Karaganda fără să aştepte să fie trimis acolo, s-a înscris la o şcoală tehnică de geologie, continuă să scrie versuri, dar nu vrea să depindă de gustul redacţiilor. Mi-a recitat o introducere la un poem în care spunea că nicicînd n-au existat epoci uşoare, totul depinde de om. Nu de mult am primit şi primul lui volum de versuri.

La Moscova a fost organizată o consfătuire a tinerilor scriitori. Mi s-a dat însărcinarea să conduc una din şedinţe. Am parcurs vreo zece manuscrise — nuvele, romane. Aproape fiecare din ele aveau pagini reuşite, dar în toate se simţea o anume încătuşare. Discutînd cu tinerii prozatori, mi-am dat seama că ei cunosc viaţa şi înţeleg şi sufletul omenesc. Unul dintre ei mi-a mărturisit: „Îmi dau şi eu seama că ce-am scris e prost... Dar ce să-i faci, e greu să scrii un roman pentru sertar..."

Simţeam multă simpatie pentru tineret. Timp de doi ani am condus cenaclul literar de pe lîngă Academia Timiriazev. Aproape toţi membrii lui scriau versuri. Nu-mi făceam iluzia că din ei vor ieşi poeţi şi de altfel, după părerea mea, lucrul

nici nu era posibil. În schimb, puteam să-i învăţ să înţeleagă poezia, puteam să le ridic nivelul estetic şi tocmai acest lucru căutam să-l realizeze. Discuţiile cu aceşti oameni de 20 de ani erau deosebit de interesante pentru mine; aproape toţi erau copii de colhoznici sau de agronomi din provincie. Într-o zi, un tînăr student m-a condus acasă. Pe neaşteptate m-a întrebat: „De ce nu publică revistele versuri de dragoste? Uite, îi citim pe Lermontov, pe Blok, pe Esenin, pe Pasternak. Dar astăzi cine mai scrie ca ei?..." La sfîrşitul discuţiei noastre mi-a spus: „Am să-mi termin studiile, poate că am să învăţ să scriu şi versuri, poate că nu, dar ştiu că toată viaţa mea am să citesc poezie. Probabil că peste vreo cinci ani se vor publica şi versuri de dragoste"... Un an mai tîrziu Volodia Kokliaev s-a înecat într-un iaz.

În 1950 a venit într-o zi pe la mine poetul Boris Sluţki. Îl cunoscusem cu puţin timp înaintea războiului, apoi au trecut ani de-a rîndul în care nu ne-am mai întîlnit. Cînd m-am apucat să scriu „Furtuna", cineva mi-a adus un manuscris voluminos, spunînd că sînt însemnările unui ofiţer care fusese pe front. În acest manuscris, alături de însemnări interesante, de observaţii exprimate laconic, şi adesea cu măiestrie, am găsit o poezie „Groapa de la Köln" în care se vorbea despre destinul prizonierilor de război sovietici. Socotind că e vorba de o producţie folclorică, am introdus aceste versuri în romanul meu. Autorul manuscrisului s-a dovedit a fi Sluţki. Mi-amintesc cum mi-a recitat o poezie în care se vorbeşte de nişte cai care se îneacă asemenea unui vas de război aruncat în aer de o mină:

Nechezînd, se tot duceau la fund
Valul în copite fremătîndu-l.
Asta-i tot. Durerea nu-mi ascund —
Au pierit, făr' a vedea pămîntul.

Din prima clipă am simțit în poezia lui trăsături apropiate sufletului meu. Încercînd să determin specificul creației sale, am vorbit despre caracterul popular al poeziilor lui, m-am referit la Nekrasov. Articolul a fost criticat. Poate că nici n-am reușit să exprim clar ceea ce vroiam să spun. Sluțki n-a scris niciodată despre dragostea lui pentru femeie, nici despre natură, — muza lui fusese telegrafistă pe front, arase ogorul cu vacile, cărase cărămizi pe șantier. Curînd după moartea lui Stalin, mi-a recitat următoarele versuri :

Epoca spectacolelor moare
Și a pîinii epocă răsare.
Pauză se dă pentru fumat
Celora ce iau cerul cu-asalt.

Nu mi-aș fi putut închipui niciodată că am să pot discuta cu un om cu 30 de ani mai tînăr decît mine, de parcă ar fi fost de aceeași vîrstă cu mine. Iată însă că s-a putut. De ajutor mi-a fost, probabil, faptul că mă împrietenisem cu Sluțki înainte de „repaus".

Versurile confraților mei erau un sprijin pentru mine ; poezia continua să trăiască (uneori, ca altădată, transmisă pe cale orală). Totuși torentul acela subteran despre care pomenisem, s-a dovedit a fi cu mult mai bogat în viață.

La începutul lui 1950 fusesem ales deputat în Sovietul Naționalităților, din partea uneia din circumscripțiile electorale ale orașului Riga. La întrunirile din timpul campaniei electorale oamenii vorbeau letona, fetele îmi ofereau buchete de flori, — niște cale albe, țepene, parcă din pînză, — făcîndu-mi cu acest prilej „reverențe". Alegătorii au făcut apel la mine în cazuri rare. Ei locuiau într-un oraș capitală de republică și cu pretențiile sau reclamațiile lor se adresau deputaților locali. Un an mai tîrziu am fost ales deputat în Sovietul Suprem al RSFSR din partea orașului Engels și a raioanelor aferente. De astă dată am înțeles că postul de deputat nu e cîtuși de puțin o sinecură.

Înainte de război Engels fusese capitala Republicii Autonome a nemților de pe Volga. Acum și în oraș și la țară majoritatea locuitorilor erau veniți de curînd. Oamenii nu apucaseră încă să se adapteze noilor condiții : ucrainienii degerau iarna, rușii blestemau vînturile uscate de vară. Am mai spus-o și înainte că în anii aceia, cu excepția centrelor industriale și a unor ținuturi ce cultivau plante industriale, toată țara trăia cu cureaua strînsă. Saratov era mai bine aprovizionat decît Engels, dar nu era ușor să ajungi acolo cu trenul. Iarna drumul trecea peste Volga, vara erau vaporașe, iar primăvara și toamna locuitorii din Engels priveau cu melancolie luminile din Saratov. Autoritățile locale m-au rugat să fac tot posibilul să obțin trecerea orașului Engels într-o categorie mai bună de aprovizionare. Am încercat, dar n-am izbutit. În schimb am reușit să obțin mașini sanitare ; ministrul m-a primit în audiență,

cred mai curînd din curiozitate — oricum, eram scriitor ; s-a apucat să vorbească de literatură, iar eu ședeam ferm hotărît să nu mă mișc pînă nu capăt mașinile. Engels e un oraș întins, pe alocuri fără trotuare, străzile erau luminate prost pe atunci. Am izbutit să obțin cîteva autobuze. Toate acestea însemnau însă un adevărat calvar, adică trambalare pe la ministere, discuții îndelungi, răbdare. Am venit și în ajutorul bibliotecii, care avea multe ediții germane rare, în schimb puține cărți rusești. Am reușit să organizez un schimb de cărți, deși lucrul nu era simplu : trebuia să am aprobarea diferitelor centre, semnăturile unor oameni la care era greu să ajungi.

Oamenii fericiți nu se duc nici la medici, nici la deputați. Aveam audiență duminica, se înscriau sute de nefericiți : unul demonstra că nu poate trăi cu familia lui într-o încăpere de opt metri pătrați, un altul se plîngea că tatăl lui a fost condamnat pe nedrept, al treilea cerea să i se dea o slujbă în specialitate. Am reușit să obțin de la procuror revizuirea unui proces (zeci de alte cereri ale mele zăceau nemișcate), să procur o proteză unui invalid de război, să cumpăr de la Stockholm un medicament pentru o femeie care, cum spunea ea, a salvat viața copilului ei, făceam rost de cărți, de semințe. Erau în fond „lucruri mărunte", dar pentru cîteva clipe mă simțeam ușurat în sufletul meu și totodată simțeam legătura cu viața cotidiană a mii de oameni.

Audiențele aveau loc la Comitetul Executiv al Sfatului Orășenesc ; oamenii vorbeau în șoaptă, adesea mă rugau să nu-i oblig să divulge numele celor ce-i persecutau : „Dumneata ai să pleci, iar

ei se vor răzbuna pe mine..." Peste cîțiva ani viața s-a schimbat... Devenisem deputat al orașului Dangavpils, rusește Dvinsk, oraș distrus în timpul războiului, locuit de oameni de diferite naționalități, unde mii de femei visau să capete o slujbă, unde se construise un institut pedagogic cu o scară mult prea luxoasă, în schimb rămăsese fără profesori, neputîndu-le asigura spațiul locativ. Alegătorii venind în audiență, protestau furtunos, nu lăsau pe funcționarii Sfatului Popular să intre în odaie, spuneau totul cu glas tare. Era vorba însă de anul 1955, pe cînd ceea ce relatez aici s-a petrecut în 1952.

Am făcut o călătorie prin stepele ce se întind dincolo de Volga ; la țară oamenii pur și simplu mă copleșeau cu rugămințile, cu cererile, cu pretențiile lor. Într-un colhoz mi s-a povestit că s-au făcut fîntîni arteziene, banii au fost încasați, dar apă nu li s-a dat. În alt colhoz oamenii se plîngeau că nu pot găsi material de construcție și școala funcționează într-o casă a unor săteni. În altă parte cîțiva tineri spuneau plini de indignare : „Din Engels ni s-a promis că va veni un teatru în turneu. Cînd colo au apărut trei actori care au jucat niște fragmente dintr-o piesă, care mai era și plicticoasă : o țărancă brigadieră știe cum să semene, iar președintele îi pune bețe-n roate. La astea ne pricepem și noi. Vrem să vină un teatru cu adevărat". Unul dintre ei adăugă : „Să vină cu «Hamlet». Am văzut piesa asta la Saratov. E acolo o dialectică că o lună întreagă m-am tot gîndit la ea..."

Într-un colhoz am fost rugat să rămîn la cină, am fost ospătat cu niște ochiuri, s-a servit bragă.

Președinta mi-a spus : „Vă rog să ne ajutați să rezolvăm o problemă ; uite, noi două, dînsa și cu mine, de cîteva seri ne tot ciondănim." „Dînsa" s-a dovedit a fi contabilă și „dînsa" mi-a spus : „După părerea mea, Serghei a făcut bine că n-a adus-o pe Mado la Moscova. Uite eu am venit aici din Gjațk. Ce mai tura-vura, țara e aceeași, limba o înțeleg dar nu pot să-mi vin în fire, noaptea cum mi-aduc aminte de căsuța mea — mi-a ars-o neamțul — vărs lacrimi ca o toantă... Ia să fi adus o franțuzoaică, ea nici n-ar fi avut cu cine schimba o vorbă. S-ar fi uscat de tot..." Președinta, o femeie energică, cu o expresie autoritară pe față, i-a replicat : „Omul trebuie să aibă un vis în viață. Uneori visezi noaptea lucruri atît de frumoase și cînd te trezești te apucă toți dracii ; de ce nu ai putea să iei visul cu tine în viață ? Cu el ți-ar fi mai ușor și la muncă pe cîmp..."

Conștiința oamenilor creștea. Într-o școală sătească, undeva în stepă, copilașii recitau :

El, răzvrătit, furtună cere...

Copiii aceștia intrau în viață înaripați de vis. Astăzi au 20 de ani și cînd îi privesc pe tinerii noștri, oameni în toată firea, exigenți, uneori zgomotoși, mi-aduc aminte de elevul acela din clasa I cu părul bălai, care recita poezia lui Lermontov. Probabil că acel copil simțea de pe atunci gîdilituri în spinare : îi creșteau aripile. Elevele din clasa a VII-a se duceau la Saratov să viziteze muzeul, se gîndeau la soarta lui Cernîșevski. Una dintre ele mi-a spus : „La Saratov am cunoscut o

fetiță care mi-a dat să copiez niște versuri ale lui Esenin. Tare-mi pare rău de mînzul acela..."

Într-o zi a venit în audiență un om de vreo 50 de ani, care toată duminica și-o petrecuse făcînd anticameră, așteptîndu-și rîndul. L-am rugat să ia loc, dar el a rămas în picioare și a început să strige : „Gîndiți-vă și dumneavoastră, pentru un oraș ca Engels numai 15 bucăți !" Eram complet amețit de pe urma sutelor de vizitatori, l-am întrebat „ce anume", încercînd să ghicesc despre ce poate fi vorba : paturi de spital, magazine ? În sfîrșit omul mi-a explicat. În vederea apropiatului jubileu al lui Hugo, Editura de Stat făcuse înscrieri pentru seria de „Opere alese". Marele scriitor francez nu excelase prin laconism, trăise mult și scrisese mult. Cine la Engels putea să aibă nevoie de toate volumele din seria de Opere ? Trebuia să ai și loc în odaie pentru ele ! Vizitatorul meu era profund indignat : „Oamenii s-au așezat la coadă de cu seară, și cînd colo, poftim, 15 bucăți pentru tot orașul !" M-am bucurat că voi putea satisface pe loc măcar cererea unui alegător. Ca membru al Comitetului Jubiliar aveam dreptul să mă înscriu la această serie de opere, i-aș fi trimis lui volumele... El dădu din cap a refuz : „Nu am nevoie. Sînt al treilea pe listă. M-am înscris. Eu vorbesc despre ceilalți, e păcat, Engels e un oraș mare și numai 15 bucăți !"

Altădată a venit la mine un muncitor tînăr cu chip rotund, ca de copil ; era timid, se încurca cînd vorbea ; mi-a povestit că a fost trimis să facă o reparație la Palatul invalizilor și acolo a auzit o bătrînă care se plîngea că i s-au prescris niște ochelari speciali, iar la opticieni i s-a răs-

puns: „N-are nimic, poți trăi și fără ochelari". Femeia aceasta muncise timp de 42 de ani ca învățătoare. „Tovarășe scriitor, gîndiți-vă, la cîți oameni nu le-a deschis femeia aceasta ochii, iar acum nici nu are posibilitatea să citească. Eu așa socotesc, că este o nedreptate absolută." Am văzut în mîna tînărului o carte, l-am întrebat ce citește. S-a intimidat și mai mult: „Știam că o să fie mult de așteptat..." Cartea s-a dovedit a fi un manual de algebră.

Nu! Învățătoarea n-a muncit zadarnic 42 de ani. N-au muncit zadarnic nici atîția profesori, bibliotecari, muzeografi, actori, lectori, scriitori. Poporul gîndea, învăța, se maturiza. Orașe mici de provincie, barăci, sate acoperite de troiene, căsuțe strîmbe, totul părea a fi adormit și năpăstuit de soartă; în realitate viața clocotea și dacă „Literaturnaia Gazeta" o înfrumuseța, sărăcind-o în același timp, de fapt oamenii trăiau mai prost, dar erau mai puternici, spiritualmente mai bogați decît eroii pieselor distinse cu premii de toate trei categoriile.

Începusem să mă pasionez pentru grădinărit, pentru cultivarea legumelor. Am pus doi castani sălbatici, unul nu s-a prins, celălalt însă a crescut și acum, primăvara, cînd înflorește am impresia că mă aflu la Kiev sau la Paris. Îmi place foarte mult să semăn, e o îndeletnicire foarte bună: cărțile nu-ți oferă nici o certitudine, pe cînd dacă semeni cîteva firicele minuscule și acoperi lada cu geamuri, peste două săptămîni se ivesc niște punctulețe verzi pe care le răsădești, ocupație de migală care te calmează, căci în timpul ei nu poți gîndi la neplăcerile curente; trebuie să fii

foarte atent, trebuie să aperi răsadurile tinere de boli, de paraziți, și în acest caz ele vor înflori fără doar și poate.

Poate că unii cititori se vor mira: ce mi-a venit, după ce am povestit despre oamenii din Engels, să vorbesc despre ciudățeniile unui grădinar amator în vîrstă ?! Nu e un lucru întîmplător. Mulți oameni în străinătate, și de altfel și unii tineri de la noi nu înțeleg că viața poporului continua, că această viață nu se putea întrerupe. Poporul a îndurat multe greutăți, totuși și-a păstrat energia, bogăția de simțiri, a continuat să construiască. Iarna, grădinile din preajma Moscovei par moarte, dar în trunchiurile sau numai în rădăcinile copacilor se petrec procese invizibile, care pregătesc înflorirea din timpul primăverii. Totul poate fi ușor înțeles după un număr de ani, dar în 1951 m-am aflat nu odată la marginea disperării.

27

ÎN 1950 s-a instituit un Comitet pentru decernarea premiilor Stalin „Pentru întărirea păcii", în care au intrat Aragon, Go Mo-jo, Andersen Nexö, Kellermann, Bernal, Dembonski, Sadoveanu, Neruda, Fadeev și cu mine. Președintele comitetului era D. V. Skobelțîn.

Printre primii laureați, alături de Joliot-Curie se afla și doamna Sun Tzin-lin, văduva lui Sun Iat-sen. În septembrie 1951 am plecat în China

cu Pablo Neruda, ca să-i înmînăm premiul, iar împreună cu noi au mers Delia, soţia lui Pablo şi Liuba. Pînă la Irkutsk am călătorit cu trenul, Pablo vroia să vadă măcar prin geamul vagonului Siberia. Ne-am oprit la Irkutsk, unde am avut o întîlnire cu cîţiva scriitori. Neruda şi-a manifestat dorinţa de a vedea lacul Baikal. Spunea că e un vis de-al lui din tinereţe. Am vizitat o staţiune ihtiologică şi am văzut nişte peşti cu totul ciudaţi, care trăiesc în adîncul apei. Pablo a cerut să guste un peşte din aceştia. Din fericire odată prăjiţi, toţi peştii seamănă între ei şi Neruda mîncă cu poftă, bineînţeles însă altă specie decît cele ciudate care înotau în acvarium.

În ciuda regulei pe care mi-am impus-o vreau să scriu despre Pablo Neruda şi despre unele peripeţii ale mele legate de el ; în afară de Picasso nimeni nu mai este în viaţă dintre oamenii cărora le-am consacrat în această carte capitole aparte. Pablo Neruda este de altfel o figură legendară, despre el s-au scris zeci de cărţi romantice. Eu vreau să vorbesc despre un alt Pablo, pe care nu l-am văzut pe scena istoriei, ci în încăperi obişnuite : la Madrid, la Paris, la Praga, la Moscova, la Pekin, la Viena, la Santiago, la Isla-Negra.

Ultima parte a cărţii mele ar putea părea mult prea tristă : cum se spune din vremuri vechi : „bătrîneţea nu aduce bucurie", şi de altfel nici epoca 1945—1953 nimeni n-ar numi-o veselă. Am să vorbesc mai mult despre ciudăţeniile lui Neruda decît despre minunata lui poezie ; simt nevoia să zîmbesc, amintindu-mi de zilele petrecute cu Pablo şi poate că o dată cu mine va zîmbi şi cititorul.

Am făcut cunoştinţă cu Neruda în 1936, la Madrid. De obicei se spune că epoca aceasta a însemnat un moment de cotitură în viaţa şi în creaţia poetului. Mie unuia mi se pare că asemenea „cotituri" sînt lucruri rare. La data aceea Neruda avea 32 de ani, firea lui căpătase contururi definitive, scria versuri destul de demult, iar în unul din primele sale volume publicase „Douăzeci de poezii despre dragoste şi una despre disperare", în care nu numai că reuşise să dea întruchipare deplină crezului său, dar să şi dea dovadă de o mare iscusinţă artistică. Neruda scrisese la data aceea :

Norii — batiste albe fluturînd a despărţire —
agită vîntul călător ;
şi-i bate inima cu zvîcnet surd
peste tăcerea dragostei noastre.

Treizeci de ani mai tîrziu Neruda continua să scrie despre vînt, despre dragoste, despre despărţiri, dar în 1936 poezia lui îşi lărgise „diapazonul" tematic. La data aceea deţinea funcţia de consul chilian la Madrid. Se întîlnea cu prieteni : cu Garcia Lorca, Alberti, Hernandez, cînd, pe neaşteptate, bombele fasciste începură să cadă peste oraş :

Şi sîngele copiilor curgea pe străzi,
Cum, simplu, curge sîngele copiilor...

În zilele acelea Pablo Neruda a scris un volum de versuri „Spania în inimă", pe care eu l-am tradus în limba rusă. Ne-am împrietenit pentru a ne despărţi curînd şi a nu ne mai revedea timp de 10 ani.

În anii războiului, Neruda fusese consul în Mexic. Într-o zi mi-au căzut în mînă versurile lui închinate Stalingradului. Mai apoi am primit un volum publicat în Mexic reunind articolele scrise de mine în timpul războiului însoţit de o prefaţă a lui Neruda: Pablo era numai indignare la adresa estetizanţilor şi proslăvea Uniunea Sovietică. În anii aceia Neruda deveni comunist. Revenind în Chile continua să scrie versuri, vorbea la mitinguri, devenise cunoscut printre muncitorii din Santiago şi Valparaiso.

În Chile aveau loc alegeri prezidenţiale. Comuniştii sprijineau candidatura lui González Videla, care jura să aplice reforma agrară, să apere drepturile muncitorilor. Neruda căuta să-i convingă pe alegători să-l voteze pe Videla. Odată ales, noul preşedinte şi-a uitat curînd făgăduielile şi atunci a început epopeea lui Neruda cunoscută probabil tuturor cititorilor; acuzat de înaltă trădare, a venit la începutul lui 1948 în şedinţa senatului, acuzînd în mod public de trădare pe preşedintele republicii. Drept urmare a trebuit să se ascundă; continua să scrie, lucra la volumul „Cîntarea lumii". Am povestit mai înainte cum şi-a făcut apariţia la congresul partizanilor păcii de la Paris.

Neruda îl iubeşte pe Whitman nu numai pentru că a avut mult de învăţat de la el, dar şi pentru că îl simte apropiat în forul lăuntric. Sînt poeţi ce aparţin aceluiaşi continent. Despre o temă atît de larg dezbătută ca cea a păcii, Neruda scria cu totul altfel decît poeţii din Europa:

Pace serii ce coboară-ncet,
pace vadului, vinului pace,
pace vorbelor ce mă tot caută
deşi în sîngele-mi le port
ca pe un cîntec vechi din cale-afară.
Pace oraşului în zori de zi,
cînd se trezeşte pîinea,
pace cămăşii fratelui iubit.

De la data publicării acestei poezii au trecut ani în decursul cărora Neruda a scris zeci de cărţi, a colindat zeci de ţări, a cunoscut gloria adevărată; totuşi nu s-a schimbat. Ori de cîte ori ne revedeam, chiar după ani de despărţire, începeam să vorbim de îndată despre ziua de astăzi.

Sînt de acord cu cei care spun că Pablo Neruda aduce cu o statuie a lui Buddha, aşa cum ar fi tăiat-o în piatră un străvechi incas (cu diferenţa că zeii incaşilor sînt răi, pe cînd Pablo este blînd). Deşi biografia lui este bogată în tot felul de evenimente furtunoase, îi place şi i-a plăcut totdeauna să petreacă, să discute despre fleacuri, după cum ştie să vorbească şi despre lucruri serioase. Îţi lasă impresia unui Buddha flegmatic, chiar leneş, deşi te minunezi cît de mult a scris. Multe din versurile lui sînt foarte sonore, el însă vorbeşte încet şi n-are glas de tribun, ci mai curînd de copil supărat. Prietenul lui, deputatul chilian Baltazar Castro, ştie să-l imite grozav pe Pablo. Mi-a povestit cum o dată, la începutul prieteniei lor, Neruda i-a telefonat să-i comunice că o problemă litigioasă fusese rezolvată în chip fericit. Castro avu impresia că undeva din depărtare răsunase

un glas plin de durere: „Ura! Baltazar, am învins!"

Neruda este un colecţionar pasionat, care adună lucrurile cele mai variate, de preferinţă însă uriaşe statui de lemn, care au împodobit altădată cîrmele vaselor cu pînze, şi mici scoici marine. În casa lui de la Isla-Negra, pe malul oceanului Atlantic, poţi vedea busole străvechi, ceasuri cu nisip, hărţi marine. Poetul chinez Ai-Tzin, care l-a vizitat acasă pe Pablo, l-a întrebat ce se consideră: marinar de rînd sau căpitan de vas. Pablo i-a răspuns: „Sînt căpitan. Dar vasul meu s-a scufundat". Era o fantezie poetică, căci niciodată n-am avut prilejul să văd corabia lui Neruda, nu numai scufundîndu-se, dar chiar plutind fără cîrmă. Într-unul din muzeele Chinei, Pablo a văzut o scoică, cum el nu avea. Atît a lăudat-o, încît gazdele ospitaliere i-au dăruit piesa rară. Cu glasul plin de durere, deşi zîmbind fericit, Pablo mi-a vorbit două ceasuri despre valoarea scoicii primite. În China cumpărase prin prăvăliile de jucării tigri din *papier-maché*. Tigrii erau fioroşi, şi totodată nu-i puteai privi fără să rîzi. (La data aceea nu ştiam că peste zece ani chinezii vor caracteriza imperialismul american cu cuvintele „tigrul de hîrtie".)

Neruda este o fire deosebit de sociabilă. Ori de cîte ori veneam să-l văd la Praga, odaia lui era plină de tot felul de oameni, unii stăteau jos, alţii în picioare; erau acolo comunişti din Chile, poeţi cehi, ziarişti de toate naţiile. La Santiago, cînd am stat cu Liuba în casa lui Pablo, am avut impresia că locuim într-o piaţă publică. O dată am vrut să mă schimb în timpul zilei, dar a trebuit să renunţ la această idee, căci tot timpul uşa odăii se deschidea şi-şi băgau capul admiratoarele poeziei lui Neruda. În fiecare zi avea la masă 15—20 de musafiri. Într-o zi m-a întrebat încetişor: „Nu ştii cumva cine-i omul acela care stă ultimul în stînga ta?"

Am sosit în Chile în vara lui 1954 la invitaţia lui Neruda căruia urma să-i înmînez Premiul Păcii. Mă bucuram că voi avea prilejul să văd America Latină. Uniunea Sovietică nu întreţinea relaţii diplomatice cu Chile, totuşi ni s-a dat viză, Liubei şi mie. Îmi ziceam că va fi o călătorie idilică; ea coincidea cu aniversarea a 50 de ani de la naşterea lui Neruda, sărbătorită de întreaga ţară şi de altfel şi „războiul rece" era în scădere. Cu două luni înainte înmînasem la Paris acelaşi premiu lui Pierre Cot, într-o atmosferă foarte solemnă, asistaseră deputaţi ai diferitelor partide.

Uitasem că Chile e departe, din Stockholm au fost 48 de ore de zbor; la noi era august, iar acolo iarnă. În Chile „războiul rece" continua. Pe aerodromul din Santiago poliţia a examinat cu curiozitate, totuşi politicos, paşapoartele noastre, vameşii au aruncat o privire spre geamantanele deschise şi ne-am îndreptat spre sala de aşteptare, unde se aflau Pablo, Delia şi Jorge Amado, care venise la jubileu, cînd pe neaşteptate, au apărut nişte oameni belicoşi, făcînd parte dintr-o poliţie specială, nu se ştie de ce numită „internaţională". Ei au început să zvîrle cu furie lucrurile noastre din geamantan. Mi-au golit cu desăvîrşire servieta; am încercat să salvez diploma pe care urma să i-o înmînez lui Neruda, dar unul dintre poliţişti, înzestrat cu muşchi de boxer, mi-a strîns mîna atît de tare încît cu greu m-am abţinut să nu ţip. Din

fericire n-au găsit medalia de aur care se afla în poşeta Liubei ; de-ar fi ajuns în mîna şefului poliţiei, nu ne-ar fi restituit-o pentru nimic în lume. Era un om nu tocmai cinstit ; curînd după aceea a fost arestat pentru nişte afaceri cu blănuri caracul.

La aeroport venise şi preşedintele parlamentului, Baltazar Castro dar în faţa „poliţiei internaţionale" şi el s-a dovedit a fi neputincios. Neruda ne-a dus acasă la el, a făcut foc în cămin, lucru neobişnuit, şi a început să ne vorbească despre minunile pe care le vom avea de văzut în Chile.

A doua zi toate ziarele erau pline de fotografiile mele. Poliţia anunţa că am încercat să trec de peste graniţă discuri cu instrucţiuni secrete pentru partidul comunist din Chile şi din alte ţări ale Americii Latine, tabele cu indicaţii cifrate ale organizaţiilor comuniste şi suma de cinci milioane peso. Ultima ştire a fost de îndată dezminţită de ministerul de justiţie, care s-a speriat că va trebui să restituie nişte bani pe care poliţia nu-i putuse confisca pentru simplul motiv că nu-i avusesem asupra mea. Discuri nu avusesem de fel, nici cu instrucţiuni secrete, nici cu cîntece populare. Drept documente cifrate au fost declarate nişte însemnări reprezentînd denumirile latine ale unor plante pe care speram să le găsesc în Chile şi un joc de cuvinte încrucişate în limba franceză, pe care îl dezlegasem în avion.

Au urmat lucruri de neînchipuit. Într-o noapte, casa lui Neruda a fost bombardată cu petarde, incendiul a fost însă localizat. Altădată ne-au trezit din somn nişte strigăte. „Aici nu te lasă în pace nici noaptea", spuse Liuba şi adormi pe loc. Dimineaţa am aflat că o maşină cu megafon s-a

oprit în dreptul casei trezind din somn toată strada. Grădinarul lui Neruda a încercat să le facă morală : „Nu vă e ruşine să treziţi oamenii noaptea !" Unul dintre cei care strigau, răspunse în spaniolă : „Terminăm peste cinci minute şi plecăm". A doua zi am citit în ziare că a venit special cu avionul de la New York un grup de ruşi care mi-au propus să „aleg libertatea" şi să plec cu ei în Statele Unite, întrucît „roşii" n-o să-mi ierte „Dezgheţul". Se spunea de asemenea că aceşti ruşi ar fi adresat Liubei următorul apel : „Salvează-l pe Ilya şi salvează-te şi pe tine", că Liuba ar fi vrut să sară de la etaj, dar a fost reţinută de doi „uriaşi, nişte agenţi ai CEKA". Toate acestea se publicau în ziare, deşi Santiago este un oraş relativ mic, casa lui Neruda o ştie toată lumea, şi toată lumea ştie că această casă nu are etaj.

Zidurile oraşului erau pline de inscripţii : „Ehrenburg cară-te acasă !" „Chile da, Rusia nu !" Ziarele anunţau că la Moscova am spînzurat mulţi oameni nevinovaţi şi scriau : „Împreună cu Ehrenburg a venit o agentă cunoscută a CEKA cu vastă experienţă, al cărui nume conspirativ este Liuba", Probabil a produs o impresie puternică asupra cititorilor ştirea că lui Neruda ruşii îi spun „Epida", — aşa au citit ziariştii numele de familie scris pe diplomă cu litere ruseşti.

Pentru o săptămînă am devenit omul cel mai popular din Santiago. Prietenii mă sfătuiau să nu ies din casă, spunînd că fasciştii aveau intenţia să-mi tragă o bătaie. Plecam totuşi în oraş (casa lui Neruda se află la marginea lui), uneori cu Pablo, alteori cu cineva dintre prietenii lui. Cu Pablo am mers într-un cartier muncitoresc. Mă păzea şoferul

care după o oră începu să mă implore : „Vă rog să nu mergem mai departe, simt că fac un infarct..." Muncitorii mă recunoşteau şi vroiau să mă îmbrăţişeze, iar şoferul se speria mereu că sînt fascişti.

Părea că toţi îşi pierduseră capul, numai Pablo era perfect calm, scria versuri, dormea după masă, povestea întîmplări hazlii. Mărturisea că nu se aşteptase desigur ca evenimentele să capete această întorsătură, dar că nu se miră foarte tare, căci yankeii se poartă în Chile ca la ei acasă, dar situaţia aceasta se va termina curînd, şi atunci am să pot veni din nou şi are să-mi arate Valparaiso, regiunea de sud şi am să mă conving că nu există ţară mai minunată ca Chile.

Am telefonat ambasadorului nostru din Argentina şi l-am rugat să comunice la Moscova situaţia în care mă aflam. Trei zile mai tîrziu United Press anunţa că ziarele din Moscova vorbesc despre „abuzurile autorităţilor chiliene". Guvernul din Chile şi-a dat seama că a sărit peste cal. Pe lîngă aceasta Neruda şi cu mine ne-am dus la ambasadorul Argentinei care, după ruperea relaţiilor diplomatice dintre Chile şi Uniunea Sovietică, avea misiunea de a apăra interesele cetăţenilor sovietici. Eram primii care îl deranjam. A mărturisit că va cere sfatul la Buenos Aires, a spus că este un admirator al poeziei lui Neruda, iar la mine se uita cu interes, dar şi cu o oarecare teamă. Peste cîteva zile i-a spus lui Pablo că l-a vizitat pe preşedintele statului chilian, un om foarte înaintat în vîrstă, care s-a interesat de faptul că am vrut să cumpăr seminţele unor soiuri de begonii şi a spus că aceasta ar putea fi începutul unor relaţii comerciale între cele două ţări.

Într-o zi, în casa lui Neruda au apărut doi indivizi. Cum Pablo nu era acasă, prietenii care şedeau tot timpul la el i-au luat drept nişte admiratori anonimi. Vizitatorii au declarat că vor să vorbească cu mine şi au scos legitimaţiile de agenţi ai poliţiei. Aduseseră diploma. Mapa era într-un hal fără de hal. Din ziare ştiam că fusese supusă la diferite analize chimice. Cînd Pablo a venit acasă, i-am arătat diploma. El zîmbi şi spuse trist : „Ţi-am zis eu că vom învinge..."

Trebuia organizată ceremonia de înmînare a premiului. Nu era lucru uşor, căci fasciştii ameninţau să ia măsuri. Am convocat un „consiliu de război" : au venit şi comunişti, şi Baltazar Castro şi scriitori chilieni, şi bineînţeles Jorge Amado. Am închiriat salonul unui mare hotel, dar se mai punea problema asigurării ordinei. Am hotărît ca pentru o seară centrul oraşului să fie ocupat de studenţi. Chibzuind lucrurile, comuniştii au decis că nu este suficient şi pe lîngă studenţi au mai adus cîteva mii de muncitori.

Totul s-a desfăşurat în linişte. Sala era ticsită de lume. Au luat cuvîntul şi scriitori, şi oameni politici reprezentanţi ai diferitelor partide. Un scriitor bătrîn, uitînd că sărbătoritul este Neruda şi nu eu, a început să numere rar, în limba rusă : „adin... dva... tri... cetîre..." În felul acesta înţelegea să-şi exprime respectul faţă de ruşi. Jorge abia se ţinea să nu izbucnească în rîs, pe cînd Pablo asculta totul cu un aer grav. În încheierea ceremoniei el a rostit un discurs plin de însufleţire. Un actor cunoscut a declamat monologul lui Cehov „Despre efectul dăunător al tutunului".

În ajunul plecării am dat o masă în cinstea laureatului. Printre cei invitaţi erau doi miniştri, de justiţie şi de informaţii; primul declarase cu cinci zile înainte că voi fi judecat de tribunalul chilian, cel de-al doilea furnizase în fiecare zi presei tot felul de istorii fantastice. S-a băut mult vin şi ministrul de justiţie, plin de voie bună a rostit un toast, rugîndu-mă să nu confund guvernul chilian cu „poliţia internaţională".

(Ambasadorul Argentinei ne-a dat viză de intrare şi am petrecut cîteva zile la Buenos Aires, unde se aflau la data aceea vechii noştri prieteni Rafael Alberti şi Maria Teresa León. Scriitorii argentinieni au oferit în cinstea noastră o recepţie. A trebuit să discutăm tot timpul în picioare; ni s-a explicat că nu ne putem aşeza, căci în acest caz recepţia ar putea fi socotită o întrunire, iar acestea sînt interzise cu desăvîrşire. În ultima zi ne întorceam de la o plimbare, prietenii argentinieni ne duseseră să vedem împrejurimile pitoreşti ale oraşului şi întîrziasem, iar eu făgăduisem să povestesc membrilor ambasadei noastre o istorie plină de haz care se petrecuse cu mine în Chile. Împreună cu noi se afla şi unul din secretarii ambasadei. În clipa în care ieşeam grăbiţi din maşină am auzit un zgomot puternic. Din faţa ambasadei urca o stradă în pantă abruptă şi de sus, doi oameni, care se făcură nevăzuţi, zvîrliră drept în maşina noastră un „picup". Maşina ambasadei a avut de suferit iar noi am rămas nevătămaţi numai pentru că grăbindu-ne nu am ieşit, ci mai curînd am zbughit-o din maşină.)

Cele relatate aici s-au petrecut în 1954, dar dacă renunţăm la unele amănunte pitoreşti, ne

aflăm în faţa aceluiaşi tablou al „războiului rece" despre care am vorbit în capitolele anterioare. De atunci au trecut mai bine de zece ani şi multe lucruri s-au schimbat atît pe faţa pămîntului cît şi în patria lui Neruda. De curînd a fost în Chile un grup de scriitori sovietici; Margarita Aligher ne-a povestit cu cîtă ospitalitate au fost primiţi.

În 1964 Pablo Neruda a împlinit 60 de ani. Într-una din poeziile sale intitulată „Cer linişte", poetul cere:

Acum, vă rog, lăsaţi-mă în pace,
Mai descurcaţi-vă şi fără mine...

Peste o săptămînă sau peste o lună îl veţi vedea avîntîndu-se iarăşi în oceanul vieţii. Poetul ne explică cum de a putut rezista la unele decepţii amare: cînd vedea corăbiile scufundîndu-se el punea mîna din nou pe topor să construiască altele:

Au fost religie corăbiile acelea pentru mine!
Să strîng din dinţi şi să trăiesc — e singura ieşire ce-mi rămîne!

Am scris de atîtea ori în această carte despre destine tragice de scriitori şi pictori, încît m-am simţit dator să povestesc, fie şi pe scurt, fie şi pe un ton de glumă, despre un mare poet, care e totodată şi un om fericit. Neruda a cunoscut şi el, desigur, clipe de disperare, decepţii, amărăciuni ale dragostei şi multe altele fără de care nu poţi străbate o viaţă, dar niciodată nu s-a dezis de viaţă, şi viaţa nu s-a dezis de el. S-a ridicat împotriva celor puternici în lumea aceasta, a devenit comunist, a avut prieteni deci şi adversari, dar numai

adversarii l-au atacat, el n-a știut niciodată ce înseamnă să suferi jigniri de moarte din partea alor tăi. Scria despre ce vroia și cum vroia. În timp ce-i traduceam volumul, m-am oprit la o imagine pe care nu o înțelegeam. L-am întrebat : „Pablo, de ce scrii că indienii sînt albaștri ?“ Mi-a explicat îndelung că a văzut o dată, pe înserate, niște indieni pe malul unui lac și aceștia i s-au părut a fi scăldați într-o lumină albastră. „Bine, dar în poem nu există asta...“ El mi-a răspuns : „Ai dreptate... Și totuși lasă-i să rămînă albaștri...“ Bineînțeles dreptatea era de partea lui.

Cineva ar putea să zică : omul acesta a avut și are noroc. Bineînțeles este o explicație care nu spune nimic. Neruda nu a căutat niciodată un drum ușor în viață, dar pe drumul greu pe care a mers cînd în jurul lui oamenii se prăbușeau, plîngeau, își blestemau soarta, el nu vedea josnicia, ci noblețea, nu vedea buruienile, ci trandafirii ; aceeasta-i conformația ochilor lui, așa îi simte inima.

Cînd e melancolic nu scrie despre lupta poporului, despre Anzi sau despre vulcani, ci își îngăduie să se plîngă :

Am obosit din pricina găinilor : noi nu știm ce gîndesc,
Cu ochi pustii privindu-ne, nici că ne iau în seamă...
Zic, hai să obosim măcar o dată
sau chiar de două ori pe săptămînă
din pricină că zilele se denumesc la fel
ca felurile de mîncare...

Nu este vorba de o bombăneală de bătrîn — avem în fața noastră un copil poznaș ; Neruda își încheie poezia spunînd că vor veni niște tineri care vor deschide zori noi sau vor da un alt nume sărutului. Dacă Neruda a avut noroc, l-a avut în clipa cînd a venit pe lume. Nu mă refer la împrejurări favorabile, nu e vorba de filozofie optimistă sau de egoism, ci de firea minunată a acestui om.

28

AM stat în China mai bine de o lună ; în afară de Pekin am fost și la Șanhai, la Hanciou, ne-am dus la țară, am văzut Marele zid, mormintele dinastiei Ming.

Pentru mine totul era o noutate ; vedeam pentru prima oară Asia. E adevărat că gazdele ospitaliere manifestau uneori prea multă grijă față de noi. Spuneau că vremurile sînt încă tulburi, de aceea încontinuu ne însoțeau interpreții. (Numai o dată am reușit să-i trag pe sfoară la Hanciou și să hoinăresc de unul singur prin oraș.) Multă vreme ne răpeau diferitele recepții, banchete, consfătuiri, mitinguri. Cu toate acestea impresiile erau numeroase. Nu m-am încumetat totuși să scriu ceva despre China, căci văzusem prea puțin pentru a putea înțelege o țară cu o civilizație din cele mai vechi, unde revoluția abia învinsese și unde noul se împletea cu vechiul. Ceea ce văzusem mi-era însă suficient ca să-mi dau seama că nu înțeleg nimic. Și aceasta m-a împiedicat să formulez aprecieri superficiale.

Într-o carte de amintiri nu povestești despre țările prin care ai trecut, ci despre viața ta. Călătoria în China a însemnat pentru mine o ade-

vărată școală; la bătrînețe am început să mă eliberez de „cătușele" educației europene. Acum nu mai mi-e teamă să evoc chiar fără o ordine riguroasă și probabil destul de naiv, impresiile mele, căci nimeni nu le va lua drept o încercare de a cuprinde în totalitatea ei viața din China. În America de nord unde fusesem înaintea Chinei, apoi în America Latină, în India, în Japonia, și bineînțeles și în China multe lucruri m-au mirat. Un călător observă totdeauna în primul rînd ceea ce i se pare de neînțeles. Așa a fost și cu mine.

Chiar din prima zi cum am sosit, au venit să mă vadă cîțiva scriitori chinezi. Ei mi se adresau cu cuvîntul: „Eilenbo" și multă vreme n-am știut că acest cuvînt misterios înseamnă „Ehrenburg". În limba chineză aproape toate cuvintele sînt alcătuite dintr-o singură silabă, pe cînd numele proprii din două sau trei cuvinte. Numele străinilor pot fi exprimate cu ajutorul unor cuvinte de prețuire sau de jignire, în funcție de atitudinea față de omul respectiv. „Eilenbo" exprimă sentimente alese, căci înseamnă „fortăreața iubirii". Pe Fadeev chinezii îl numeau „Fadefu" și Alexandr Alexandrovici îmi spunea cu mîndrie că acest cuvînt înseamnă „lege aspră". În limba chineză lipsesc unele sunete ale limbilor europene, ca de pildă „r". Mulți mi-au vorbit despre celebrul scriitor francez „Balbo" mirîndu-se că n-am auzit de el; în cele din urmă mi-am dat seama că e vorba de Barbusse.

Alfabetul în China este o știință complicată. Ca să poți citi un ziar sau o carte scrisă într-o limbă simplă, trebuie să cunoști cîteva mii de hieroglife. Go Mo-jo cunoaște zece mii de hieroglife, el poate să scrie orice, dar nu oricine poate citi acest „orice". La Șanhai am fost să vizităm o mare tipografie. Pe pereți atîrnau mii de cutioare cu hieroglife și zețarii urcau plini de agilitate pe niște scărițe, ca să poată lua hieroglifui necesar. După ce o pagină a fost culeasă, semnele sînt date la topit și se toarnă altele noi, căci este mult mai greu să le așezi la loc în cutioarele respective. Tipografii sînt niște oameni foarte instruiți, care cunosc mai multe hieroglife decît un cititor mediu, iar cunoașterea hieroglifelor înseamnă cunoașterea noțiunilor. M-am mirat că chinezii nu au trecut la o scriere fonetică, așa cum au făcut vietnamezii și în parte japonezii. Mi s-a explicat că în acest caz un locuitor din Canton nu ar mai putea citi ziare sau reviste din Pekin. În nord ceai este „cea", dar în sud i se spune „te". Hieroglifui rămîne însă același. La ședințele Consiliului Mondial al Păcii am văzut de cîteva ori vietnamezi bătrîni corespondînd cu chinezii și coreenii, nu se puteau înțelege prin viu grai, hieroglifele însă le pricepeau.

A doua zi după sosirea noastră am fost invitați la Comitetul pentru Apărarea Păcii, unde ni s-au arătat niște schițe, înfățișînd diferitele faze ale ceremoniei înmînării premiului. „Un singur lucru nu e clar pentru noi, ne-au spus prietenii chinezi, cum veți înmîna medalia doamnei Sun Tzin-lin, cu două mîini sau cu una singură?" Am răspuns că nu are nici o importanță, se poate cu una, se poate cu ambele. „Are foarte mare importanță, trebuie să faceți exact așa cum se face la Moscova". Deși Skobelțîn înmînase de cîteva ori premiile în fața mea, nu îmi aduceam aminte

dacă ţinuse diploma şi medalia în aceeaşi mînă sau fiecare din ele în altă mînă. Discuţia a durat destul de mult. Chinezii acordă oricărui ceremonial mult mai multă importanţă decît europenii, şi există un număr mare de reguli de politeţe ce nu pot fi trecute cu vederea.

Două săptămîni mai tîrziu am fost invitaţi la recepţia ce se dădea cu prilejul aniversării a doi ani de la proclamarea Republicii Populare. Am fost aşezaţi în flanc, cîte unul, şi ni s-a explicat: „Vă veţi apropia de tovarăşul Mao Tze-dun şi-l veţi felicita cu prilejul sărbătorii". Prima în coloană era Liuba. Cînd a intrat în sală, ea s-a îndreptat spre prezidiumul unde se aflau membrii guvernului. Din fericire, chinezii au oprit-o la vreme, spunîndu-i că trebuie să descrie mai întîi un semicerc.

La primul banchet am rămas gură cască: ni s-au servit timp de vreo trei ceasuri cele mai variate feluri de mîncare în număr nu mai puţin de treizeci. Ordinea în care se succed felurile rămîne o enigmă pentru un european. După ce s-a servit dulce am oftat uşurat, socotind că masa a luat sfîrşit. Cînd ce să vezi! S-a adus peşte şi la sfîrşit de tot un *consommé* şi orez fiert. Mîncărurile în China sînt alese şi arareori îţi dai seama ce anume mănînci. Într-una din zile am fost invitaţi la scriitoarea Din-Lin. Un fel mi-a plăcut în mod deosebit şi am întrebat-o ce anume mîncăm. Cum gazda nu ştia nici ea, l-a chemat pe bucătar, care, a dat un scurt raport culinar, dar cum traducătorul nu cunoştea nici anatomia găinii, nici denumirea rusească a plantelor şi a mirodeniilor, reţeta cu pricina a rămas pentru noi o enigmă.

Un scriitor s-a scuzat că nu poate veni la întîlnirea fixată, nevastă-sa fusese grav bolnavă şi murise cu trei zile în urmă. Zicînd acestea rîdea. Am simţit că mă furnică pe spinare, dar mi-am adus aminte că Emi Siao îmi spusese cîndva: „La noi cînd cineva povesteşte despre o întîmplare tristă, zîmbeşte. Aceasta înseamnă că cel ce ascultă nu trebuie să se întristeze".

În China mi-am pus pentru prima oară problema convenienţelor, a obiceiurilor, a regulilor de comportare. De ce îi miră atît de mult pe europeni moravurile asiatice? Oare noi nu avem suficiente lucruri convenţionale? Europenii, cînd se salută, îşi strîng mîna. Chinezii, japonezii sau indienii sînt astfel obligaţi să strîngă degetele unui necunoscut. Dacă vreun străin ar întinde parizienilor sau moscoviţilor un picior desculţ cred că aceştia nu s-ar arăta prea entuziasmaţi. Un locuitor al Vienei spune „sărut-mîna" fără să se gîndească la sensul acestor cuvinte, iar un locuitor al Varşoviei, cînd i se face cunoştinţă cu o doamnă, îi sărută în mod maşinal mîna. Un englez, indignat de escrocheriile concurentului său îi va scrie: „Dragă sir, sînteţi un escroc", fără acest „Dragă sir" el nu concepe să înceapă o scrisoare. Creştinii cînd intră într-o biserică, fie ea ortodoxă, catolică sau protestantă îşi scot pălăria din cap. Dimpotrivă, evreul cînd intră în sinagogă, îşi acoperă capul. În ţările catolice femeile nu intră în biserică cu capul descoperit. În Europa culoarea doliului e neagră, în China e albă. Unui chinez i se pare culmea neruşinării cînd vede un european sau

un american ducînd la braţ o femeie, sau uneori chiar sărutînd-o. În Japonia nu poţi intra în casă fără să-ţi scoţi ghetele. La restaurant vezi stînd pe jos bărbaţi îmbrăcaţi în costume europene şi cu ciorapi în picioare. La hotelul din Pekin mobila era europeană, dar accesul în încăpere se făcea în chip tradiţional chinez : pe după un paravan care nu-ţi îngăduia să intri de-a dreptul. Este o consecinţă a unei credinţe după care necuratul preferă drumul drept. În concepţia noastră, dimpotrivă, dracul este şiret şi se pricepe să evite orice bariere. Dacă în casa unui european vine un musafir şi-şi exprimă admiraţia faţă de un tablou atîrnat pe perete, de un vas sau de un bibelou, gazda se arată încîntată. Dacă un european începe să admire în casa unui chinez vreun obiect, gazda i-l face imediat cadou, o cer regulile de politeţe. Mama mă învăţase că atunci cînd eşti musafir nu trebuie să laşi nimic în farfurie. În China nimeni nu se atinge de ceaşca cu orez fiert care se serveşte la sfîrşitul mesei, gestul acesta demonstrează că eşti sătul. Lumea este foarte variată şi n-are rost să-ţi baţi capul cu unul sau altul din obiceiuri : fiecare casă — cu obiceiurile ei.

. . . .

După ce s-a terminat ceremonialul înmînării premiului, a urmat un program artistic interpretat de artiştii operei clasice din Pekin. Pentru prima oară ascultam muzică chinezească şi m-a uluit ; m-a uimit şi jocul actorilor, ca şi conţinutul piesei. Şedeam alături de nişte miniştri chinezi şi îi vedeam cum se desfată, urmărind jocul actorilor, cum îi emoţionează ceea ce se petrece pe scenă. Am mai fost de cîteva ori după aceea în

teatrele din Pekin şi Şanhai şi am început să gust farmecul spectacolelor chineze. Ele sînt adesea contrapuse realismului, complexe ca şi hieroglifele, pline de elemente convenţionale, dar arta este de neconceput fără convenţie. Elementele convenţionale cu care sîntem obişnuiţi din copilărie nu ne mai miră. Ni se pare firesc ca Boris Godunov, un om inteligent şi scump la vorbă, să cînte tot timpul pe scenă, ca Romeo şi Julieta să danseze înainte de a muri, ca un clopoţel să fie „darul Valdaiului". Am mai spus şi altădată că mi-a venit să rîd, văzîndu-l pe tragedianul Mounet-Sully în Oedip, urlînd în mod patetic, pentru că la data aceea cunoşteam numai teatrul în care totul trebuia să fie „ca în viaţă". Pe unii moscoviţi îi făceau să rîdă spectacolele lui Meyerhold : peruca verde în capul unuia dintre actorii piesei „Pădurea", era pentru ei o convenţie neobişnuită. Cînd l-am văzut pe Mounet-Sully aveam optsprezece ani, iar pe Mei Lan-fan l-am văzut prima oară la şaizeci. Binecunoscutul actor juca rolul unei fete îndrăgostite, iar fiul lui pe al unei servitoare. Toţi actorii erau bărbaţi. În schimb, la opera din Şanhai jucau numai femei, care apăreau în roluri de comandanţi de oşti şi de mandarini bărboşi. Convenţiile teatrului chinez mă derutau pentru că nu le înţelegeam sensul. Mai tîrziu mi s-a explicat că dacă actorul scutură din mîini ţinîndu-le deasupra capului înseamnă că-i e frică ; steguleţele de pe spatele comandantului de oşti arată numărul de regimente pe care le comandă ; dacă se preface că bea ceai trebuie să înţelegem că a început să ducă tratative cu adversarul ; un chip vopsit în roşu indică un erou

cinstit, un chip vopsit în alb un escroc şi aşa mai departe. Orice chinez, chiar analfabet, ştia să se descurce în hieroglifele teatrului.

De mare folos mi-a fost în multe privinţe N. T. Fedorenko, pe atunci consilier la ambasada noastră; cunoaşte limba chineză, literatura veche şi modernă, lămuririle sale mi-au deschis adesea ochii asupra celor ce vedeam.

Poeţii chinezi îmi spuneau că versurile nu trebuie ascultate, ele trebuie citite, pentru că hieroglifele trezesc imagini. Guillaume Apollinaire scrisese într-o vreme *Calligrammes*: poeziile aveau înfăţişare de potir, de cruce, de turn. Deşi poetul francez avea la dispoziţie un material limitat — alfabetul latin — tindea totuşi spre idealul de care vorbeau poeţii chinezi.

La una din recepţii am primit cadou o poezie. Am admirat îndelung hieroglifele frumos pictate. Am crezut că autorul este un poet, cînd colo era directorul Băncii populare. Mi-a explicat — drept justificare — că este un om în vîrstă, iar pe vremuri toată lumea trebuia să ştie să facă stihuri. Conţinutul poeziei era convenţional, în spirit tradiţional, dar din punct de vedere vizual poezia mi s-a părut cu mult mai expresivă decît „calligramele" unuia dintre cei mai mari poeţi ai secolului XX. Se vede că măiestria este şi o chestiune de tradiţie seculară. Eu îl socotesc pe Tiutcev un mare poet, dar versurile lui în limba franceză ar fi putut fi scrise de orice student francez.

Am văzut la Pekin pînzele unui bătrîn pictor, Ţi Bai-şi, care avea optzeci de ani. Picta în manieră tradiţională, dar era un om talentat. Caii şi veveriţele lui mi se păreau fermecătoare. Unii

chinezi strîngeau însă din umeri, spunînd: „Merită oare să repeţi ceea ce s-a făcut cu multe veacuri în urmă?..." Într-adevăr Ţi Bai-şi n-a adus nimic nou în pictură, caii şi veveriţele sînt aceleaşi de sute de ani. În schimb, peisagistul genial Go Si, care a trăit în secolul al XI-lea, n-a fost epigon, ci un adevărat inovator. Totuşi aş vrea să iau apărarea meşterului iscusit Ţi Bai-şi. Cînd unii chinezi au început să picteze pînze uriaşe, ei nu s-au arătat nici inovatori, nici epigoni, ci nişte copişti rudimentari. (În India am văzut pictură modernă care, fără a fi o imitaţie a celei franceze, păstrîndu-şi caracterul naţional, înfăţişa lumea în alt chip decît vechile fresce de la Adjanta. Probabil că ceva asemănător va avea loc cîndva şi în China.)

În vechea artă chineză nu te uimesc nici fantezia, nici ciudăţeniile, nici îndrăzneala pictorului, ci mai ales răbdarea neobişnuită şi măiestria desăvîrşită. Toate acestea ţin de firea poporului. Am admirat prin parcuri „copacii iubirii" sau „copacii prieteniei" — erau doi sau cinci copaci care creşteau din aceeaşi rădăcină; pentru a supune voinţei omului procesul de creştere a copacului trebuie să cunoşti bine şi botanica, dar să ai şi o uriaşă perseverenţă. În China nu am găsit ceea ce numim noi în Europa „artă populară". La Pekin există sute de străzi unde locuiesc, muncesc şi-şi vînd produsele meşteşugarii. Sînt străzi întregi de coşuri, de perii, de ceainice pentru plante medicinale, de bărbi pentru teatru, de jucării — tigri din hîrtie, zmeie, balauri, păsărele minuscule etc. Toate obiectele de uz casnic tradiţionale în China se disting prin armonia proporţiilor,

prin foolsirea iscusită a materialului, pe cînd cele ce imită obiectele europene, mi s-au părut a fi lipsite de frumusețe.

Am văzut China cînd Republica Populară abia împlinise doi ani. La Șanhai mai erau ricșe, femeile cochete se plimbau în rochii aduse de la Paris, bătrînii nu renunțaseră încă la halatul lung, tradițional. La Pekin, dimpotrivă, toți bărbații și toate femeile umblau îmbrăcați în costume albastre, uniforme, — haină și pantaloni. Mulți își legau nasul și gura cu batiste albe, modă adusă de japonezi, care în felul acesta încercau să se apere de firicelele fine de nisip pe care le aduc vînturile din pustiul Gobbi. La tot pasul se făcea negoț, se vindea orice : piese de muzeu, bomboane, mătase, jensen.

M-a uimit spiritul de disciplină al poporului. Tinerii chinezi aveau toți stilouri. Cînd mă duceam la întruniri sau mitinguri, toți ședeau, ascultau cu atenție și notau. Am avut ocazia să iau de cîteva ori cuvîntul la întruniri ; din cînd în cînd mai făceam cîte o glumă (mi-era frică ca ascultătorii să nu obosească) dar îi vedeam că notează și glumele. Referatele durează în China foarte mult : cîte patru, cinci ceasuri. (Și spectacolele de teatru sînt pentru un european peste măsură de lungi. Uneori o piesă ține două seri — în prima povestea începe, în a doua se termină.)

Am văzut mici întruniri, de cîte 20-30 persoane, în grădina vreunei școli, în vreun sat la umbra unui copac, în barăci ; oamenii ședeau, ascultau și notau. Interpretul mi-a explicat : „e o ședință de critică și autocritică". Conținutul acestor ședințe nu avea nimic tradițional : se discuta cazul unui student care-și ascunsese originea socială, al unei muncitoare necăsătorite care rămăsese însărcinată, al unui lăcătuș care întîrziase la muncă, dar forma era tipic chinezească : unul se căia vorbind mult, ceilalți ascultau și notau.

În apropiere de orașul Hanciou am văzut pe fundalul unui peisaj idilic mormîntul lui Io Fei, cunoscut comandant de oști din secolul al XII-lea. După ce a respins atacurile triburilor *cjiurcjene* a fost rechemat în capitală și decapitat. Lîngă mormîntul lui am văzut două figuri în bronz îngenunchiate : omul care l-a trădat pe erou și soția acestuia. O excursie de școlari vizita monumentul. Un adolescent a scuipat chipul trădătorului și de îndată toți tovarășii săi au făcut același lucru. Chinezul care ne însoțise în timpul vizitei nu se prea descurca în probleme de istorie veche și nu știa cine fuseseră acești cjiurcjeni de care vorbea, dar atitudinea elevilor a aprobat-o, adăugînd : „Omul acesta a trădat acum 810 ani..." Chinezii pe care i-am cunoscut aveau respectul datelor, al aniversărilor și atunci cînd căutau să demonstreze ceva, îi auzeai spunînd : „În al cincilea rînd", „în al șaselea rînd", „în al șaptelea rînd..."

În China budismul și alte doctrine religioase au jucat un rol mai curînd secundar. Am vizitat pagodele, am văzut statuile lui Buddha, gras, acoperit de un strat de aur ; în jurul lor se învîrteau, vînzînd niște foi de hîrtie, călugări care nu erau cîtuși de puțin grași. Credincioșii ședeau și beau ceai, unii dormeau. Locul religiei îl ocupase morala lui Confucius : fii onest, respectă superiorii și cinstește memoria strămoșilor. Satele nu aveau cimitire și

țăranii care stăpîneau un petec minuscul de pămînt, semănînd mai curînd cu o grădină de la periferia unui oraș, trebuiau să mai facă loc și pentru mormintele bunicilor și ale străbunilor.

Într-un sat, în apropiere de Pekin, mi s-a povestit că un țăran care nu avea pămînt nu știa unde să-și înmormînteze tatăl. L-a implorat în genunchi pe moșier să-i îngăduie să-l înmormînteze pe pămîntul acestuia. Moșierul i-a impus condiții : în schimbul mormîntului țăranul sărac trebuia să-i lucreze cîteva luni.

Republica Populară a realizat în primul rînd reforma agrară și în felul acesta a pus capăt feudalismului. Bineînțeles printre moșieri erau și oameni bogați ; am fost însă prin cîteva case moșierești față de care casele țăranilor mijlocași din Danemarca puteau fi considerate palate.

Împărțirea moșiilor a însemnat primul pas făcut pentru desființarea inechității sociale. La sate se mai lucra însă cu plug de lemn. Căsuțele țăranilor erau minuscule, o familie întreagă dormea pe o vatră joasă. Oamenii mîncau te miri ce : o ceașcă de orez, o ridiche dulceagă, o foaie de varză. La țară femeile mai erau încă asuprite. Am văzut țărani desculți. Cinci ani mai tîrziu cînd am fost în India mi-am dat seama că totul este relativ. Acolo am văzut țărani sleiți de puteri, vaci înfometate căzînd în mijlocul drumului, pe străzile Calcuttei vagabonzi, muribunzi, leproși. Scene cumplite ca acestea nu mi-a fost dat să întîlnesc în China, totuși nivelul de viață al majorității populației era în 1951 cu mult inferior celor mai sărace ținuturi ale Europei. Prietenii care au vizitat China la cîțiva ani după mine, mi-au povestit că multe

lucruri se schimbaseră : se construiseră mii de școli, spitale, maternități, orașe. Eu văzusem zorii dimineții în China nouă : se introdusese vaccinarea obligatorie a populației împotriva variolei, copiii și adulții deopotrivă învățau alfabetul, cartierele imunde din Șanhai erau destinate demolării. La data aceea multe țări ale Asiei priveau spre China ca spre un profet făcător de minuni. În 1956, la Delhi, a venit și o delegație chineză ; mi-ar fi greu să redau entuziasmul cu care au primit-o indienii.

Drumurile istorice ale Indiei și ale Chinei diferă în multe privințe, dar în același timp între ele există multe asemănări. Cu trei sute de ani înaintea erei noastre orașele Indiei fuseseră canalizate. În veacul III î. e. n. chinezii ridicaseră Marele Zid ca să-și apere țara de nomazi. Cu două mii de ani î. e. n. chinezii începuseră fabricarea mătăsii, în veacul V î. e. n. construiau canale de irigație, pentru a trece apoi la fabricarea hîrtiei. Chinezilor le aparține invenția busolei, a seismografului, a porțelanului, a tipăriturii de cărți cu semne mobile (cu patru sute de ani înaintea lui Guttenberg.) Ei au inventat praful de pușcă și multe alte lucruri despre care europenii au aflat cu mare întîrziere de la arabi. Așoka, conducătorul Indiei, a formulat în veacul al III-lea e. n. principiile de pace și în conformitate cu ele a hotărît să nu mai pornească niciodată război.

Cînd noi am apărat aceleași principii în cadrul Mișcării Partizanilor Păcii mulți ne-au atacat ! Răzmerițele feudale, cotropirile, războaiele impuse din afară, au sleit puterea celor două mari state ale Asiei, exact în perioada cînd țările Europei

apusene învăţaseră să folosească praful de puşcă, se înzestraseră cu artilerie şi flotă de război. India a început a fi sfîşiată în bucăţi, partea leului revenind englezilor. China continua să existe ca stat, dar i se dădeau ultimatumuri, pe teritoriul ei se trimiteau expediţii de pedepsire, i se impuneau tratate înrobitoare. India a reuşit să-şi recapete libertatea în 1950, rămînînd însă membră a Commonwealth-ului englez. Cu un an înainte China devenise Republică Populară. Americanii creaseră însă în insula Taivan „a doua Chină".

Nici un chinez nu uită jignirile din trecut. E deajuns să ne amintim de războaiele „opiumului", cînd englezii înfuriaţi de interdicţia de a introduce opium în China, au cucerit cu forţa armelor prelungirea dreptului de a-i otrăvi pe chinezi; acestea se prezentau în epoca carthismului, în epoca de dezvoltare a Trade-Union-urilor, în epoca lui Dickens, a lui Thackeray, Turner. La toate acestea mă gîndeam în timpul vizitei în China, iar mai apoi în India. Popoarele Asiei îşi au răfuielile lor cu cei ce i-au jignit şi aceste răfuieli nu pot fi uşor uitate.

Să revin la 1951. Privind puţin în jurul meu mi-am dat seama că diferenţele în viaţa cotidiană ţin mai mult de formă, decît de conţinut. Am fost împreună cu Neruda la cimitir să punem flori pe mormîntul lui Lu Sin. Am întîlnit acolo o chinezoaică pe care o cunoşteam. Se dezgropase un mormînt comun al victimelor lui Cian Kai-şi şi femeia credea că va afla rămăşiţele soţului său. Încerca să zîmbească, aşa cum o cerea politeţea, dar n-a mai putut şi la un moment dat a izbucnit în lacrimi. Cineva mi-a relatat istoria

unei iubiri nefericite. Poetul Ai Ţin mi-a povestit cît e de greu să fii poet, şi cuvintele lui mi-au adus aminte de unele pagini din biografia mea. Am avut întîlniri cu cititorii romanelor mele. Totul era simplu şi în acelaşi timp mai complicat decît i se pare unui turist dornic de exotism.

Am îndrăgit India, pentru că am întîlnit acolo mulţi oameni cu care discutînd uitam că sînt copii ai ţării „minunilor".

Un an mai tîrziu am văzut că în Japonia, arhitectura la care noi visasem pe la 1920 face parte din viaţa cotidiană a acestei ţări.

Acest capitol din cartea mea poate face impresia unui articol introdus într-o autobiografie, dar am vrut să vorbesc aici despre lucruri care m-au preocupat şi mă preocupă. Viaţa mea s-a desfăşurat la hotarul între două epoci. Revoluţia din Octombrie, revoluţia în ştiinţele naturii, trezirea popoarelor Asiei şi Africii deschid o eră nouă în istoria omenirii. Multe lucruri le-am înţeles de abia la sfîrşitul vieţii mele. Astăzi oamenii vorbesc curent despre apropiata stăpînire a cosmosului, pe cînd eu de abia la sfîrşitul drumului meu de viaţă am început să înţeleg pe deplin planeta noastră.

În liceu învăţasem latină, cunoşteam bine certurile dintre cnejii feudali, isprăvile zeilor şi zeiţelor din Grecia antică. Apoi am parcurs cu totul haotic sumedenie de cărţi, am colindat muzee, am înţeles măreţia Eladei, am descifrat arta medievală, am admirat Renaşterea. Despre ţările Asiei mi-am făcut însă în tinereţe o idee după cărţile europenilor şi după unele opere de artă veche. Îmi cădeau în mînă adesea cărţi întîmplătoare:

Blavatskaia povestea despre misterioasa Indie, Kipling scria despre jungle și proslăvea curajul albilor, autorul unei istorii a budismului (cartea mi-o împrumutase Max Voloșin) se entuziasma de Nirvana. Mai tîrziu am văzut Hokussai și Utamaro, meșteri din secolul al XVIII-lea, dar nu știam nimic despre portretele lui Sessha care trăise în secolul al XV-lea. Despre Japonia contemporană judecam după cartea lui Pilniak sau după un roman satiric la modă, aparținînd unui autor francez mediocru, și după bibelourile expuse în vitrinele magazinelor de antichități: ceainice, evantaie, paravane. Citisem cartea lui Romain Rolland despre Gandhi și discipolii săi, versurile lui Rabindranath Tagore, două sau trei volume în care se vorbea despre sălbăticiile englezilor, despre caste, despre foamete, despre yoga. Cînd am văzut în 1917 la teatrul Kamernîi „Sakuntala", am rămas în admirație, nu știam nimic despre Kalidasa și piesa scrisă cu cincisprezece veacuri în urmă mi s-a părut a avea o rezonanță contemporană. După 1920 ziarele și revistele se ocupau mult de China revoluționară. Eram la curent cu evenimentele din Canton, citisem romanul lui Malraux „Condiția umană", cartea unui francez despre Confucius. Vorbesc aici despre ignoranța mea, pentru că necunoașterea Asiei era un păcat general al europenilor și îngăduia unui indian sau chinez instruit să privească cu oarecare dispreț intelectualitatea apusului.

Două lumi nu coexistau cîtuși de puțin pașnic, între ele se înălța un zid.

Kipling spusese că Orientul și Occidentul nu se vor întîlni niciodată. Se născuse la Bombay, tinerețea și-o petrecuse în Asia, era un poet talentat, dar India nu o înțelegea, deși trăia acolo: era ca și legat la ochi, din cauza ideii superiorității Occidentului asupra Orientului.

Socotesc aforismul lui Kipling nu numai greșit, dar și primejdios, tocmai pentru că a găsit largi ecouri în lumea întreagă. Astăzi, dimpotrivă, unii încep să vorbească despre superioritatea Orientului asupra Occidentului. De fapt însă Orientul și Occidentul s-au întîlnit, se întîlnesc și sper că se vor întîlni și în viitor. Văzînd pictura japoneză din secolul al XVIII-lea mi-am dat seama ce au învățat de la ei maeștrii impresionismului francez. Enciclopediștii francezi au studiat filozofia veche chineză. Filologii englezi de la mijlocul secolului al XIX-lea au preluat multe idei din gramatica străveche a Indiei. Teatrul chinez contemporan a produs o impresie uriașă la Paris și a îmbogățit experiența regizorilor francezi.

Orientul și Occidentul au o obîrșie comună, și oricît ar fi de deosebite brațele fluviului care ba se despart, ba se unesc, apele continuă să curgă mai departe.

Ideile, ce se bizuie pe unitatea civilizațiilor, pe solidaritatea oamenilor și a popoarelor, pot deveni universale, pe cînd rasismul sau naționalismul (indiferent de proveniența lui), care afirmă prioritatea și superioritatea unora în dauna altora, generează în mod inevitabil dușmănie, desparte popoarele, lezează civilizațiile și în cele din urmă devine o calamitate generală. M-am gîndit nu o dată la acest lucru în timp ce scriam cartea de față, mă gîndesc și acum. E greu de presupus că zorile noii ere vor fi idilice, dar nici nu-mi vine

să cred că oamenii convinşi de superioritatea sîngelui lor, a religiei lor, de justeţea absolută a interpretării pe care o dau ei uneia sau alteia din doctrine, vor îndrăzni să treacă de la despicarea firului în patru, atît cînd e vorba de adevărurile discutabile ce le aparţin, cît şi de erorile tot atît de discutabile ale altora, la arme capabile să distrugă nu numai toate erorile, dar şi toate adevărurile.

29

ÎN 1949 încheiam unul din articolele mele cu următoarele cuvinte: Gîndindu-mă la soarta veacului nostru mi-amintesc de versurile poetului turc Nazim Hikmet, intitulate „Secolul XX":

— Nu, veacul meu nu mă-nspăimîntă,
jalnicu-mi veac,
măreţu-mi veac,
Nu,
Căci eu nu-s dezertor.
Nu-mi pare rău că prea devreme
venii pe lume ca să vieţuiesc
şi de-al meu veac nu mi-i ruşine,
teamă nu mi-e.
Sînt fiul lui —
Cu asta
mă mîndresc !

Aceste rînduri le-a scris un poet comunist, care a stat 12 ani la închisoare, ştiind că a fost condamnat la 28 de ani detenţiune şi că este bolnav de inimă... Nu poţi să nu te simţi emoţionat cînd citeşti aceste versuri, nu poţi să nu doreşti să strîngi mîna acestui prieten îndepărtat şi să spui : „Ei nu vor reuşi niciodată să înfrîngă viaţa, de vreme ce noi avem atîţia prieteni curaţi, cinstiţi, curajoşi !"

La data aceea Nazim Hikmet se mai afla în închisoarea turcească. Doi ani mai tîrziu am avut prilejul să-i strîng mîna. Într-o seară de toamnă m-a rugat să trec cu Liuba pe la el. Locuia într-un apartament ce-i fusese pus la dispoziţie ca unui oaspete, situat în faţa clădirii ziarului „Pravda". Aproape că nu ne cunoşteam, dar Nazim a trecut de îndată la problemele care-l frămîntau. (Avea obiceiul să vorbească mult prea des despre lucrurile la care se gîndea, ceea ce îi înfuria pe unii, dar pînă la urmă rămîneau dezarmaţi. Un tovarăş mi-a spus într-o bună zi : „Asta a zis-o Nazim Hikmet, şi lui ce să-i iei, doar boii de la bicicletă...") În acea primă seară pe care am petrecut-o împreună Nazim mi-a mărturisit că nu înţelege multe lucruri. Discuţia a pornit de la o statuetă : „Să n-o văd în ochi. E ceva hidos, mic-burghez. Dar nu pot face nimic, apartamentul e al statului, eu sînt numai oaspete..." Mi-a spus că i s-a pus o maşină la dispoziţie : „Cînd ies dimineaţa, şoferul mă întreabă : «Unde mergem, tovarăşe şef ?» Eu îi răspund : «Ce fel de şef sînt eu ? Sînt poet, comunist, am stat la închisoare în Turcia...» Iar el îmi răspunde : «Ei, dacă nu eşti şef, atunci eşti stăpîn...» Voi tot spuneţi mereu : «Maiakovski e un geniu», dar cînd citesc versurile pe care le publică revistele,

mă întreb ce legătură au ele cu Maiakovski... Am fost la teatru, parcă n-ar fi existat nici Meyerhold, nici Tairov, nici Vahtangov..."

E o tragedie veche, omul pleacă pentru zece ani din viață și cînd se întoarce multe lucruri nu le mai poate înțelege. Există un cîntec vechi francez despre un soldat sau marinar care, revenind acasă din război după o lipsă îndelungată, nu-și mai recunoaște nevasta, iar aceasta îl ia drept un străin. Inimile omenești pot fi congelate, ca și căpșunile, totul e o problemă de timp... Nazim a fost arestat în 1937, dar nu la Moscova, în Turcia. Nu aflase de moartea lui Meyerhold pe care-l divinizase, nu știa că acum în loc să cîntăm „nici regi, ciocoi și-ai lor lachei", cîntam „Stalin ne-a crescut", nu știa că tablourile pe care le admirase în muzee sînt ascunse prin depozite, nu știa foarte multe lucruri.

În închisoare scrisese versuri închinate lui Stalin, în care vorbea despre acesta ca despre un tovarăș cu mai multă experiență. În 1951 mi-a spus: „Îl respect foarte mult pe tovarășul Stalin, dar nu pot să citesc poeziile în care este comparat cu soarele. Nu e vorba numai de versuri proaste, e vorba de sentimente condamnabile..." Iar în 1962 Nazim Hikmet scrisese:

Era de bronz, de piatră, de gips și de hîrtie,
de la doi centimetri pînă la cîțiva metri,
În toate piețele eram sub cizma lui
de bronz, de piatră, de gips și de hîrtie.

Oriunde se ducea era întîmpinat cu ovații: poet de seamă, erou, un om care stătuse la închisoare 12 ani. Vorbea, răspundea la întrebări

și entuziasma tineretul prin felul său de a fi, sincer, deschis. Uneori naivitatea îl ajuta să fie înțelept. Venise pentru prima oară la Moscova în 1921, la data aceea nu avea nici douăzeci de ani, iar Republica Sovietică împlinise doar patru ani de existență. Era perioada în care se vorbea despre „Monumentul Internaționalei a III-a" a lui Tatlin, se desfășurau dezbaterile dintre futuriști și imagiști, Meyerhold își pusese în scenă „Încornoratul mărinimos", erau ani de foamete și de carnavaluri pe străzi. Nazim a stat opt ani în Uniunea Sovietică, a studiat la Universitatea Comunistă a Popoarelor Orientului, a scris versuri și piese, și-a aflat idealul, a înțeles, s-a călit. Era un om de o rară integritate. În autobiografia sa poetică ne spune: „Unii cunosc speciile de ierburi, alții speciile de pești, iar eu speciile de despărțiri. Unii știu pe de rost denumirile stelelor, eu denumirile despărțirilor". (Același lucru îl afirmase cîndva și Osip Mandelstam: „Am învățat știința despărțirilor...") Viața lui Nazim a fost furtunoasă și grea; dar dacă a cunoscut toate speciile, toate numele despărțirilor, niciodată nu a cunoscut amărăciunea rupturilor: pînă la capătul existenței sale și-a păstrat ideile, gusturile, simpatiile anilor tineri.

Incontestabil se maturizase (cuvîntul „îmbătrînise" nu i se potrivește), pricepuse multe și cu un an înaintea morții sale scrisese: „M-am dezvățat să cred, învăț să înțeleg..." Învățînd să înțeleagă se convinsese de justețea crezului său de altădată. Încă pe vremea cînd trăia Stalin, stînd într-o seară de vorbă într-un hotel din Praga, Nazim mi-a spus: „Cînd am întrebat în Româ-

nia dacă Meyerhold trăieşte, un tovarăş mi-a spus că are impresia că ar fi murit, un altul însă, pe care l-am întrebat acelaşi lucru, mi-a spus că Meyerhold trăieşte în Sud, pare-se în Crimeia sau în apropiere de Soci, acolo e o climă mai blîndă... Niciodată n-am să mă dezic de comunism, pentru mine el reprezintă adevărul. Nu văd însă raţiunea pentru care îi inducem în eroare pe tovarăşii noştri."

În 1956, sau poate în 1957, Nazim mi-a povestit că în timpul „cultului personalităţii", cu puţin timp înaintea morţii lui Stalin, a fost arestat un bătrîn comunist turc, în vîrstă de aproape şaptezeci de ani, medic veterinar de meserie ; omul a murit într-un lagăr de concentrare, iar acum a fost reabilitat post-mortem. Nazim a adăugat : „Mă gîndesc adesea la soarta lui... Eu unul am avut noroc. Bineînţeles, am stat şi eu la închisoare, dar m-au arestat duşmanii. Ştiam că mă aflu în infern. Mai rău a fost pentru alţii..."

Nazim era mîndru că o dată, la un festival de poezie, a avut prilejul să recite versuri împreună cu Maiakovski : „Bineînţeles, în sala muzeului Politehnic. Mi-era teribil de teamă, dar Maiakovski mi-a spus : «Frate, nu te teme, recită versurile în limba turcă, nimeni n-are să te înţeleagă şi toţi vor aplauda...»" Şi-aducea aminte de expoziţiile de altădată, de teatre, şi nu înceta să se mire. „Într-o zi am discutat pe strada Vorovski cu doi poeţi tineri, îmi spuse el. Le-am spus că Éluard e un poet extraordinar, dar ei s-au mulţumit să zîmbească. I-am întrebat ce cred despre opera lui Pablo Neruda, pe care eu o socotesc un fenomen poetic de mare importanţă.

Ei zîmbesc din nou, pentru ca apoi unul dintre ei să-mi spună că este împotriva ploconirii în faţa a ceea ce este străin. M-am înfuriat şi le-am răspuns : «Éluard e comunist. Neruda e comunist şi el». Argumentul meu i-a lăsat indiferenţi. După părerea mea, oamenii aceştia nu sînt comunişti."

Bunicul lui Nazim Hikmet fusese paşă, guvernator. Nepotul devenise în tinereţe comunist, şi murise comunist. După Congresul XX, cînd unii au fost cuprinşi de mirare, iar alţii de îndoială, Nazim spunea : „După părerea mea, cu toţii am scăpat de o piatră ce ne apăsa sufletul..." Revenind dintr-o călătorie la Paris, îmi povestea : „Există oameni ciudaţi. Cînd nu aveau dreptul să-şi spună părerea credeau cu toată tăria. Acum cînd li s-a spus adevărul, se îndoiesc. Comunismul este pasiune, este viaţa însăşi, dar pentru oameni ca aceştia el a fost a aventură trecătoare, sau o slujbă ca oricare alta."

Toată lumea ştie că Nazim a fost un comunist convins şi un mare poet. Oamenii care l-au cunoscut mai îndeaproape ştiu de asemenea că era deosebit de bun, de blînd la suflet. Într-o zi i-am povestit că Éluard aflînd despre Oradour, s-a îndoit în prima clipă că hitleriştii ar fi adunat într-adevăr pe toţi copiii în clădirea şcolii şi apoi i-ar fi dat foc. Nazim spuse : „Îl înţeleg. La noi în Turcia sînt foarte mulţi oameni sălbatici şi se întîmplau măceluri groaznice. Cînd cineva îmi povestea că au fost tăiaţi chiar şi copii, mi se părea totdeauna că inventează, mai bine zis exagerează..."

Am văzut la Roma două volume de poezii ale lui Hikmet, unul avea ilustraţii de Guttuso, celă-

lalt de graficianul turc Abidim, prieten al lui Nazim, care locuieşte la Paris. Cînd i-am spus că l-am întîlnit pe Abidim chipul lui Nazim a strălucit de bucurie : nici nu mai vroia să audă de volumul său de versuri, vroia să-i povestesc despre prietenul lui. Avea mulţi prieteni, în cele mai diferite ţări : Pablo Neruda, Aragon, Nezval, Bronewski, Carlo Levi, Amado, nici nu i-aş putea enumera pe toţi. Într-o zi mi-a spus despre Éluard următoarele cuvinte : „Ciudat lucru, cînd îi citesc unele poezii, am impresia că întocmai aşa, despre acelaşi lucru aş fi vrut să spun şi eu..."

Nu ştiu de ce, toţi îl socotesc pe Maiakovski dascălul lui Nazim Hikmet ; Nazim însuşi a spus nu o dată că Maiakovski a fost pentru el un exemplu de îndrăzneală, de eroism uman, dar că în poezie el a mers pe un alt drum. Nazim renunţase la rimă, spunea că poezia, deşi se deosebeşte de muzică, artă cu care e înrudită, aspiră totuşi mai curînd spre sunete decît spre sonoritate. A început prin a continua filonul cîntecului popular, pentru a ajunge la crearea unei forme proprii, simple şi cristaline. L-am auzit recitînd în limba turcă, îi cunosc traducerile în limba franceză şi rusă. Bineînţeles nu e suficient pentru a judeca opera unui poet, şi totuşi am impresia că cel mai mult se apropie de Éluard, lucru pe care de altfel îl credea şi Nazim însuşi.

Dragostea lui pentru arta anilor douăzeci ţine de firea lui, de concepţiile lui estetice. În poezie se eliberase de orice şcoală literară, pe cînd în dramaturgie păstrează unele note arhaice, procedeele unui teatru dispărut. Iubea mult pictura, spunea că dintre toate ramurile artei este cea mai greu de înţeles, că nu este uşor să ghiceşti „dulceaţa merelor lui Cézanne", pentru aceasta se cere o deosebită cultură artistică. Răzvrătitul de la 1920 era gata, la 1950, să apere cu înflăcărare pe orice pictor sovietic în care simţea dorinţa de a renunţa la arta academică.

Ne-am întîlnit o dată, la Roma, la o seară de poezie unde el urma să-şi recite versurile. A căutat îndelung să mă convingă că nu-i putem cere artei accesibilitate. Unele din versurile sale le poate înţelege oricine, altele numai cei iniţiaţi în poezie, el protestează ca unele să fie puse mai presus de altele : „Nu poţi încredinţa cultivarea trandafirilor de orice soi directorului uzinei care fabrică esenţa de trandafiri. În fiecare an se cultivă sorturi noi şi problema nu se reduce la esenţă, nu trebuie să uităm că trandafirii au şi culoare, şi miros. Unii oameni au fire de esteţi, ei vor ca trandafirii să fie consideraţi mai presus de grîu sau de porumb. Pentru alţii trandafirii nu sînt decît o cifră minusculă într-un buget uriaş..." Pe neaşteptate se opri în faţa vitrinei unei florării : „Ia priveşte, ce trandafiri minunaţi sînt aici !"

Ştiu cît de uşor poate fi cuprins de disperare un întemniţat. Nazim Hikmet a stat 12 ani într-o colivie de piatră, singur, doar cu speranţa lui. În închisoare a scris „Panorama umană", epopee a poporului turc. De două ori a declarat greva foamei. Deşi încătuşat, Nazim continua să lupte pentru demnitatea umană.

Avea mai curînd înfăţişarea unui locuitor al nordului decît a unui turc : era foarte înalt, cu părul de culoare deschisă, cu ochii albaştri. Oriunde se simţea liber : la Moscova şi la Roma, la

Varşovia şi la Paris. Cu toate acestea ducea tot timpul dorul Turciei. Avea pe divan o cuvertură cu desene turceşti ; într-o zi m-a invitat la restaurantul „Baku" spunîndu-mi : „Aici mîncarea seamănă puţin cu a noastră" ; cînd se întîlnea la o sesiune a Consiliului Mondial al Păcii cu un turc, nu se mai putea despărţi de el. Într-o zi mi-a spus : „Am primit un volum de versuri de ale mele tradus în limba islandeză. Extraordinar !... În Turcia însă, uite, nimeni nu mă publică. Şi chiar dacă m-ar publica, cei pentru care scriu tot nu m-ar putea citi, sînt analfabeţi..." În poezia sa „Testament" citim :

Dac-oi muri printre streini, tovarăşi,
să mă-ngropaţi în ţintirimul unui sat din Anatolia
lîngă Osman-argatul, ucis de Hasan-bei...
Voi fi ferice de-mi va creşte un platan deasupra,
cît despre piatra de mormînt şi epitaf,
mă pot lipsi...

În 1952 toţi ne întrebam alarmaţi : „Cum se simte Nazim ?" Mai tîrziu el însuşi scrisese : „Zăcînd patru luni pe spate, cu inima ruptă — aşteptam moartea". Avusese un infarct grav. A fost salvat, dar de atunci a trăit în vecinătate continuă cu moartea. Mi-aduc aminte, cum într-o zi discuta vesel, în vila mea de la Novîi Ierusalim — era un povestitor admirabil — şi dintr-o dată i-am văzut chipul acoperindu-se de broboane mari de sudoare...

În versurile lui revine adesea gîndul morţii :

Sub ploaie,
pe asfaltul Moscovei păşeşte primăvara
pe picioarele ei delicate şi verzi,

strivită de motoare, şine,
pietre şi postavuri.
Azi dimineaţă
cardiograma n-a fost bună.
Aceea pe care-o aştept va veni
pe nepusă masă ;
va veni singură
făr'a aduce cu ea cîte le-am irosit.
Concertul lui Ceaikovski răsună în ploaie.
Tu vei urca singură pe scări,
fără de mine...

De o parte — strofe sprinţare
Una mai luminoasă decît alta.
De cealaltă — moartea —
cu ea mă-ntreţin.

Cînd Nazim a împlinit şaizeci de ani s-au organizat două festivităţi : una la Casa Scriitorilor pentru scriitori şi alta pentru cititori la Muzeul Politehnic. Aceasta din urmă am condus-o în calitate de preşedinte. Sala era ticsită, oamenii stăteau în picioare, şedeau pe jos între rînduri şi toţi ochii erau îndreptaţi cu dragoste spre Nazim. La un moment dat l-am întrebat încetişor : „Ai obosit ?" Mi-a răspuns, puţin jenat : „Oarecum... dar sînt foarte fericit..."

Omul acesta iubea cu pasiune viaţa, copiii, poezia, păsările. Cu puţin timp înainte de a muri scrisese :

Să dăm al nostru glob copiilor, măcar pentru o zi,
să dea de-a dura-n joacă împestriţata bilă...

Continua să se bucure de viaţă, să iubească, făcuse o călătorie în îndepărtata Tanganica, scriind

de acolo scrisori în versuri despre Africa neagră, despre stele, despre luptă, despre iubire.

În 1962 adresase aceste versuri femeii pe care o iubea.

M-am lepădat de gîndul morții
și m-am gătit
în frunzele de iunie
ale bulevardelor...

A murit un an mai tîrziu, la primele ore ale unei zile de vară timpurie. S-a sculat din pat, s-a dus în vestiar să ia ziarul și nu s-a mai întors. S-a lăsat pe un scaun și a murit.

În sicriu avea o înfățișare blîndă, un chip frumos. Suspinînd, o bătrînică spunea unei fetițe: „A murit de ruptură la inimă", așa se numea pe vremea tinereții mele infarctul. Iar noi, cei ce stăteam lîngă sicriu, simțeam cum inimile noastre, ale tuturor, sînt gata să se rupă, la gîndul laconic și atît de cumplit: Nazim nu mai este!

30

ANUL 1952 a început pentru mine cu o înmormîntare. În ultima zi a anului ce trecuse decedase Litvinov.

De-a lungul anilor l-am întîlnit nu o dată pe Maxim Maximovici Litvinov și în împrejurări diferite; l-am vizitat la Moscova, pe cînd era comisar al poporului și locuia într-un apartament, în curtea unui imobil elegant de pe Spiridonovka, l-am reîntîlnit la Paris, am luat cina cu el la Geneva în anii cînd ținea cuvîntări la ședințele Ligii Națiunilor, l-am văzut căzut în dizgrație și am petrecut în casa lui seara dinainte de plecarea sa la Washington, am stat de vorbă în cîteva rînduri în anii de după război. N-aș putea afirma că-l cunoșteam foarte bine, căci era un om mai curînd rezervat. Avea obiceiul să șadă și să asculte, să zîmbească din cînd în cînd, ba cu ușoară ironie, ba cu bunăvoință, să intervină cu cîte o replică, dar, de fapt, nu era un taciturn posac, dimpotrivă, îi plăcea chiar să rîdă. Există optimiști triști, pe cînd Litvinov era un om vesel pe care însă îl vizitau adesea gînduri foarte sumbre, mai ales în anii din urmă ai vieții sale.

Unele cuvinte rostite de Maxim Maximovici mi s-au întipărit pentru totdeauna în minte, unele trăsături ale firii sale le-am înțeles și despre ele vreau să vorbesc pe scurt. Era o personalitate viguroasă, lucru pe care ni-l demonstrează între altele faptul că în timpul lui Stalin, cînd orice inițiativă trezea suspiciuni, se formase noțiunea de „diplomați din școala lui Litvinov".

Aproape pe toți diplomații acestei „școli" i-am cunoscut, pe unii mai bine, pe alții mai rău. Oamenilor acestora le-a fost dat să lucreze în vremuri grele, într-o perioadă cînd puterile apusene mai contau încă să desființeze tînăra Republică Sovietică și intimidările, atacurile polițienești asupra ambasadelor, documentele și zvonurile false erau la ordinea zilei. I-am văzut pe diplomații noștri convingîndu-și adversarii, cînd era necesar, dezbinîndu-și cu iscusință dușmanii sau, dimpotrivă, împăcînd pe adepții soluțiilor

pașnice care nu adoptaseră încă o poziție fermă, făcînd eforturi pentru a atrage de partea noastră oameni de afaceri și oameni de știință, industriași de seamă și scriitori de prestigiu. Munca lor rămînea necunoscută oamenilor sovietici de rînd, diplomații în genere nu erau cîtuși de puțin niște răsfățați ai soartei. Unii au murit înainte de dezlănțuirea măsurilor arbitrare: Krasin, Dovgalevski, Kobețki, Divilkovski. Alții au avut noroc: Kollontai, Suriț, Stein au murit de moarte bună. Vorovski și Voikov au fost uciși de teroriști antisovietici. Maiski, Rubinin, Gnedin, după ce au cunoscut un adevărat calvar, s-au întors totuși din închisoare sau din lagăr. Mulți au pierit însă: Antonov-Ovseenko, Krestinski, Rosenberg, Haikis, Marcenko, Arens, Hirșfeld, Arosev, Cilenov au căzut victime ale clevetirilor și ale fărădelegilor. (N-am numit aici decît pe cîțiva).

Cînd mă gîndesc la soarta prietenilor și a cunoștințelor mele, nu văd nici un fel de logică. De ce Stalin nu s-a atins de Pasternak, care avea o atitudine independentă, și l-a lichidat pe Kolțov care îndeplinea în mod conștiincios orice misiune i s-ar fi încredințat? De ce l-a lichidat pe Vavilov și l-a cruțat pe Kapița? De ce nu l-a împușcat pe Maxim Maximovici Litvinov, om ferm pe poziție, de vreme ce i-a ucis aproape toți colaboratorii? Totul rămîne o enigmă pentru mine. De altfel Litvinov însuși se așteptase la alt deznodămînt. Din 1937 și pînă la ultima sa boală, seara cînd se culca, așeza pe măsuța de noapte revolverul: în cazul în care noaptea ar fi răsunat soneria, nu ar fi așteptat să sune de două ori...

Litvinov avea o înfățișare întru totul pașnică: gras, blajin, bun tată de familie. De altfel, în timpul liber se deda unor distracții nevinovate; în străinătate, cînd avea un răgaz de cîteva ceasuri, mergea la cinema să vadă filme melodramatice. Îi plăcea să mănînce bine și era o adevărată desfătare să-l privești la masă, să-l vezi cu cîtă încîntare moaie ceapa verde în smîntînă și cu cîtă plăcere mestecă. Una din îndeletnicirile lui preferate era să examineze hărțile unui atlas voluminos pe care îl avea, probabil că în gînd întreprindea călătorii prin țări îndepărtate, necunoscute. Într-un cuvînt, iubea viața. Totodată însă, acest om blînd știa să și polemizeze, ceea ce făcea pe diplomații apuseni să-l privească cu oarecare teamă. Unele dintre cuvîntările sale rostite la Liga Națiunilor au făcut înconjurul lumii. Joliot mi-a mărturisit o dată că discursul lui Litvinov, în care acesta spusese că nu se pot încheia tranzacții cu tîlharii pentru a stabili cartierele orașului, în care ei pot să jefuiască nepedepsiți, l-a ajutat, cu cîțiva ani înainte de încheierea acordului de la München, să înțeleagă nu numai imoralitatea, dar și mărginirea politicii apusene. Cuvintele lui Litvinov despre „pacea care nu poate fi împărțită" le-am auzit repetate și după moartea lui la diferite congrese și conferințe.

Litvinov vorbea cu o adevărată venerație despre Lenin: „Om ca el n-a mai fost și n-are să mai fie". Lenin l-a trimis pe Maxim Maximovici la Stockholm într-un moment foarte greu, în 1919, în plină desfășurare a intervenționismului, arătîndu-i că trebuie să găsească în apus oameni inteligenți, să țină seama de divergențele ce există

în tabăra învingătorilor, de indignarea învinșilor, de mișcarea muncitorească, de poftele eventualilor concesionari, de autoritatea oamenilor de știință, a scriitorilor. Litvinov cunoștea bine apusul, trăise mulți ani în emigrație, se căsătorise cu o englezoaică. Despre Lenin avea obiceiul să spună : „Era un om care înțelegea nu numai doleanțele țăranului rus, dar și psihologia lui Lloyd George sau a lui Wilson".

Litvinov era cu trei ani mai în vîrstă decît Stalin. Vorbea reținut despre el, apreciindu-i însă inteligența ; o singură dată, discutînd într-o problemă de politică externă, a spus cu un oftat : „Nu cunoaște Apusul... Dacă adversarii noștri ar fi niște șahi sau niște șeici, i-ar fi tras de mult pe toți pe sfoară..."

Litvinov era departe de a fi un om blajin din fire. I. Z. Surîț mi-a relatat o dată o scenă la care asistase. În 1936, Surîț fusese chemat la Moscova pentru o ședință. În cadrul acesteia Litvinov și-a expus punctul de vedere, Stalin a fost de acord cu el și apropiindu-se de Litvinov i-a pus mîna pe umăr și a spus : „După cum vedeți, putem ajunge la o învoială". Litvinov îndepărtă mîna lui Stalin de pe umărul său și răspunse : „Nu pentru mult timp..."

Într-o veche agendă de a mea am găsit notate aceste cuvinte ale lui Litvinov : „Împăratul Titus era vestit prin cruzimea sa. După ce a pus mîna pe putere, a făcut romanilor impresia unui om mărinimos, lingușitorii îl numeau chiar «fala neamului omenesc». În anul urcării sale pe tron Vezuviul a distrus orașele Pompei și Herculanum. E foarte posibil ca vulcanul să fi adus la îndeplinire directivele noului împărat, căci la Pompei trăiau mulți oameni cu influență, iar Herculanum era celebru prin filozofii și pictorii săi". După ce am parcurs această însemnare mi-am adus aminte că într-o zi, ieșind din clădirea în care se afla pe atunci Muzeul Literaturii, l-am întîlnit pe Litvinov și m-am oferit să-l conduc pînă acasă. Era o zi de primăvară ; Litvinov mi-a spus că Truman nu strălucește prin inteligență, apoi și-a adus aminte de Roosevelt. L-am întrebat atunci pe cine socotește el ca fiind omul politic cel mai de seamă, la care mi-a răspuns : „Bineînțeles, Stalin". Apoi, fără nici o legătură, a adus vorba despre istoria Romei antice, scrisă de nu mai știu care autor englez și cu un zîmbet ironic a spus cele citate mai înainte despre împăratul Titus. Seara mi-am notat cuvintele lui în agendă.

La ședința în care lui Litvinov i s-au adus o serie de acuzații și a fost exclus din Comitetul Central, el l-a întrebat indignat pe Stalin : „Nu cumva mă socotiți dușman al poporului ?" Stalin, care tocmai era pe punctul de a ieși din sală, scoase pipa din gură și-i răspunse : „Nu vă socotim".

Litvinov n-a fost arestat, dar Stalin l-a scos din funcție, vroia să-l distrugă moralicește. La data aceea n-a reușit s-o facă. După ce Hitler a atacat Uniunea Sovietică, Stalin l-a chemat pe Litvinov, i-a întins prietenește mîna și i-a propus să plece la Washington. Maxim Maximovici Litvinov îl cunoștea încă din 1933 pe Roosevelt, pe atunci abia ales președinte al Statelor Unite. A reușit să restabilească relațiile diplomatice. Cînd am fost în America, prietenii politici ai lui Roosevelt mi-au povestit că președintele îl stima pe Litvinov, avea

obiceiul să-l invite și să-i ceară sfatul într-o problemă sau alta.

În 1943, după victoria de la Stalingrad, Litvinov a fost rechemat la Moscova. Continua să figureze ca locțiitor al ministrului afacerilor externe, dar munca pe care o îndeplinea era neînsemnată. În 1947 a ieșit la pensie, dar nu de bună voie. Stalin a dat totuși dispoziție să rămînă în vechea lui locuință și să se bucure și de alte avantaje. La data aceea Litvinov avea peste șaptezeci de ani, ar fi putut să-și petreacă restul zilelor cercetînd atlasul, aducîndu-și aminte de trecut, dar omul acesta care muncise toată viața nu înțelegea să trăiască cu brațele încrucișate și cum de trăit vroia să trăiască, își dădea seama că dacă va fi condamnat la inactivitate, motorul se va opri. I-a adresat o scrisoare lui Stalin, mulțumindu-i pentru atenție și rugînd să i se dea de lucru. Jdanov l-a chemat pe Litvinov : „V-ați adresat în scris tovarășului Stalin. Vrem să vă punem în fruntea Comitetului pentru Artă". Indignat, el îi spuse : „Nu mă pricep cîtuși de puțin la probleme de artă. Și apoi nici nu cred că arta poate fi decretată". Jdanov se supără : „Atunci ce fel de muncă ați avut în vedere ?" „Pur administrativă". Cum, pînă la urmă, nu i s-a dat nimic, Litvinov s-a apucat să lucreze la un dicționar de sinonime ; se ducea în fiecare dimineață la Biblioteca Lenin și totuși suferea cumplit din cauza inactivității. Aproape zilnic se întîlnea cu Suriț la restaurantul Kremlinului și-și mai potolea aleanul, discutînd.

Cu cîteva zile înainte de a muri, stătea întins ziua, cu ochii închiși. Soția lui l-a întrebat încetișor, dacă doarme sau se gîndește. El i-a răspuns : „Contemplu harta lumii". Ceea ce se numește „diplomație", pentru el era creație. Visul lui era să poată preîntîmpina războaiele, să contribuie la apropierea dintre popoare și continente ; harta lumii era pentru el ceea ce sînt tuburile cu culori pentru pictori. Pensionar de nevoie, murea asemenea unui pictor plin de idei creatoare, rămas fără paletă, fără pensulă și fără lumină.

Într-una din încăperile Ministerului de Externe s-a organizat mitingul de doliu. Cineva a citit un discurs, după o fițuică. Maxim Maximovici Litvinov nu era îmbrăcat în uniforma de paradă, ci într-un costum obișnuit. Chipul lui impenetrabil, părea liniștit, aș putea zice chiar împăcat. De mine s-a apropiat Lilia, fata lui Suriț, și mi-a spus : „Astăzi a murit tata..."

Două zile mai tîrziu, în aceeași încăpere a fost adus și Iakov Zaharovici Suriț. Au asistat cîțiva funcționari ai ministerului, cineva a citit un discurs. La cimitirul nemțesc, iarăși cîțiva funcționari în uniformă, iarăși un discurs citit după fițuică și coroane cu flori de hîrtie.

Pe Suriț îl cunoscusem la Berlin, în 1922, la o expoziție de artă sovietică. L-am văzut privind unele pînze cu atenție, altele îl iritau, pe altele le admira. M-a invitat să vin să-l văd la Oslo, spunea că acolo există pictori de talent. Adora arta, colecționa tablouri, desene, avea lucruri din cele mai variate : Rodin și Levitan, Matisse și Korovin, Marquet și Benois. Le arăta cu plăcere musafirilor săi, iar la mine țipa că nu înțeleg importanța grupului „Mir iscusstva", că îl subapreciez pe Levitan, că nu vreau să recunosc meritele lui Grabar.

Trecutul lui Surit mi-e prea puțin cunoscut. Într-o zi, pe cînd discutam despre hitleriști, el a spus: „Cînd stai să te gîndești că am studiat la universitatea din Heidelberg! Dacă cineva mi-ar fi spus atunci că se vor întîmpla toate astea, n-aș fi crezut... Discuțiile noastre sînt adesea abstracte. Sau poate că și cuvintele își schimbă sensul. De pildă, «sălbăticire». Ce sens avea această noțiune pentru mine în anii aceia? Un calcul politic greșit. Sau succesul romanului «Sanin», orgiile, «sugrumătorii de pisici»... Pe cînd la Berlin am văzut niște studenți care trăgeau de barbă un bătrîn, omul era plin de sînge, iar ei cîntau..."

Dacă nu greșesc, a fost primul ambasador sovietic: Lenin l-a trimis în 1919 la Cabul, după ce noul emir, Amanulla-Han, își trimisese reprezentanții la Moscova, cu o scrisoare către Lenin. La data aceea diplomația sovietică nu se născuse încă și Iakov Zaharovici a trebuit să cotrobăie prin arhive ca să compună proiectul scrisorilor de acreditare. Vladimir Ilici a socotit că scrisorile trebuie să aibă alt conținut și a compus el însuși textul în care se amintea de recunoașterea deplinei independențe și suveranități a Afganistanului. Surit n-a stat decît puțin timp la Cabul, a fost numit curînd ambasador în Norvegia, iar în locul lui a venit în Afganistan Raskolnikov.

Pe diplomați ca și pe conducătorii de oști, istoria îi judecă după bătăliile cîștigate sau pierdute. Orice diplomat însă, fie el chiar cel mai talentat, își are și Austerlitz-ul și Waterloo-ul său, căci multe lucruri depind de situație. Cînd Surit a fost trimis ambasador la Ankara, noua Turcie privea cu speranță spre Moscova. Iakov Zaharovici

își cunoștea bine meseria. Filistinii cred că arta diplomatului este să știe să tacă. De fapt, trebuie să știi să și vorbești, din bine să faci mai bine, și dacă nu poți împiedica, cel puțin să frînezi răul, să-l faci mai puțin brutal. Surit a reușit să-și cîștige încrederea lui Kemal, să întărească prietenia între cele două state. Despre Kemal, Iakov Zaharovici vorbea cu admirație: „Ce minte colosală! În comparație cu el, Daladier este un politician provincial, ignorant..."

Ce putea să facă Surit în Berlinul hitlerist? Doar să observe și să comunice la Moscova. Prietenul lui Roosevelt, ambasadorul american Dodd notează nu o dată în jurnalul său discuțiile prietenești purtate cu Surit, iar fiica lui Dodd, Martha, mi-a spus nu o dată că Iakov Zaharovici era singurul diplomat din Berlin în care tatăl său avea încredere.

În vara lui 1937, cînd m-am întors din Spania la Paris, l-am întîlnit la ambasada noastră pe Surit. M-a întrebat dacă mai există vreo speranță de îndreptare după Uesca. „Aici totul a pornit pe un făgaș execrabil..." a spus el. Mi-a mărturisit apoi că după Berlin „aerul de la Paris" e o adevărată desfătare pentru el. În timpul liber vizita expozițiile prin anticariate, făcuse cunoștință cu cîțiva pictori.

(Întotdeauna s-a simțit atras către oamenii de artă. La Moscova am întîlnit în casa lui pe A.N. Tolstoi, I. E. Grabar, A. I. Tairov, A. G. Koonen, V. G. Dulova și pe mulți alții.)

În Franța atmosfera nu era din cele mai favorabile: Blum fusese înlocuit cu Chautemps un politician de duzină căruia îi plăcea să tragă sfori

prin culise și care considera drept suprema artă să mai cîștige la bufetul parlamentului cîteva voturi pentru majoritatea guvernamentală. Frontul Popular troznea din toate încheieturile. Speriată de greve, burghezia începu să-l privească pe Hitler cu respect, ba chiar cu speranță. Franța se îndrepta cu pași repezi spre dezastru. Suriț încercă să amîne deznodămîntul, discuta cu Herriot, avea întrevederi cu Kerilis, naționalist francez care ura de moarte cel de-al treilea Reich, cu ziaristul Buré, dar evenimentele își au logica lor. Izbucni războiul și conducătorii fără personalitate ai Franței, care nu îndrăzneau să deschidă focul împotriva adversarului, au cerut ca Suriț să părăsească Parisul.

Am povestit în volumul anterior cum l-am revăzut la Kuibîșev, într-o odaie de la „Grand-Hotel" și cum Suriț îmi cerea să admir un desen al lui Rodin. Îmi oferise ospitalitate pentru o noapte și, înainte de a-mi fi arătat desenul, timp de vreo trei ore, sufocîndu-se de indignare și durere, îmi vorbise despre eșecurile noastre pe front: „Pactul cu Germania a fost, desigur, o necesitate. Vinovați sînt francezii, englezii și, fără îndoială, Beck. Dar în ce fel a folosit Stalin acești doi ani de răgaz ? Te îngrozești pur și simplu să spui : a dat crezare semnăturii lui Ribbentrop. Omul acesta care-i bănuia de uneltiri pe prietenii săi cei mai apropiați, în Hitler a avut încredere..." Suriț avea impresia că vorbește în șoaptă, de fapt striga cît îl ținea gura și s-a liniștit numai după ce a scos desenul din geamantan.

După război fusese vorba să fie trimis în Japonia, dar medicii s-au opus pe motiv că nu ar putea

suporta clima. Atunci s-a găsit o altă țară unde clima nu era cu mult mai favorabilă : Brazilia. N-a stat acolo prea mult, căci sub presiunea Washingtonului, Brazilia a rupt legăturile diplomatice cu Uniunea Sovietică.

Suriț a revenit la Moscova. Cu ce se îndeletnicea ? Admira pînzele, citea, cugeta. Într-o zi mi-a spus cu un aer sever : „Ești cu zece ani mai tînăr decît mine, dar nici dumitale nu-ți strică să meditezi la unele lucruri..."

Avea trăsături fine, o barbă ascuțită, mustăți mari pe care le morfolea cînd era emoționat, niște sprîncene stufoase. În ultimii ani suferea de tensiune și uneori, cînd își ieșea din fire, spunea tot ce gîndea. Avea obiceiul vizitelor inopinate, bea cu un aer distrat ceaiul, tăcea, pentru ca, pe neașteptate să izbucnească și atunci putea vorbi două ore la rînd, fără să se oprească, ai fi zis că e un vulcan care clocotește. Aproape totdeauna începea cu cuvintele : „Ieri am discutat cu Maxim Maximovici..." după care urma un monolog plin de indignare. Uneori Iakov Zaharovici explica comportarea lui Stalin prin „dedublarea patologică a personalității". Vechi luptător revoluționar, om însuflețit de spirit internaționalist, un intelectual tipic, el nu putea accepta nici interpretările date „ploconirii în fața Apusului", și „cosmopolitismului", nici multe alte evenimente de după 1945. Nu am intenția să reproduc aici tot ce mi-a povestit el despre Stalin, ceea ce ar apărea ca o demascare și chiar dacă în aparență aceasta ar contribui la lărgirea perspectivei acestei cărți, de fapt ar duce la îngustarea ei. Suriț explica multe lucruri prin firea lui Stalin, prin discrepanța din-

tre teorie și practică, poate că avea dreptate; aici aș vrea să vorbesc despre frămîntările acestui om bătrîn, bolnav, cu sufletul curat, care toată viața lui a lucrat pentru triumful ideii în care continua să creadă și căruia îi era dat să vadă lucrurile pe care nu le putea accepta. Într-o zi mi-a spus aproape în șoaptă: „Nenorocirea nu este în faptul că el nu știe cum trăiește poporul, ci în faptul că nu vrea s-o afle. Pentru el poporul este o noțiune abstractă și atîta tot..."

Pleca pentru ca să revină peste o lună sau două — nu putea să mai tacă — și să înceapă iar: „Aseară ne-am adus aminte cu Maxim Maximovici de Lozovski..."

Nu exista decît o singură posibilitate de a-l liniști pe Iakov Zaharovici — să-l duci în odaia unde atîrnau pe pereți desenele lui Matisse, peisajele lui Falk, pînzele lui Chagall. Chipul i se schimba, apărea un zîmbet abia perceptibil. Nu-l mai contraziceam, nu pentru că mi-ar fi fost frică să-l supăr, să-l enervez, ci pentru că mă dezarma dragostea lui față de artă. O dată, în timp ce privea desenele lui Matisse, rosti încet: „Viața e și ea o linie..."

La înmormîntarea lui Iakov Zaharovici mi-am amintit de aceste cuvinte. Linia vieții umane!... Desenele rămîn, nepoții noștri le vor descifra ușor, poate că pentru aceasta vor face apel la cărțile de altădată. Cine va căuta să afle însă în ghemul uriaș al istoriei firul subțire ce s-a rupt, firul faptelor și al pasiunilor unui actor ce a plecat de pe scenă?

31

LA sfîrșitul lui februarie 1952 s-a sărbătorit Jubileul Hugo. La Moscova au fost invitați Paul Éluard și nepotul lui Victor Hugo, pictorul Jean Hugo.

Jean Hugo e un pictor admirabil. Ilustrase volumul lui Éluard „Parisul mai trăia", cu peisaje iscusite, în același timp pline de naivitate, imagini ale orașului de o mare transparență. Hugo adusese în dar bibliotecilor noastre ediții rare ale bunicului său și luînd cuvîntul la diferite întruniri, spunea că este fericit să petreacă zilele jubiliare în capitala Uniunii Sovietice.

Deși invitațiile au fost trimise cu întîrziere, Jean Hugo a sosit la timp și a putut participa la sesiunea științifică a Institutului de Literatură Mondială, cu care a început seria festivităților. Éluard nu sosise împreună cu el. M-am dus și eu la ședință, am ascultat comunicările și cînd am sosit acasă l-am găsit pe Éluard. Liuba mi-a povestit că la un moment dat a telefonat cineva de la aeroport spunînd: „A venit un francez după nume Éluard. Nimeni nu l-a așteptat. Rusește nu vorbește, dar a rostit numele tovarășului Ehrenburg..." Liuba a rugat să i se dea un taxi care să-l aducă pînă la noi acasă. Éluard sosise cu zece minute înaintea mea. Mi-a povestit că funcționarii de la aeroport au vrut să-l trimită la ambasada Franței, dar el a protestat și, din tot ce a spus, ei au înțeles numai cuvîntul „Ehrenburg". Soția lui urma să vină peste două zile; lipsise de la Paris cînd venise invitația. Eram furios, cum

de nu m-a anunţat nimeni de sosirea lui. Iar el mi-a răspuns rîzînd : „De ce să te anunţe ? Am ajuns şi aşa..."

Éluard era un om foarte modest. Unul dintre participanţii la mişcarea de rezistenţă mi-a povestit în 1946, cum a venit într-o bună zi la el un bărbat foarte înalt, care a rostit parola cuvenită şi i-a dat un pachet cu manifeste. Era o zi rece şi omul l-a invitat pe noul sosit să se încălzească un pic la sobiţă. „Pe neaşteptate mi-am dat seama că i-am văzut chipul într-o revistă de dinainte de război. L-am întrebat timid : «Sînteţi poet ?» «Da». Era Éluard. Atunci nu m-am putut abţine şi i-am spus : «Nu trebuia să riscaţi de pomană... Altcineva ar fi putut aduce manifestele». El s-a mirat : «De ce, altcineva ? Cu toţii riscăm. Ceilalţi tovarăşi au obosit, au alergat toată ziua...»" Yves Farge a fost cu Éluard în Grecia, în vara lui 1949 cu cîteva luni mai înainte ca rezistenţa să se fi încheiat, într-o regiune ce se afla în mîinile partizanilor. Se dădeau lupte înverşunate, nu mai era vorba de a apăra muntele Gramos, ci însăşi demnitatea umană. Farge mi-a povestit că uneori trebuiau să urce ore de-a rîndul pe munţi. Niciodată Éluard nu s-a văitat, n-a cerut să se odihnească, iar cînd Farge îi spunea : „Hai să facem un popas de o oră", el se opunea : „Nu, să mergem împreună cu ostaşii. De ce să-i facem să întîrzie ?" Într-o zi a luat un sac greu pe care-l duceau două fete, şi l-a purtat el, refuzînd să li-l dea. Am notat aceste cuvinte rostite de Farge : „ Am impresia că Éluard nu s-a gîndit niciodată la faptul că e un mare poet. Poate că de aceea cei din jur nu puteau uita acest lucru."

A luat cuvîntul în Sala Coloanelor, apoi la Clubul uzinei de automobile. Mie unuia mi-a mărturisit : „Lucrul cel mai greu e să ieşi pe scenă, cînd toată lumea te priveşte..." N-a apucat să se termine jubileul Hugo, că a început comemorarea „Gogol," Éluard a luat cuvîntul la Teatrul Mare şi încă undeva. Apoi l-am sărbătorit pe Fedin şi Éluard a rostit un cuvînt de salut. După aceea a ţinut la Casa Scriitorilor o conferinţă despre poezia franceză contemporană. Peste cîteva zile l-au invitat studenţii, apoi a urmat o conferinţă de presă. Dominique îmi spunea : „Paul este foarte emoţionat cînd ia cuvîntul..." Am rugat să se mai taie din program, dar aşa e obiceiul : dacă e un jubileu sînt 25 de discursuri, dacă e un banchet 50 de toasturi, ţara e mare, oameni sînt mulţi...

Într-o dimineaţă, Éluard veni foarte plictisit şi-mi spuse că s-a întîmplat un lucru neplăcut cu Jean Hugo : pe cînd se afla pe cheiul Sofia, nu departe de ambasada engleză şi desena în acuarelă peisajul Kremlinului, un miliţian s-a apropiat şi i-a luat albumul. „Jean nu s-a băgat niciodată în politică, dar pe voi vă simpatizează. Deşi este preşedinte al comitetului jubiliar din Franţa, a plecat totuşi cu mine la Moscova. E un lucru dezagreabil ! Poate că i s-ar putea totuşi restitui albumul... ?" I-am telefonat lui Grigorian, care mi-a răspuns că francezul nu desenase numai Kremlinul, dar şi clădirea Ministerului Forţelor Armate, ceea ce „e cu totul inadmisibil..." Peste două ore sau trei ore mi-a adus cineva de la hotel cartea lui Éluard cu ilustraţiile lui Hugo : pe prima pagină pictorul desenase în acuarelă Kremlinul şi am văzut vîrful „inadmisibil" al

clădirii Ministerului Forţelor Armate. Hugo scria că ne părăseşte şi drept amintire a întîlnirilor noastre ne trimite — Liubei şi mie — această carte. Acuarela amintea de alte lucrări asemănătoare ale lui Hugo, gingaşe şi naive : ziduri, cupole, zăpadă. Din fereastra ambasadei engleze totul putea fi fotografiat şi, desigur, cu mult mai multă precizie ! M-am înfuriat, i-am telefonat din nou lui Grigorian şi i-am spus tot ce cred. Seara, Grigorian m-a anunţat că s-a luat hotărîrea ca albumul să fie restituit lui Hugo. „Iar pe dumneata te rugăm să încerci să-l calmezi". Cu inima îndoită m-am dus la Hugo, mult timp am tot ocolit problema şi în cele din urmă i-am spus : „Ştiţi, a avut loc o neînţelegere..." Hugo m-a luat de o parte, m-a dus în baie şi acolo mi-a spus : „Puteţi fi convins că n-am să suflu nici o vorbă despre toate acestea în Franţa..." În interviul pe care l-a dat la Paris, a spus că a fost foarte mulţumit de călătorie, că a fost excelent primit şi s-a putut convinge cît de mult este iubit Victor Hugo în Uniunea Sovietică. În toamna lui 1954 mi-a spus că face ilustraţiile la romanul „Dezgheţul", pe care urma să-l publice revista franceză „În apărarea păcii". Desenele erau pline de lirism : o dumbravă, nişte vîlcele, doi îndrăgostiţi ; Hugo a simţit mai curînd decît a înţeles că multe lucruri se schimbaseră în moravurile noastre.

Revin la Éluard. Aş dori să schiţez aici portretul unui poet de mare talent pe care l-am întîlnit pentru prima oară acum patruzeci de ani, dar pe care l-am cunoscut şi l-am îndrăgit cu mult mai tîrziu. Mi-aduc aminte destul de vag de suprarealistul tînăr, înalt, slab, cu chipul atrăgător,

cu o voce uimitor de frumoasă. Criticînd pe un scriitor, la data aceea foarte stimat, a spus : „Nu e om, e un bursuc care caută să convingă găinile că le poate salva de grijile lor..." Cînd era furios se înroşea foarte tare. În anii aceia îl cunoşteam destul de puţin, dar de curînd citindu-i scrisorile din tinereţe am înţeles că am avut multe pasiuni şi îndoieli comune, deşi Éluard era cu cinci ani mai tînăr decît mine. Tînăr de tot fusese bolnav de plămîni şi medicii îl trimiseseră într-un sanatoriu din Elveţia. Acolo cunoscuse o fată din Rusia, Galia, şi se îndrăgostise de ea. A izbucnit războiul. Galia a plecat la Moscova. Paul a lucrat într-un spital de campanie şi a fost intoxicat cu gaze. Îi scria într-una Galiei, în 1916 ea a venit la Paris, şi cei doi s-au căsătorit. Cu ajutorul Galiei Paul a tradus piesa lui Block „Teatru de bîlci". Într-una din scrisorile trimise de pe front maică-si, o ruga să expedieze prima lui carte de versuri unei cunoştinţe de a Galiei — „binecunoscutei poete ruse Marina Ţvetaeva".

Revelionul anului 1930 l-am sărbătorit cu Liuba la Berlin, în casa pictorului George Gros. Printre invitaţi se afla şi Éluard. La data aceea suprarealiştii discutau cu înflăcărare, dacă Aragon are sau nu dreptate. Éluard rămăsese de partea celor neîmpăcaţi, deşi prin firea sa era un om blînd, îi plăcea să glumească, să rîdă, cu toate că în anii aceia o ducea foarte greu.

Patru ani mai tîrziu am scris un articol despre revista „Suprarealismul în slujba revoluţiei". Articolul era superficial şi caustic. Mă înfuriase faptul că suprarealiştii discută despre sex, despre caracterul şi eventuala comportare a bilei de sti-

clă sau a unui petec de catifea, în timp ce fasciștii ard dincolo de Rin cărțile și ucid oamenii. Cînd Éluard a venit la congresul antifascist al scriitorilor ca să citească discursul scris de Breton, nici nu m-a salutat.

În vara lui 1937 stăteam îa fața vitrinei unei librării de pe Bd. Saint-Germain și cercetam noutățile... Alături de mine am simțit o prezență și, ridicînd capul, văzui că e Éluard. Ne-am fîstîcit amîndoi. El deschise primul vorba: „Bună ziua... Picasso mi-a spus că sînteți în Spania..." I-am răspuns că de o săptămînă m-am întors de pe frontul de la Aragon. M-a întrebat cum merg treburile acolo. Probabil că povesteam fără prea mult entuziasm, pentru că la un moment dat el s-a oprit din mers și a spus: „Eu o iau în direcție opusă..." De cîte ori mi-aduc aminte de această întîlnire ratată, îmi zic că nu arareori am fost surd și orb.

În anii războiului am citit într-o revistă franceză ce apărea la Londra, cîteva poezii care m-au zguduit prin omenia și frumusețea lor. Semnătura: Jean du Eau, era evident un pseudonim. O clipă mi-a trecut prin minte ideea: nu cumva o fi Éluard?... Curînd după aceea, unul dintre aviatorii din „Normandie" mi-a recitat aceleași versuri și altele încă, spunînd: „Sînt de Paul Éluard..."

Întîlnindu-ne în vara anului 1946 la Paris, ne-am îmbrățișat. Știam de la unii prieteni comuni, că, după 1930, în viața personală a lui Éluard avuseseră loc unele schimbări: se căsătorise cu Nouche. Picasso îmi arătase portretul pe care i-l făcuse, părea a fi frumoasă. Versurile lui Éluard

deveniseră mai puțin sumbre. Și iată că am făcut cunoștință cu Nouche, care s-a dovedit a fi nu numai frumoasă, dar și fermecătoare, gingașă, fragilă și totodată un om curajos. O seară întreagă am stat de vorbă într-o cafenea întunecată. Paul și Nouche mi-au povestit despre anii de ocupație. Am rîs, am glumit. Doamne, ce senin ni se părea atunci viitorul!...

A venit și Liuba de la Moscova. Éluard ne-a invitat la el acasă. Am căutat aproape o oră casa unde locuia. Chiar el îmi scrisese cu mîna lui adresa în agenda mea, dar numărul nu era de găsit. Am hoinărit de la un cap la altul pe strada lungă *De la Chapelle*. Și dacă pînă la urmă am găsit casa, o clădire sumbră, întunecată, aceasta s-a datorat numai faptului că unul dintre trecătorii pe care i-am întrebat, a avut inspirația să ne spună: „Probabil că aveți o adresă veche. O parte din stradă și-a schimbat denumirea, căutați numărul pe strada Max D'Ormoit". I-am reproșat lui Éluard că de ce mi-a scris altă denumire de stradă, la care Nouche începu să rîdă: „Paul e împotriva noii denumiri. Spune că noi am locuit și continuăm să locuim pe strada *De la Chapelle*. Vă dați seama, e o lume întreagă. Se spune chiar așa: „Omul de pe strada *De la Chapelle*..."

L-am reîntîlnit pe Éluard după doi ani, la Wroclaw. Nopțile ni le petreceam discutînd, apoi hoinăream printre ruinele Varșoviei. Uneori ne însoțea Picasso, alteori discutam în doi. Éluard se schimbase, se simțeau încercările prin care trecuse. La sfîrșitul lui 1946, cînd plecase pentru cîteva zile în Elveția, Nouche murise subit. Prietenii mi-au povestit cît de greu a suportat Éluard

această pierdere ; el însuşi mi-a mărturisit într-o noapte la Wroclaw : „Mă simţeam cu un picior în mormînt..."

A urmat apoi Congresul de la Paris, şi iarăşi discuţii prelungite pînă noaptea tîrziu. În februarie-martie 1952, la Moscova, l-am văzut pentru ultima oară. Dacă ar fi să adun ceasurile pe care le-am petrecut împreună, probabil, că cifra ar fi mică, foarte mică, dar se vede că inima îşi are cronometrul său. Cu moartea lui Éluard am pierdut nu numai un mare poet, dar şi un prieten apropiat, un om simplu şi neobişnuit, blînd şi viteaz, un cîntăreţ al iubirii, greu de înţeles, dar care a devenit familiar pentru milioane de cititori.

Oare niciodată nu vor înceta oamenii în toată firea, serioşi, să contrapună o perioadă din creaţia poetului altei perioade, să taie omul în bucăţi, să transforme viaţa lui plină de căutări, de eşecuri, de speranţe, cu tragedii inevitabile într-un examen caraghios în care examinatorul bombăne într-una : „Asta a fost o greşeală... Acum mergeţi pe drum drept... Iarăşi aţi greşit... Bine că aţi înţeles... Poate că vă dăm diploma..." Ce pacoste şi cîtă mărginire ! În 1925 Éluard avusese 30 de ani, iar în 1945 — 50. Nu e vorba numai de faptul că tîmplele i-au încărunţit, că mîinile au început să-i tremure, dar poate omul în faţa căruia se deschid într-o perspectivă ceţoasă depărtările, să înţeleagă, să simtă ceea ce va deveni pentru el la capătul drumului de viaţă nu adevărul elementar, ci experienţă, lacrimi, sudoare, pierderi ? Şi oare numai poeţii se schimbă ? Sau poate se schimbă viaţa însăşi ? Pentru Éluard anii lungi de suprarealism

nu au fost o greşeală pe care trebuie să i-o iertăm în numele celor ce au urmat, au fost o perioadă din viaţa sa, au fost ani de creaţie poetică şi e de presupus că fără aceşti ani nu şi-ar fi scris ultimele sale cărţi.

În tinereţe pe cînd se afla pe front, a scris o poezie care începea cu cuvintele :

M-a părăsit azurul, şi am încins un foc...

Şi în anii rezistenţei, şi înainte de moarte, evocase aceleaşi imagini : noapte şi foc. Totdeauna i-a plăcut să scrie despre dragoste. Tînărul ostaş, pe front, se gîndea la Galia, poetul matur la Nouche, în ultimii ani fusese Dominique. Dar versurile lui Éluard nu sînt o cronică a datelor sentimentale, nu sînt o glorificare petrarchiană a Laurei sau a altei femei, sînt versuri despre dragoste şi orice om îndrăgostit poate afla în ele expresia sentimentelor sale. Geniul poetic presupune nu numai o forţă expresivă, excepţională a cuvintelor, dar şi o deosebită profunzime, acuitate a sentimentelor care îngăduie „autoexprimării" să devină exprimare a contemporanilor şi uneori şi a posterităţii.

Într-o zi, la Wroclaw, Éluard mi-a povestit istoria poeziei sale „Libertate". Poezia aceasta este compusă dintr-o serie de catrene, fiecare terminîndu-se cu cuvintele : „înscriu numele tău".

Pe surpatele adăposturi ale mele,
Pe ale mele faruri răsturnate,
Pe zidul tristeţii mele
Înscriu numele tău...

Éluard mi-a mărturisit că aceste versuri le scrisese despre Nouche şi terminase poezia cu cuvintele :

Eu m-am născut să te cunosc pe tine,
Pe nume să te chem.

Paul Éluard avea o calitate rar întîlnită : acest poet, aparent închis în el, chiar „ermetic", nu numai că îi înţelegea pe toţi cei din jurul său, dar ştia să simtă pentru toţi. „Pe neaşteptate mi-am dat seama, îmi povestea el, că trebuie să termin poezia cu un nume şi după cuvintele „să-ţi spun pe nume", am adăugat cuvîntul „libertate". Aceasta s-a petrecut în 1942 cînd toţi oamenii aveau o singură iubită.

Poezia lui Éluard a fost totdeauna socotită o poezie greu accesibilă, iar el însuşi considerat „poet pentru cei aleşi". Totuşi versurile lui Éluard erau imprimate pe manifestele pe care aviatorii le aruncau în oraşele ocupate ale Franţei şi versurile s-au dovedit mai convingătoare decît orice manifest, deşi Éluard nu a renunţat la nimic, nu a căutat să se adapteze şi poeziile sale din anii de război sînt tot atît de „greu accesibile" ca şi cele scrise înainte sau după aceea. Încă o dată s-a dovedit că noţiunea de „accesibilitate" este relativă, că adesea versurile unui poet autentic sînt cu mult mai uşor de înţeles pentru milioane de cititori decît sentinţele lucide ale unui critic literar.

Poezia lui Éluard este complicată, pentru că este condensată, este greu de înţeles pentru că e simplă. Versurile lui sînt aproape de netradus, căci depind foarte mult de forma pe care o îmbracă cuvîntul, de sonoritatea lui, de asociaţiile

pe care le trezeşte. (Nezval, Alberti, Tuvim, Nazim Hikmet, Neruda i-au citit poeziile în original şi dragostea lor pentru Éluard — omul era legată de faptul că simţeau aspectul concret real al poeziei sale.) E greu de explicat în ce anume rezidă forţa versurilor lui Éluard ; lipsesc indiciile exterioare ale poeziei, nu există nici rimă, nici ritm, nici epitete rare, nici imagini pompoase. În poezia „Gabriel Péri" el spune :

Sînt unele cuvinte ce te ajută
Să vieţuieşti.
Sînt simple ele ;
Bunăoară :
Cuvîntul „cald", cuvîntul „mă încred"
Apoi vin „dragoste", „dreptate", „libertate",
„Copil" şi bunătate.
Apoi şi altele
Ce-s denumiri de fructe şi de flori,
Cuvinte, cum sînt „frate" şi „tovarăş",
Şi „bărbăţie" şi „descoperire",
Mai sînt cuvinte,
Ce-s denumiri de ţări şi aşezări,
Cum şi mai multe nume
de-amici şi de amice...

Versurile lui par fragile, aeriene, ele ne aduc aminte de umbra frunzişului sau de roua dimineţei şi cu toate acestea ele se întipăresc în memorie şi-ţi pot veghea drumul vieţii, asemenea bătrînilor platani sau statuilor de piatră.

Éluard era îndrăgostit de pictură. În afară de Picasso, mulţi pictori, foarte puţin asemănători unul altuia, i-au ilustrat volumele : Max Ernst şi Valentina Hugo, Léger şi Salvador Dali, Chagall

și Chiriko. Mulți dintre pictorii care lui îi plăceau mie îmi erau străini, îmi dau seama însă ce anume îl atrăgea în operele lor. El vedea în ele lumea vizibilă a visurilor sale, poemele sale prinzînd contururi concrete. Cu toate acestea în versurile lui, el nu căuta să plăzmuiască din cuvinte forme sau să redea culorile, încrezător în magia cuvîntului nu renunța la ea de dragul plasticei sau al elocinței.

Mai mult decît orice și mai mult decît oricine îi era drag Picasso. Prietenia lor a durat un sfert de veac și nimic n-a putut s-o destrame sau măcar să-i slăbească entuziasmul. „Guernica" lui Picasso poartă drept inscripție versuri de Paul Éluard. Paul și-a strîns laolaltă versurile închinate marelui pictor, intitulînd volumul „Pablo Picasso". La prima vedere ai fi zis că sînt doi oameni cu firi diametral opuse: un demon și un copil. Asemenea lucruri țin însă de caracterizările examinatorilor sau de preocupările clasificatorilor, străini de artă. Un diavol poate fi bun, chiar naiv, pe cînd un copil care a trecut prin iad s-ar putea să fi aflat multe. În ciuda aparențelor, în ciuda legilor pe care le impune vîrsta și meseria, erau două fenomene înrudite și cînd Picasso își aduce aminte o frază rostită de Éluard, chipul lui exprima atîta gingășie, încît ți se strîngea inima.

Era un om atît de bun și atît de modest încît s-ar fi zis că nu putea avea dușmani personali. În 1942 Éluard a intrat în rîndurile partidului comunist francez, rămînîndu-i credincios pînă la sfîrșitul vieții sale. A murit într-o perioadă de maximă încrîncenare, dar, lucru de mirare, vigoarea poeziei sale, suflul ei umanist, noblețea ei îi

dezarma pe adversarii politici. E adevărat că guvernul a încercat să interzică un cortegiu funerar, dar era mai mult un act mecanic al „războiului rece", o acțiune a mașinei electronice și nu a unor oameni vii.

Au trecut destui ani de la moartea lui Éluard, înrîurirea lui este însă în continuă creștere; nimeni astăzi nu-l mai contestă, poezia lui a depășit și cadrul biografic și limitele evenimentelor.

N-am apucat să spun însă ce anume mi se pare lucrul cel mai de seamă în poezia lui Éluard. Bunătatea. Poți fi un mare poet, poți să știi să suferi, să știi să povestești și altora despre suferințele sau bucuriile tale, și s-o faci exact, profund, dar fără bunătate. Însușirea aceasta nu este chiar atît de frecventă la oameni în genere, și la poeți în speță. Éluard nu se putea simți fericit cînd știa că alături alții sînt în suferință și nu datorită unei doctrine filozofice, ci pentru că așa îi era firea. Cînd vorbea despre propria lui fericire, vorbea și despre fericirea tuturor:

Cînd mergeam amîndoi, ținîndu-ne de mînă,
Ne credem peste tot acasă —
Sub primitorul pom, sub negrul cer,
Lîngă orice cămin, sub orice-nvelitoare,
Sub soarele torid, pe ulița pustie,
În vagile priviri de trecători,
Printre-nțelepți, printre nebuni,
Printre copii și printre oameni mari.
În dragoste nimic nu este taină,
Sîntem aici, în ochii tuturor.
Și-ndrăgostiților le pare
Că-s oaspeți buni în casa-ne oricînd.

Versurile acestea au fost scrise cu puțin timp înainte de moarte. Poetul se plimbase cu Dominique; poate urcase vîlcelele Dordognei sau hoinărise prin Moscova prin Piața Pușkin. Din belșugul sufletului său, al sentimentului său vroise să dăruiască și altora. Luptase, își riscase nu o dată viața, nu pentru că și-ar fi propus să trăiască în acest fel, ci pentru că nu putea trăi altfel.

Într-una din ultimele seri petrecute la Moscova, Paul venise acasă la noi. Mîinile îi tremurau mai mult decît de obicei, totuși el nu înceta să glumească. La un moment dat tăcu. Liuba continua să vorbească cu Dominique. Pe neașteptate Éluard îmi zise : „Mi-aduc aminte mereu de muncitorul acela tînăr. Ții minte, după seara aceea de poezie, a pătruns la noi în încăperea din spatele scenei... și mi-a spus : „Aș vrea să scriu versuri, dar mi-e teamă că n-am să reușesc. Capul mi-e plin de vuietul cuvintelor, dar nu îndrăznesc să mă apuc să scriu..." Ce păcat că întotdeauna concepi mai bine în gînd, decît așterni pe hîrtie în cuvinte. Și nu numai în poezie, la fel e și în viață..."

Am notat aceste cuvinte. Luîndu-ne rămas-bun, eram convinși că ne vom întîlni în decembrie, la Viena. Mă bucuram că alături de el se afla Dominique, plină de forță, simpatică, grijulie. Opt luni mai tîrziu, într-o dimineață rece și cețoasă, am auzit la radio : „Ieri a murit poetul francez Paul Éluard..." Dominique mi-a povestit mai tîrziu, că dimineața se sculase, citise ziarele. Se anunța că soților Rosenberg din America, condamnați pe nedrept la moarte, li se refuzase recursul. „De i-am putea salva !" au fost singurele cuvinte pe care le-a rostit Paul. Un sfert de oră

mai tîrziu a chemat-o pe Dominique și apoi inima i-a încetat să mai bată. Nu împlinise încă 57 de ani. Scriu aceste rînduri, dar am impresia că tot ce povestesc s-a petrecut abia ieri. Nu există sentiment mai puternic decît cel ce leagă pe oamenii care coboară pe-nserate poteca întunecată și povîrnită, lăsînd trecătoarea în urma lor.

32

CÎND privesc înapoi, anul 1952 mi se pare deosebit de lung și în același timp lipsit de orice strălucire. Probabil că impresia este consecință a felului meu de viață de atunci. Romanul „Al nouălea val" se publica în revistă, criticii îl lăudau, dar eu unul îmi dădeam seama că nu e o lucrare reușită și nu mai simțeam dorința să scriu altceva. În intervalul dintre călătoriile, legate de activitatea în cadrul mișcării pentru pace și munca mea de deputat, îmi rămînea destulă vreme ca să cuget la drumul meu de scriitor. Într-o zi de toamnă am făcut următoarea însemnare : „probabil că lucrul cel mai rațional ar fi să renunț la munca mea de scriitor. Peste trei luni împlinesc 62 de ani. E o vîrstă la care nu te mai poți aștepta la nimic nou. Îmi rămîne mișcarea pentru pace, aici cel puțin pot face ceva folositor."

În octombrie a avut loc congresul al XIX-lea al Partidului. În încheiere Stalin a rostit un discurs scurt și viguros. Malenkov în raportul său s-a referit la literatură, regretînd că în rîndurile

noastre nu există Gogoli şi Şcedrini şi a afirmat că poziţia ideologică a scriitorului se defineşte prin caracterul tipic sau netipic al eroilor săi. Un scriitor din Leningrad mi-a spus: „Pe administratorii de blocuri aveam dreptul să-i ironizăm şi înainte ca să se fi amintit de Gogol şi Scedrin. Dacă urci însă cu o treaptă mai sus ţi se va replica: „Nu e tipic". Tare aş vrea să ştiu prin ce metode se va stabili „caracterul tipic", nu cumva pe cale statistică?"

Am răsfoit colecţia ziarului „Literaturnaia Gazeta": ai impresia unei idile totale. Ziarul menţiona că „Novîi Mir" publicase romanul lui Grossman „Pentru o cauză dreaptă", deocamdată critica tăcea însă. Noua variantă a romanului „Tînăra Gardă", de Fadeev, era lăudată; se vorbea elogios despre romanul lui Kocetov „Familia Jurbinilor". Ziarul îşi exprima nemulţumirea că nu se ţine seama suficient de „lucrarea genială a lui Stalin, care a produs o revoluţie în lingvistică". Se demasca „pseudo-ştiinţa" ciberneticei. Scriitorii erau criticaţi cu blîndeţe, aproape părinteşte. Se sărbătoreau tot felul de jubileuri: Paustovski şi Fedin împliniseră 60 de ani, Nazim Hikmet şi Kaverin — 50. Se organizau festivaluri, cu îmbrăţişări şi, bineînţeles, urări „de noi succese în creaţie", se ofereau mape. Volumul lui Vinokurov fu lăudat fără prea mult elan. O revistă groasă care apare lunar publică o poezie a lui Martînov, fapt pentru care fu criticată. Apăreau poezii lipsite de strălucire, semănînd leit una cu alta, semnate de tot felul de nume necunoscute de tineri; abia acum am văzut că una din semnături era a lui E. Evtuşenko. Astăzi, cînd răsfoieşti paginile ce

nu au apucat încă să îngălbenească, ai impresia că redacţia nu ştia pur şi simplu cu ce să le umple. Abia încheiată comemorarea lui Radiscev, se comemorau 50 de ani de la moartea lui Zola, apoi 100 de ani de la naşterea lui Mamin-Sibiriak.

În aprilie a avut loc la Moscova Consfătuirea Economică Internaţională, cu care prilej am făcut cunoştinţă cu Lordul Boyd-Orr, bătrîn pacifist englez, om foarte cultivat şi de bună credinţă. Visul lui era să vadă cele două lumi colaborînd, vorbea cu admiraţie despre Gandhi, despre Einstein.

La această consfătuire sosiră, în afară de economişti, cîţiva mari industriaşi şi destul de mulţi mijlocii şi chiar mărunţi în speranţa de a primi comenzi din partea Uniunii Sovietice. Mi-amintesc de un episod comic. Într-o zi mi s-a telefonat de la secretariatul consfătuirii: „Spuneţi-ne ce înseamnă în limba franceză prescurtarea A. P. T.?" Oricît mi-am bătut capul, mi-a fost imposibil să descifrez. Am rugat să mi se trimită scrisoarea şi atunci am aflat că Apt este o localitate în Provence, iar scrisoarea aparţinea unui fabricant de ocru — Chauvin. După spusele lui Chauvin, înainte de război fabricanţii francezi vindeau Rusiei anual opt mii de tone de ocru; omul venise la consfătuirea economică cu speranţa de a reînnoi exportul de ocru. Chauvin s-a dovedit a fi un om simpatic, vioi, cu temperament sudic, luptător în mişcarea franceză pentru apărarea păcii şi visător incorigibil. Invitat la o recepţie organizată de Comitetul de apărarea păcii la sediul de pe strada Kropotkin, Chauvin a rămas entuziasmat de oamenii pe care i-a cunoscut; privind însă fa-

țada coșcovită a vilei, repetă de cîteva ori : „Vă trebuie neapărat ocru !" Adusese la Moscova mostre ale industriei din orașul Apt — fructe glasate și lavandă. Fructele erau gustoase, lavanda mirosea extraordinar, dar nici aceste mărfuri, nici ocrul nu au tentat Ministerul comerțului exterior. Unui belgian i s-a cumpărat un stoc de combinezoane de damă și omul era în culmea fericirii, pe cînd Chauvin a plecat cu mîinile goale, dar cu inima plină de dragoste pentru poporul nostru. Mi-a scris nu o dată, între altele rugîndu-mă ca actorii sovietici să ia parte la carnavalul de la Apt, într-un cuvînt a rămas un visător naiv.

Viața își urma cursul ei. Oamenii munceau, construiau uzine noi, la școală profesorii învățau pe copii alfabetul ; acești copii au crescut, astăzi sînt tineri care lucrează sau învață, meditează la viață, discută. Adolescenții îl citeau pe Tolstoi, Cehov, Gorki. Pe scenele a mii de teatre, în fiecare seară Hamlet discuta despre flaut și minciună, eroii lui Cehov sufereau de melancolie, iar nemuritorul Hlestakov mințea fără odihnă. Muzeele erau totdeauna pline de vizitatori. Discutînd cu oameni necunoscuți, îmi dădeam seama cît de mult crescuse conștiința așa-numitului „om mijlociu".

Toamna a avut loc la Praga procesul unui grup de personalități comuniste marcante. „Literaturnaia Gazeta" îi numea „broscoi veniți să tulbure izvorul cu apă curată" care „visau să transforme Cehoslovacia într-un dominion cosmopolit al Wall-Street-ului, unde să stăpînească monopolurile americane, naționaliștii burghezi, sioniștii împreună cu tot soiul de adunături, de huligani și de criminali". (În primăvara anului 1963 Tribunalul

suprem al Republicii Cehoslovace a anulat sentința și a reabilitat pe cei condamnați.) Bineînțeles nu puteam prevedea cele ce urmau să se întîmple, dar procesul de la Praga m-a făcut să fiu iarăși mai precaut.

Încă în primăvara anului 1951 începuseră discuțiile cu privire la armistițiul din Coreea. După tratative îndelungate cele două părți au ajuns la un acord în ce privește 60 de puncte ale tratatului. Mai rămăsese de discutat o singură problemă : ordinea repatrierii prizonierilor de război. La Adunarea generală O.N.U., Vîșinski și Acheson rosteau cuvîntări interminabile. Toți își dădeau seama că rezolvarea conflictului pe calea armelor este o imposibilitate, luptele continuau totuși și ele se desfășurau tocmai în regiunea care conform unora din cele 60 de puncte aprobate ale tratatului trebuia să devină zonă neutră.

Se dădeau lupte în Indochina. „Războiul rece" continua. Unii senatori americani caracterizau operațiile din Coreea ca fiind „începutul celui de-al treilea război mondial", ce urma să fie, după părerea lor, de lungă durată și să se termine inevitabil prin „distrugerea totală a comunismului". În Franța guvernele se schimbau, mereu izbucneau greve, comuniștii și sindicaliștii erau arestați. În Grecia continua teroarea. Privesc lung fotografia lui Beloiannis, care a fost condamnat la moarte și executat ; ține în mînă garoafa și zîmbește.

Anul părea calm, dar apăsător. Atunci s-au pregătit pe îndelete multe din evenimentele de mai tîrziu, dar la data aceea pînă și cei mai incorigibili optimiști preferau să tacă.

Mă ocupam de pregătirea Congresului Popoarelor și această muncă mi-a dat prilejul să plec de două ori în țările scandinave, apoi la Berlin, să stau cîteva săptămîni la Viena.

Joliot-Curie și alți conducători ai Mișcării partizanilor păcii doreau ca acest Congres al popoarelor să fie mai cuprinzător și mai reprezentativ decît obișnuitele congrese ale partizanilor păcii. Joliot îi asigurase în scrisoarea lui pe liberalul italian Nitti că participanții la Congres își vor putea expune în mod liber punctul de vedere. Neîncrederea a împiedicat totuși pe mulți oscilanți să vină la Viena. Dacă ținem seama însă de atmosfera din 1952, putem spune că acest Congres a fost o reușită. Între alții, au luat cuvîntul fostul cancelar Wirth, deputatul partidului catolic din Italia Terranova, deputatul republican Nitti, partizanii lui Vargas din Brazilia și ai lui Perón din Argentina, membrii partidului indian al Congresului, reprezentantul partidului majoritar din parlamentul iranian, cîțiva Trade-Unioniști englezi, cîțiva naționaliști din Maroc, prietenii tunisieni ai lui Bourghiba, scriitorul Sartre, un observator din partea organizației adepților „guvernului mondial" și pacifiști de cele mai variate nuanțe.

Spre deosebire de congresul de la Paris și Varșovia, oratorii care criticau politica Uniunii Sovietice au fost ascultați cu calm, mulți chiar aplaudați ; în unele din aceste cuvîntări se amintea despre tonul mult prea războinic al lui Vîșinski, despre refuzul de a căuta soluții de compromis, despre subtextul procesului de la Praga. Mi s-au întipărit în minte luările de cuvînt ale lui Elin

Appel, ale italienei catolice Piaggio și a scriitorului suedez Blomberg.

Bineînțeles, ca și la Varșovia, asistența se scula în picioare cînd vroia să salute pe unii dintre oratori, iar ședința de încheiere care a durat pînă la ora 3 dimineața, s-a terminat cu cîntece, cu fluturări de batiste. Totuși era o atmosferă de lucru și mai pașnică decît la congresul din Varșovia. Joliot a rostit cuvîntul de deschidere, care a dat oarecum ton oratorilor. Pentru prima oară s-a vorbit insistent despre coexistență pașnică, despre legăturile culturale. Fadeev era bolnav și delegația sovietică era condusă de Korneiciuk, pe buzele căruia flutura neîncetat zîmbetul.

În textul Manifestului adresat popoarelor nu figurau acuzații brutale ; el cuprindea cererea de a se pune capăt fără întîrziere operațiilor militare, de a se recunoaște tuturor popoarelor dreptul la independență, se vorbea despre necesitatea dezarmării generale, într-un cuvînt el aducea cu unele rezoluții aprobate în unanimitate șapte sau opt ani mai tîrziu de Adunarea Generală a Națiunilor Unite.

După încheierea Congresului, s-a organizat o recepție într-o sală uriașă, unde puteau încăpea două mii de oameni. S-au rostit puține discursuri, în schimb a curs mult vin austriac, ușor, dar perfid. Domnea o bună dispoziție generală. Spre dimineață cineva citi, mai bine zis, strigă textul unei telegrame sosite din Moscova cu numele noilor laureați ai premiului „Pentru întărirea păcii" : Ives Farge, Chettle, Paul Robeson... "Aplaudam cu însuflețire cînd am auzit pe neașteptate „Ilya Ehrenburg". Trebuie să spun că m-am simțit mai curînd

dezorientat decît fericit. Niciodată pînă atunci nu se dăduseră premii reprezentanților sovietici. Și de ce mie și nu lui Fadeev sau lui Korneiciuk ?... Oamenii veneau la mine, ciocneau paharele, mă îmbrățișau. Sereni îmi șopti la ureche : „E foarte bine că el v-a dat premiul, tocmai acuma..." L-am întrebat ce înseamnă aceste cuvinte, dar nu am primit nici un răspuns.

Două zile mai tîrziu ne întorceam la Moscova cu trenul. Un vagon era pentru Sun Țin-lin și delegații chinezi, altele două pentru delegația sovietică și oaspeții noștri : Amado, Andicott, Salomea. Pe vremea aceea trenurile circulau foarte încet. Am plecat de dimineață și abia spre seară am ajuns la Budapesta. Bani nu aveam, iar pe drum nu primisem nimic în afară de flori. Korneiciuk, care se afla în compartimentul de alături, ba spunea că e gata să-și sfîșie vecinul, ba visa să mănînce grozav la Budapesta, unde trenul urma să rămînă timp de două ceasuri. Pe peronul gării ne aștepta Racoszi și o serie de alți tovarăși cu munci importante. Am fost poftiți în sala de așteptare, rezervată guvernului. Korneiciuk șoptea într-una : „Să vedeți, acum o să ne dea gulaș..." Cînd colo ni s-a servit cafea neagră și fursecuri. După cîteva clipe de jenă, Korneiciuk n-a mai putut să se abțină și a spus : „N-am mîncat nimic toată ziua..." Ungurii au început să se agite, dar cum în gară nu era restaurant, a trecut o jumătate de oră pînă să se aducă niște cremvurști foarte gustoși, dar foarte mici. De abia a doua zi am mîncat la granița sovietică, unde trenul a stat vreo cinci ore. În sfîrșit, după alte două zile am ajuns la Moscova. În tot acest timp am încercat

în repetate rînduri să descifrez sensul cuvintelor rostite de Sereni, zicîndu-mi că el, poate, știe ceva... Cu cît mă gîndeam mai mult, cu atît înțelegeam mai puțin și nu puteam face altceva decît să casc nervos.

Cinci zile mai tîrziu am sărbătorit revelionul, a fost Irina, familia lui Lidin, a lui Savici. Am apucat să văd cîțiva prieteni pe care-i tot întrebam de noutăți. Ei îmi povesteau tot felul de fleacuri, iar eu, fără să știu de ce, îmi simțeam inima apăsată.

În ziua de 30 ianuarie, ziarele au apărut de abia le prînz. Am deschis fără nici o curiozitate „Pravda". „Creșterea producției în industria petrolieră". „Decăderea comerțului exterior al Franței". Dintr-o dată, pe ultima pagină am văzut : „Arestarea unui grup de medici sabotori". Agenția TASS anunța că a fost arestat un grup de medici învinuiți de a fi provocat moartea lui Jdanov și a lui Șcerbakov. Medicii au mărturisit că se pregăteau să omoare pe mareșalii Vasilievski, Govorov, Konev și alții. Ziarul spunea că majoritatea celor arestați sînt agenți „ai organizației internaționale evreiești cu caracter burghezo-naționalist Joint", că primeau directive prin doctorul Smeliovici și prin „naționalistul evreu-burghez Mihoels". Printre cei arestați erau medici bine cunoscuți, trei ruși și șase evrei.

Încercam să mă lămuresc ce s-a întîmplat. Unii spuneau că medicii începuseră să fie arestați cu două luni în urmă ; alții dimpotrivă, că ar fi fost organizat un consiliu medical la care au fost invitați medicii care-l tratau pe Stalin, și apoi arestați. Toți repetau că prin spitale e o atmosferă

groaznică, mulţi bolnavi îi consideră pe doctori nişte criminali şi refuză să ia medicamentele prescrise. Agronomul, a cărui discuţie cu Sartre am relatat-o, îşi petrecea concediul la Ialta. S-a întors înainte de vreme pentru că nevastă-sa era îngrozită : „Trebuie să plecăm chiar azi din sanatoriu, ăştia o să ne otrăvească..." O doctoriţă îmi povestea : „Ieri a trebuit să înghit toată ziua pilule, prafuri, medicamente împotriva a zeci de boli, pentru că bolnavii se temeau că şi eu fac parte din complot..." În piaţa Tişino un beţiv ţipa, cît îl ţinea gura : „Evreii au vrut să-l otrăvească pe Stalin !"

Spusesem mai înainte că poporul nostru crescuse din punct de vedere spiritual. Uneori însă şi trestia gînditoare încetează să cugete ; poţi să fii filozof şi totuşi să te amărăşti cînd o pisică îţi trece drumul. În nici un caz nu aş vrea să atribui tuturor teama de care vorbesc. Ultima răzmeriţă iscată din cauza holerei a avut loc în 1893. Progromurile au încetat şi ele o dată cu sfîrşitul războiului civil. Dacă ai pătrunde însă în străfundurile sufleteşti ale unor oameni care ştiu să cugete foarte raţional, am găsi, poate, o neîncredere confuză, bănuială. Bineînţeles oameni ca aceşti nu vor sta să asculte zvonurile ce le răspîndesc lăptăresele în piaţă. Despre medicii criminali anunţaseră însă organele securităţii de stat. Oamenii şi-au adus aminte de procesul din 1938, cînd a ieşit la lumină că Gorki a fost otrăvit de medici. Acum doctorii deveniseră mai şireţi : pun un diagnostic greşit şi prin tratamentul impus duc pe bolnav la moarte. Am observat nu o dată că oamenii respectînd medicina, nutresc totodată şi un sentiment

de teamă faţă de medici, faţă de medicul curant : nu cumva să greşească, nu cumva să-i scape ceva... Dacă medicul a fost recrutat de duşmani, el poate să te ucidă rămînînd nepedepsit. Grigorian m-a invitat la el, a adus discuţia despre înmînarea premiului, ceremonialul era fixat pentru 27 ianuarie, apoi a spus : „Ar fi bine dacă aţi aminti despre medicii criminali..." Mi-am ieşit din fire, am spus că n-am rugat să mi se dea premiul, că sînt gata să renunţ pe loc la el, dar despre medici n-am să vorbesc. Interlocutorul meu a încercat să mă liniştească : „Nu e o directivă, am vrut pur şi simplu să vă sugerez acest lucru..."

În ziua de 21 ianuarie ziua comemorării morţii lui Lenin, ziarele au publicat sub portretul lui, un decret prin care se conferea ordinul Lenin unei femei medic „pentru sprijinul acordat guvernului în demascarea medicilor criminali".

La festivitatea de înmînare a premiului au rostit cuvîntări de salut Tihonov, Surkov, Aragon, Anna Seghers, scriitorul columbian Salomea. Conform protocolului, trebuia să le răspund. Discursul meu a fost scurt. Am spus : „Oricare ar fi provenienţa naţională a unui om sovietic, el este în primul rînd un patriot al ţării sale şi un adevărat internaţionalist, adversar al discriminării rasiale sau naţionale, partizan al frăţiei şi apărător temerar al păcii". Aceste cuvinte îmi fuseseră dictate de evenimentele curente ; reluam iar probleme care mă frămîntau : „La această solemnitate în sala albă de onoare a Kremlinului, aş vrea să-mi îndrept gîndurile spre acei partizani ai păcii care continuă să fie urmăriţi, chinuiţi, hăituiţi, vreau să

vorbesc despre nopţile petrecute în închisori, despre interogatorii, procese, să amintesc de curajul multora...“ În sală domnea o tăcere deplină. Liuba mi-a povestit mai apoi că atunci cînd am vorbit de închisori, cei ce şedeau alături de ea au înlemnit. A doua zi, în ziare, discursul meu a apărut cu modificări ; alături de cuvintele despre urmărire, au apărut „forţele reacţiunii“, de teamă, probabil, că cititorii vor înţelege just cuvintele mele şi le vor trece pe seama victimelor lui Beria.

A apărut un articol în care se vorbea despre scrisorile înflăcărate pe care le-a primit doctoriţa care a demascat „pe criminalii în halate albe“, subliniindu-se că în multe scrisori se spunea : „O rusoaică adevărată“, „un suflet de rusoaică“.

Cele mai zeloase comentarii le-am citit totuşi în ziarul francez *Ce Soire*, al cărui redactor fusese ani de zile Jean Richard Bloch. Articolele aparţineau unui binecunoscut ziarist, Pierre Hervé, la data aceea comunist. Accept ideea că un comunist francez putea să acorde încrederea organelor de securitate din Uniunea Sovietică şi să se erijeze în apărător în faţa adversarilor politici. Hervé depăşise însă orice aşteptare : articolele sale semănau cu documentele acelea false, fabricate în anii celui de-al doilea imperiu, sub titlul „Protocolurile înţelepţilor sionului“. El căuta să demonstreze că uneltirile „Joint“-ului şi ale medicilor arestaţi nu sînt un fenomen local ci ţin de un complot vechi. Articolele lui m-au uluit chiar şi în zilele acelea cînd au apărut şi dacă mă refer aici la ele, o fac pentru că doi ani mai tîrziu, cînd

legalitatea a fost restabilită în ţara noastră, Hervé a rupt cu partidul comunist, a publicat o carte pe care mi-a trimis-o chiar, cu o dedicaţie emoţionantă. Între altele, în această carte, Hervé, era indignat de „procesul medicilor“, fără să amintească de propria sa contribuţie.

„Pravda“ publică un articol vehement la adresa romanului lui Grossman. Pe dată şi alte ziare atacară scrierea.

Evenimentele continuau să se desfăşoare. Luna februarie a fost foarte grea pentru mine, socotesc însă prematur să povestesc aici prin ce-am trecut atunci. În ochii a milioane de cititori eram un scriitor care mă puteam duce la Stalin pentru a-i spune că nu sînt de acord cu anumite lucruri ; pe cînd în realitate eram tot „o rotiţă“, „un şurub neînsemnat“ ca orice cititor al meu. Am încercat să protestez, dar hotărîtoare n-a fost scrisoarea mea, ci soarta.

Era o zi rece. Ca să nu stau degeaba şi ca să-mi mai alung pentru cîteva ceasuri gîndurile negre, mă apucasem să-l traduc pe Villon. Pe neaşteptate apăru paznicul vilei noastre, Ivan Ivanovici, care spuse : „Vedeţi că a anunţat la radio, cum că Stalin s-a îmbolnăvit, e paralizat, situaţia e grea...“

Şi acum ţin minte drumul pînă la Moscova. Era multă zăpadă. Copiii înotau prin troiene. Încercam să mă concentrez şi să răspund la întrebarea : ce va fi de-acum înainte cu noi toţi ? Nu mă puteam însă gîndi de fel. Încercam ceea ce la data aceea trebuie să fi încercat mulţi dintre compatrioţii mei : o stare de prostraţie.

33

„LA ora nouă cincizeci de minute seara..."

Buletinul medical vorbea despre leucocite, colaps, aritmie. Noi uitasem de mult că Stalin e om şi el, devenise un zeu atotputernic şi misterios. Şi iată că acest zeu murea de congestie cerebrală. Lucrul părea neverosimil.

Casa în care locuiesc se află într-o ulicioară ce uneşte strada Gorki de strada Puşkin. Ca să pot ajunge pe una din aceste străzi, trebuia să cer aprobarea ofiţerului de miliţie, să-i dau explicaţii îndelungi, să prezint acte doveditoare. Camioane uriaşe barau drumul şi după ce ofiţerul îmi dădea permisiunea să trec, trebuia să urc pe camion şi apoi să săr din el, pentru ca la cincizeci de paşi distanţă să fiu oprit din nou şi totul să înceapă de la capăt.

Mitingul de doliu al scriitorilor a fost organizat la Teatrul Actorului de cinema, pe strada Vorovski. Toţi erau deprimaţi, dezorientaţi, vorbeau dezlînat de parcă n-ar fi fost scriitori cu experienţă ci matematicieni sau plugari şi vorbeau pentru prima oară la o întrunire. Mulţi au luat cuvîntul, printre care şi eu, dar nu mai ţin minte ce am spus, probabil ceea ce au spus şi alţii.

A doua zi am fost duşi în Sala Coloanelor. Împreună cu alţi scriitori, am făcut parte din garda de onoare. Stalin zăcea îmbălsămat, solemn, fără urmele bolilor amintite în buletinul medical, împodobit de flori şi decoraţii. Oamenii treceau prin faţa lui, mulţi plîngeau, femeile ridicau copiii în braţe, muzica funebră se amesteca cu plînsetele.

Şi pe stradă am văzut oameni plîngînd. Din cînd în cînd se auzeau ţipete: unii se îmbulzeau să ajungă cu tot dinadinsul în Sala Coloanelor. S-a povestit că au fost cazuri de oameni călcaţi în picioare în piaţa Trubnaia. Au fost chemate detaşamente de miliţie din Leningrad. Nu cred că istoria a mai cunoscut o înmormîntare ca aceasta.

Nu-mi părea rău de zeul care murise de congestie cerebrală la vîrsta de 73 de ani, de parcă n-ar fi fost zeu, ci un muritor de rînd. Mi-era teamă însă pentru ceea ce va urma. Mi-era teamă că va fi mai rău. În această carte m-am referit nu o dată la trestia gînditoare. Acum îmi dau seama cît e de greu să-ţi păstrezi mintea clară. Cultul personalităţii n-a făcut din mine un credincios, dar mi-a înrîurit unele aprecieri. Astfel, puneam viitorul ţării în legătură cu existenţa celui ce în fiecare zi, timp de 20 de ani, fusese numit „înţeleptul şi genialul conducător".

N-am avut niciodată prilejul să stau de vorbă personal cu Stalin. (În afară de discuţia la telefon din ajunul războiului, de care am amintit.) Îl vedeam de departe, la şedinţe solemne, la recepţii sau la sesiunile Sovietului Suprem. O dată, întîmplător, m-am aflat alături de el, la recepţia oferită în cinstea lui Mao Tzedun cînd acesta a venit la Moscova. M-am mirat destul de mult că la intrare a fost un control din cele mai riguroase, de parcă nu ne-am fi aflat în restaurantul „Metropol", ci la Kremlin. Intrînd în sală şi văzînd că e lume foarte multă, nu am căutat

să-mi fac loc pentru a ajunge în față. Era o atmosferă gălăgioasă, pe neașteptate s-a lăsat liniște. Întorcînd capul, l-am văzut pe Stalin. Arăta altfel decît în portrete: era un om bătrîn, nu prea înalt de statură, cu fața toată parcă brăzdată de ani, cu o frunte joasă, ochii vii și privirea ascuțită. Examina cu curiozitate sala unde nu mai fusese probabil de un sfert de veac. Au izbucnit însă ovațiile și Stalin a fost condus spre o sală laterală, în stînga, unde se aflau chinezii. Totul s-a petrecut cu atîta repeziciune încît nici n-am avut timpul să-l observ mai atent.

Nu-l iubeam pe Stalin, dar multă vreme am crezut în el și totodată m-am temut de el. Discutînd despre el cu prietenii, îi spuneam ca și toți ceilalți, „stăpînul". Nici evreii în vremuri străvechi nu pronunțau numele Domnului. E prea puțin probabil să-l fi iubit pe Iehova, care era nu numai atot-puternic, dar și necruțător și nedrept. A trimis asupra dreptcredinciosului Iov toate nenorocirile posibile, i-a ucis soția, copiii, pe el l-a îmbolnăvit de lepră, cu unicul scop de a demonstra că acest om nevinovat, care putrezea de viu, părăsit de toți, va glorifica pe ruinele vieții sale înțelepciunea lui Iehova. Iehova făcuse pariu cu satana și cîștigase. Pierduse Iov.

În partea a patra a acestei cărți făgăduisem cititorilor mei să revin la Stalin, să încerc să trag unele concluzii și mai ales să analizez cauzele erorilor noastre. Ca multe alte fapte din viața mea, această făgăduială a fost naivă. Nu o dată m-am așezat să scriu capitolul promis, dar mereu tăiam cele scrise, rupeam foile și pînă la urmă am

înțeles că nu-mi puteam ține promisiunea. Bineînțeles astăzi știu cu mult mai mult decît în martie 1953, totuși îmi dau seama că știu prea puțin pentru a trage concluzii și a face bilanțuri, și de altfel chiar ceea ce știu adesea tot nu pot înțelege. Nu aș putea face un portret al lui Stalin, căci nu l-am cunoscut personal, probabil că era un om foarte complicat și relatările oamenilor care l-au cunoscut personal se contrazic între ele. Zadarnic am făgăduit să ies din cadrul amintirilor, să mă ocup de istorie sau de filozofie. Am să mă mulțumesc să împărtășesc cititorilor gîndurile și sentimentele pe care le-am încercat în martie 1953, iar dacă am să emit unele păreri, ele vor fi legate de specificul muncii mele, om al scrisului, pe care-l preocupă mai presus de orice destinele conștiinței și ale minții omenești.

Zeificarea lui Stalin nu s-a produs pe neașteptate, ca o explozie a simțămintelor poporului. Stalin a organizat acest proces pe îndelete și în mod planificat. După indicațiile lui, s-a făurit treptat acea istorie legendară în care el juca un rol ce nu corespundea realității. Pictorii au început să picteze pînze uriașe, inspirate de evenimentele din ajunul Revoluției, din timpul ei, din primii ani ai Republicii Sovietice, în care de fiecare dată Stalin apărea alături de Lenin; ziarele ponegreau pe acei bolșevici care în timpul vieții lui Lenin fuseseră colaboratorii săi cei mai apropiați. Recunoașterea lui Stalin drept „genial" și „cel mai înțelept", a premers actelor de lichidare în masă. Am mai povestit înainte cum m-au uluit în 1935 aplauzele și strigătele isterice,

cînd Stalin a apărut la consfătuirea stahanoviştilor. Am încercat să mă conving îndelung că nu înţeleg sentimentele poporului, că sînt un intelectual, şi pe deasupra unul care s-a rupt de viaţa Rusiei. Mai tîrziu m-am obişnuit şi cu ovaţiile şi cu epitetele liturgice şi am încetat să le mai observ.

Pentru catolici Sfîntul Petru este piatra de temelie pe care se sprijină biserica, este deţinătorul cheilor raiului, pe cînd pentru mine este eroul unei legende poetice, ucenicul ce s-a dezis de trei ori de dascălul său, pentru ca apoi să-şi răscumpere prin suferinţă de mucenic slăbiciunea. Cînd am văzut însă în catedrala din Roma statuia în bronz a sfîntului Petru, am uitat de legendă. Privind piciorul statuii am văzut bronzul tocit de sărutări. Credinţa, întocmai ca şi teama, ca şi multe alte sentimente, este un lucru contagios. Deşi fusesem crescut în spiritul liber-cugetător al secolului al XIX-lea şi scrisesem „Julio Jurenito", în care-mi băteam joc de toate dogmele, nu am fost întru totul imun la epidemia cultului lui Stalin. Credinţa altora nu mi-a aprins sufletul, dar uneori m-a apăsat şi m-a împiedicat să cuget serios la cele ce se petreceau. În 1957 amintindu-mi de trecut, am scris aceste versuri :

Credinţa
Prin ochelari de cai priveşte,
Ea muntele din loc urneşte.
Eu nu sînt munte, pe dreptate —
Ea nu mi-i soră,
Nu i-s frate.

Văzui o piatră-n chinovie
De buze ştearsă
Pînă sus.
Pe mort credinţa îl învie.
Eu încă-s viu,
Cadavru nu-s.
Văzui pe mulţi
Orbiţi de pară,
În al Gheenei foc pierind,
Văzui pămîntul tresăltînd,
Şi fum, şi flacără în zare —
Credinţei nu i-am dat crezare.

Cunosc un detaşament din Andaluzia, care a luptat pe viaţă şi pe moarte, şi unde un batalion a primit denumirea de „Batalionul lui Stalin". În anii războiului am auzit nu o dată strigîndu-se „Pentru patrie, pentru Stalin !" Cîte scrisori ale eroilor din mişcarea de rezistenţă italiană şi franceză scrise înainte de execuţie, nu se terminau cu cuvintele : „Trăiască Stalin !" La aniversarea de 70 de ani a lui Stalin, o franţuzoaică i-a trimis o beretă a fiicei sale, care murise torturată de Gestapo. Poeţi a căror cinste cu greu ar putea fi pusă la îndoială : Éluard, Jean Richard Bloch, Hernandez, Nezval — l-au glorificat pe Stalin. Devenise un stindard, un apostol infailibil, o divinitate.

Lupta era în curs şi nu putea sta nimeni deasupra ei. Şi pentru adversarii noştri Stalin încetase să mai fie un om. Vorbind despre el, Hitler sau Goebbels, Forrestal sau McCarthy vociferau isteric ca la o mesă de magie neagră.

După 1930 am avut prilejul să văd cu ochii mei ce înseamnă fascismul. Rezistența poporului spaniol a fost frîntă. Dictatorii fasciști au venit în ajutorul lui Franco, democrațiile apusene au proclamat fățarnic „neintervenția" și doar o mînă de militari sovietici au luptat de partea republicanilor. Münchenul a însemnat o încercare de organizare a unei coaliții antisovietice: Chamberlain și Daladier sperau că Hitler va porni spre Răsărit. Cînd a izbucnit „ciudatul război", conducătorii Franței luptau nu atît împotriva Reichswehrului, cît mai ales împotriva propriilor comuniști. Cu cîteva luni înainte de dezastrul Franței, conducerea militară a țării s-a apucat să pregătească un corp expediționar, care urma să lupte împotriva Armatei Roșii în Finlanda. După ce Hitler a atacat Uniunea Sovietică, unii oameni politici din America și Anglia se bucurau nu numai pentru că „roșii" vor slăbi *Reichswehr*-ul, dar și pentru că Hitler, în cele din urmă va lichida pe „roșii". N-a apucat să se termine cel de-al doilea război mondial, că a și început să se discute posibilitatea unui al treilea. Apărătorii fanatici ai capitalismului, oamenii de afaceri, care făceau pe cruciații, militarii care doreau războiul, cu voia sau fără voia lor au contribuit la întărirea cultului lui Stalin.

N-am putut descifra dintr-odată rolul pe care l-a jucat „cel mai înțelept dintre oameni". Dacă nici astăzi nu sînt suficient de informat, în 1937 nu aveam știre decît despre unele din faptele criminale. Ca mulți alții, în sinea mea, căutam să-l scuz pe Stalin, explicam lichidările în masă prin lupta din interiorul partidului, prin sadismul lui Ejov, prin dezinformare, prin unele moravuri existente.

Stalin era un om de mare inteligență, dar de și mai mare perfidie. Nu arareori se prefăcea a fi apărătorul dreptății, cel care ar fi vrut să pună capăt arbitrariului. Mi-amintesc de unele aforisme ale lui, ca „amețeală de pe urma succeselor" sau „fiul nu răspunde pentru tată". După ce dezmățul terorist al lui Ejov și-a trăit perioada de apogeu, el și-a exprimat dezaprobarea, chiar în mod public, că în cutare oraș au fost excluși din partid cîțiva comuniști cinstiți, că în altul a fost arestat un om nevinovat. Zece ani mai tîrziu, în perioada de dezlănțuire a campaniei împotriva „cosmopoliților", el a condamnat darea în vileag a pseudonimelor literare. Totdeauna căuta să atragă atenția că oamenii trebuie înconjurați de grijă. M. S. Sarian mi-a povestit o dată că discutînd cu o delegație armeană, Stalin a întrebat de poetul Cearenț și a spus că nu trebuie să se atingă nimeni de el, pentru ca peste cîteva luni acesta să fie arestat și ucis.

Se vede că Stalin știa să-și farmece interlocutorii. Barbusse scrie într-un loc: „Se poate spune că nimeni altul nu a întrupat atît de bine ideile și cuvintele lui Lenin, ca Stalin". După întîlnirea cu Stalin, Romain Rolland notează: „E uimitor de omenos!" Feuchtwanger se socotea un sceptic, un om pe care nu-l duci ușor cu vorba. Probabil că Stalin rîdea în sinea lui spunîndu-i lui Feuchtwanger că nu-i place să-și vadă la tot pasul portretul. Iar Feuchtwanger l-a crezut...

Suriț, și după el Litvinov și Maiski mi-au spus că pactul cu Hitler a fost o necesitate: Stalin

reuşise să dejoace planurile de coaliţie ale apusului, care continua să viseze la lichidarea Uniunii Sovietice. Totuşi Stalin nu a folosit aceşti doi ani de „relache" pentru a-şi întări apărarea, — lucrul mi-a fost confirmat de militari şi diplomaţi. Am mai spus şi altădată că Stalin, care era extraordinar de bănuitor, care vedea pînă şi în colaboratorii săi cei mai apropiaţi, nişte virtuali „duşmani ai poporului", nu se ştie de ce a dat crezare semnăturii lui Ribbentrop. Atacul hitlerist ne-a luat prin surprindere. La început Stalin s-a zăpăcit. Nici n-a îndrăznit să anunţe cotropirea ţării. A dat această sarcină lui Molotov. Văzînd însă că în ciuda eroismului ostaşilor sovietici, fasciştii înaintează în ritm rapid spre Moscova, Stalin s-a adresat poporului şi am devenit cu toţii „fraţii şi surorile" zeului. Pînă la urmă şi-a venit destul de repede în fire, l-a uimit pe Hopkins prin calmul său, a rămas la Moscova pustie, iar în vara cumplită a anului 1942 a căutat să rămînă în umbră, arareori îi întîlneai numele prin ziare. Cultul său a fost restaurat imediat după înfrîngerea nemţilor pe Volga. Biruise poporul, cel care luptase, construise uzine, săpase canale, făcuse drumuri, flămînzise, dar nu-şi pierduse elanul. Ziarele vorbeau însă despre biruinţa „genialului strateg".

Anii de după război au fost grei. Nu mai locuiam la Paris, ci la Moscova. Apucasem să aflu multe. În martie 1953, îmi dădeam seama că prin firea sa, prin metodele sale preferate, Stalin aminteşte de cei mai străluciţi politicieni ai Renaşterii italiene. Mi-amintea de bolşevicii pe care-i văzusem în jurul lui Lenin la Paris, dintre ei doar Lunacearski şi Kolontai avuseseră fericirea să moară de moarte bună. Printre victime se aflau mulţi prieteni buni de-ai mei, nimeni niciodată, de pildă, nu ar fi putut să mă convingă că Vsevolod Emilievici, Semion Borisovici, Nikolai Ivanovici sau Isac Emanuilovici au fost trădători. Eisenştein mi-a povestit că Stalin i-a spus la o întîlnire că Ivan cel Groaznic trebuie înălţat în ochii poporului, şi a adăugat: „Petruha n-a apucat să taie toate cioturile..." Nu scriu acum istoria lui Ivan cel Groaznic sau a lui Petru, vreau pur şi simplu să explic cititorilor de ce nu l-am iubit pe Stalin.

Niciodată în viaţă n-am socotit tăcerea o virtute şi povestind în această carte despre mine însumi, despre prietenii mei, am mărturisit cît de greu ne-a fost uneori să tăcem.

Cînd am revenit la Moscova din Spania, la sfîrşitul lui 1937, am văzut ce se petrecea prin casele oamenilor, ca şi în minţile lor. Încercam să mă consolez, spunîndu-mi că Stalin nu ştie multe din cele ce se fac. De pildă, nu-mi închipui într-adevăr că Stalin ştia de Nataşa Stolearova tînăra soţie a pictorului Suhaev, sau despre Semion Léandres, căci dacă ar fi stat să citească listele cu toate victimele, n-ar mai fi avut timp să facă nimic altceva. Dar şi la data aceea îmi dădeam însă seama că ordinele de lichidare a vechilor bolşevici sau a comandanţilor de seamă ai Armatei Roşii pe care-i întîlnisem în Spania, puteau purcede numai de la Stalin. Revenind la Barcelona, peste o jumătate de an n-am putut povesti nimănui ceea ce am văzut şi am auzit la Moscova.

De ce n-am scris la Paris un alt „Nu pot să tac ?" „Posledenie Novosti" sau „Le Temps" ar fi publicat cu plăcere un articol ca acesta, chiar dacă aş fi declarat în el încrederea mea în viitorul comunismului. Lev Tolstoi nu crezuse că revoluţia ar putea desfiinţa răul din lume, dar nici nu se gîndise să apere Rusia ţaristă, dimpotrivă urmărise să-i demaşte fără-de-legile în faţa tuturor. Alta era atitudinea mea faţă de Uniunea Sovietică. Ştiam că poporul nostru, în ciuda sărăciei şi a suferinţelor, continuă să meargă pe drumul greu, deschis de Revoluţia din Octombrie. Pentru mine tăcerea nu a fost un cult, ci un blestem, şi în cartea de faţă, în care-mi povestesc viaţa, nu am putut să nu spun acest lucru.

În 1946 unul din participanţii la mişcarea de rezistenţă din Franţa, mi-a povestit că în fruntea detaşamentului de partizani în care a luptat el se afla un om crud şi nedrept care-şi împuşca tovarăşii, ardea casele ţăranilor şi îi bănuia pe toţi de trădare sau laşitate. „N-am putut povesti nimănui toate acestea, spunea el, pentru că ar fi însemnat să aduc o lovitură întregii mişcări de rezistenţă, adepţii lui Pétain ar fi folosit acest lucru..."

Da, ştiam despre multe crime, dar nu aveam puterea să le opresc. De altfel, ce să mai vorbim, nu au putut împiedica crimele nici oameni cu mult mai influenţi şi mai bine informaţi decît mine. La 30 iunie 1956 a fost publicată hotărîrea Comitetului Central al P.C.U.S. „Despre lichidarea cultului personalităţii şi a urmărilor sale", în care erau cuvinte ca acestea : „Nucleul leninist al Comitetului Central a pornit de îndată după moartea lui Stalin pe calea unei lupte hotărîte împotriva cultului personalităţii şi a urmărilor sale grele. Se poate naşte întrebarea de ce n-au luat atitudine deschisă aceşti oameni împotriva lui Stalin şi nu l-au îndepărtat de la conducere ? În condiţiile existente atunci, lucrul era imposibil". Mai departe, în document se spune că „Stalin s-a făcut vinovat de multe fără-de-legi" dar că autoritatea lui era atît de mare încît „orice atitudine împotriva lui în aceste condiţii nu ar fi fost înţeleasă de popor, deci nu este vorba cîtuşi de puţin de absenţa unui curaj personal".

Probabil că pînă la sfîrşitul vieţii sale, Stalin s-a socotit un comunist, un discipol şi continuator al lui Lenin, nu numai a spus-o, dar a şi crezut că duce poporul spre un ţel înalt şi că scopul acesta trebuie să-l facă să nu dispreţuiască nici un fel de mijloc. Nu întîmplător am amintit de Renaşterea italiană : Machiavelli scrisese că orice mijloace sînt bune pentru crearea unui stat puternic : otravă, denunţuri, ucideri pe la spate ; el propunea conducătorului să fie curajos ca un leu şi viclean ca o vulpe, înţelept ca un om şi sălbatic ca o fiară. Pentru un Medici sau un Borgia, asemenea sfaturi erau probabil folositoare, dar ele sînt de neacceptat pentru un comunist.

Socotesc abstractă vechea discuţie dacă scopul scuză mijloacele sau nu. Scopul nu este un indicator de drum, este ceva pe deplin real, este chipul zilei de astăzi, nu tabloul zilei de mîine, ci faptele de astăzi. Scopul condiţionează nu numai strategia politică, dar şi morala. Nu poţi

face dreptate făptuind acţiuni de la bun început nedrepte, nu poţi lupta pentru egalitate, transformînd poporul în „rotiţe şi şuruburi neînsemnate", iar pe tine însuţi într-o zeitate mitică. Mijloacele înrîuresc totdeauna scopurile, le înalţă sau le deformează. Cred că după Congresele XX şi XXII lucrul a devenit clar pentru toată lumea, cu excepţia doar a unor dogmatici din străinătate, care încercînd să-şi apere puritatea veşmintelor, aşază în chip profanator numele lui Stalin alături de cel al lui Lenin.

Întocmai ca şi milioane de compatrioţi ai mei, după ce am citit materialele Congresului XX am simţit cum mi-a luat cineva o piatră de pe inimă. Deşi metodele lui Stalin au fost părăsite de îndată după moartea lui, poporul nostru şi omenirea întreagă trebuiau să afle amarnicul adevăr, o cerea şi raţiunea şi conştiinţa. Am aflat despre erorile trecutului. În acest trecut există multe acte de vitejie şi multe biruinţe ale poporului sovietic, dar vorbind despre ele, poate, că ar fi mai corect să nu spunem „datorită lui Stalin", ci „în ciuda lui Stalin", căci de prea multe ori inteligenţa lui de om de stat, voinţa lui rară au fost îndreptate spre fapte care veneau în contradicţie cu ideile la care se referea, care nu puteau să nu rănească orice conştiinţă de om cinstit.

Să reviu la zilele lui martie 1953. Noaptea pe mausoleul lui Lenin a fost gravat numele lui Stalin. La înmormîntare au luat cuvîntul Malenkov, Beria şi Molotov. Discursurile semănau între ele, dar Malenkov a ţinut să reamintească de vigilenţă „în spiritul neîmpăcării şi a fermităţii în lupta cu duşmanii dinăuntru şi dinafară", iar

Beria, al cărui nume speria pe toată lumea, a făgăduit cetăţenilor sovietici „să le apere drepturile înscrise în Constituţia stalinistă".

A doua zi Moscova şi-a reluat viaţa-i obişnuită. Măturătorii curăţau de zor strada Gorki, oamenii mergeau la muncă, într-o curte se descărcau nişte lăzi, cîţiva băieţi se jucau. Era un tablou bine cunoscut şi mi-am zis în sinea mea că totul e aşa cum a fost cu o săptămînă în urmă. Tocmai acest lucru părea neverosimil : Stalin murise iar viaţa continua...

Spre prînz m-am dus în Piaţa Roşie. Era toată numai coroane. Oamenii se opreau, încercau să citească inscripţiile de pe panglici, apoi plecau în tăcere.

M-am dus cu Fadeev la hotelul „Sovietskaia" unde locuiau cîţiva prieteni din Consiliul Mondial al Păcii ce veniseră la înmormîntare. Farge avea ochii trişti, dar s-a apucat de îndată să ne îmbărbăteze spunînd : „Are să se aranjeze pînă la urmă". Aşa era firea acestui om, trebuia mereu să încurajeze pe cineva. Nenni m-a îmbrăţişat şi m-a întrebat cu îngrijorare în glas : „Ce are să fie acum ?" „E groaznic !" Am văzut în ochii lui lacrimi. Nici eu nu ştiam ce are să fie, dar exemplul lui Farge s-a dovedit a fi contagios şi i-am răspuns : „Peste o săptămînă ne vedem la Viena. Nu trebuie să disperăm, totul are să se aranjeze..."

Mă întorceam pe strada Gorki. Era rece, o seară de iarnă. Pe neaşteptate m-am oprit, prin cap îmi trecuse o idee simplă : nu ştiu de va fi mai bine sau mai rău, dar va fi altfel...

CONGRESUL de la Viena a ales o comisie care urma să propună celor cinci Mari Puteri să discute semnarea unui pact al păcii. Din comisie făceau parte Joliot-Curie, Farge, Nenni, Isabelle Blume, senatorul japonez Voro Hani, generalul brazilian Buchsman, Tihonov și alții. Am fost ales și eu. Ședința comisiei urma să aibă loc la 16 martie.

Ședința a durat două zile, după care am hotărît să trimitem tuturor guvernelor din lume un text și paralel un apel adresat opiniei publice mondiale. Ședințele s-au desfășurat în pavilionul unui parc care se închiria pentru diferite solemnități. În pauză, prietenii mă luau la plimbare, cît mai departe, pe vreo alee, și mă întrebau: „Ce se aude la voi?“ Toți erau îngrijorați de ce se va întîmpla acum, cînd Stalin nu mai era. Din Alpi sufla uneori un vînt de gheață, dar pe alocuri se zăreau ghiocei și brîndușe violete. Trecuseră zece zile în care timp apucasem să cuget la multe și să înțeleg că mai rău de cît a fost nu va fi, dimpotrivă, poate va fi mai bine. Plecasem din Moscova în ajunul deschiderii lucrărilor Sesiunii Sovietului Suprem; la ambasadă am citit un scurt discurs rostit de Malenkov pe care l-am tradus prietenilor mei; discursul nu conținea nimic nou, totuși căutam să le insuflu la toți speranță și pentru prima și unica oară în viața mea m-am dovedit a fi un bun prooroc.

Avionul pleca din Praga în ziua de 20 martie, deci pînă în ziua de 19 trebuia să ajung la Praga împreună cu Yves Farge și soția lui. Ambasadorul a făgăduit să ne dea o mașină pînă la graniță, în alta urmînd să meargă escorta: „Farge pleacă să primească premiul Stalin, nu-l putem lăsa să călătorească fără escortă...“ Mi s-a spus că la graniță ne va aștepta o mașină cehă. Dis-de-dimineață am pornit la drum. Văzînd automobilul cu cîțiva militari, Farge s-a mirat. „Ce să-i faci, acum ești laureat al premiului Stalin...“ El începu să rîdă: „Dar nu sînt dictator din Nicaragua, nici din Honduras...“

Mașina militară gonea în fața noastră. La un moment dat văzînd că nu mai recunosc peisajul pe care-l știam foarte bine, am simțit o îngrijorare. I-am spus șoferului să oprească, căci probabil am apucat pe un drum greșit. Șoferul claxona, dar mașina militară gonea înainte. Șoferul căută să mă liniștească: „Ajungem noi cumva“. Bineînțeles de ajuns am ajuns, dar nu la punctul de graniță unde ne aștepta mașina cehă. Tovarășii sovietici au spus că se grăbesc să se întoarcă la Viena și au plecat. Iar noi am rămas în căsuța grănicerilor cehi care stăteau și oftau cu părere de rău. În mod obișnuit aveau ei un automobil, dar în ziua aceea era înmormîntarea lui Gottwald și șeful plecase la Praga. I-am implorat să ne găsească o mașină. Grănicerii dădeau telefoane și continuau să ofteze.

După vreo două ore a apărut hurducăind o mașinuță veche, care ne-a dus cu mare greu pînă la orașul Ceske Budejovice. Am schimbat de trei ori mașina pînă cînd am ajuns, în sfîrșit, la Praga. În toate orașele și satele ardeau ruguri, în jurul lor erau gărzi de onoare, formate din sol-

dați și civili. La Praga am ocolit cartierele din sud și apoi am mers pe jos. Am fost conduși pînă la Muzeul național. Cortegiul funerar nu se isprăvise încă. Piața Waclaw era ticsită de oameni. Totul era ca la Moscova : sarcofag, cununi, Bulgarin în uniformă, Ciu En-lai, focuri de artilerie. Oamenii stăteau tăcuți. Nimeni nu se înghesuia, nimeni nu plîngea.

Șase zile mai tîrziu lui Yves Farge i s-a înmînat la Kremlin premiul. În decursul anilor ceremonialul apucase să capete forme fixe și discursurile aminteau de cele ce le auzisem nu o dată. Într-o scurtă cuvîntare de salut am vorbit despre sufletul nobil al lui Farge. M-a îmbrățișat și mi-a șoptit : „Îți mulțumesc pentru Provence" (se născuse, învățase, își petrecuse tinerețea în Provence, avea acolo și o vilișoară „La Tourette".)

A doua zi Yves și soția lui, Fargette, au venit la noi la Novîi-Ierusalim. Ne cunoșteau casa, dar o vedeau pentru prima oară pe vreme de iarnă. Farge a rămas entuziasmat de zăpadă, de brazii albăstrii, de colțunașii cu carne și cu oțet. Era vesel și fericit. Văzînd culorile și pensulele Liubei ceru o pînză, își suflecă mînecile și se apucă să facă un portret. A doua zi urmau să plece la Tbilisi cu avionul. I-am povestit despre arhitectura veche a orașului, despre pînzele lui Pirosmanișvili, despre vinurile georgiene. El s-a bucurat : „Ce bine că o să ne odihnim, am avut un an greu..."

Toate acestea s-au petrecut vineri, iar luni dimineață am primit un telefon de la Moscova : „Vă trimitem o mașină. Cu Farge s-a întîmplat o nenorocire..." Cînd am intrat în cabinetul lui

Grigorian, l-am văzut pe Fadeev ; el care de obicei ședea drept, acum părea gîrbov. Grigorian mi-a spus : „Trebuie să scrieți un necrolog". Telefonul sună, el luă receptorul : „Mai trăiește ?... Bine... Am înțeles..." Apoi mi se adresă din nou : „Trebuie să scrieți un necrolog". M-am înfuriat : „Despre un om viu ?" Fadeev m-a dus în camera de alături și mi-a povestit că Farge a fost la Gori unde s-a organizat o masă somptuoasă cu toasturi, iar la întoarcere mașina a intrat într-un camion aflat în drum. Farge, care ședea alături de șofer, are fractură de craniu. Ceilalți au scăpat nevătămați, numai nevasta lui Farge are obrazul puțin tăiat de cioburi. „Trebuie să scrieți, Ilia Grigorovici. Vă înțeleg, dar nu e nimic de făcut..." Nu i-am răspuns nimic ; mă gîndeam la Farge. A tăcut și Alexandr Alexandrovici. Două ore mai tîrziu a intrat cineva în odaie și a spus încet : „A murit".

Mi-amintesc de dimineața aceea cumplită pe Aerodromul Central. Era rece. Abia mijea de ziuă. În lumina cenușie, difuză, am văzut sicriul, cununile și ochii Fargettei. S-au ținut discursuri. A vorbit Lorent Casanova, Skobelțin, Tihonov. Cînd mi-a venit rîndul, de abia am putut rosti cîteva fraze. Lacrimile mă sufocau.

Farge avea numai 52 de ani. Nu asta contează însă, după cum nu contează nici faptul că fără el mișcarea noastră a devenit dintr-o dată mai rigidă.

Cu moartea unui prieten nu te poți împăca niciodată. De altfel poate nici măcar asta nu importă. Prietenia noastră a fost de scurtă durată. L-am cunoscut în primăvara timpurie a anului

1936 la Grenoble. Minierii din Mûr îmi spuneau: „Farge are să scrie la ziar..." I-am auzit și pe studenți repetînd: „Farge e pictor... Farge e scriitor..." Tovarășul care m-a dus la Mûr, m-a sfătuit: „Să stați neapărat de vorbă cu Farge, oameni ca el sînt puțini..." Dar în ziua aceea n-am apucat să discutăm cu adevărat: el îmi punea tot felul de întrebări, aprinzîndu-și mereu pipa care se stingea, iar eu mă grăbeam să nu pierd trenul. Ne-am reîntîlnit în vara anului 1946. Farge vorbea cu indignare despre venalitatea oamenilor, despre mizerie, despre speculă: cu puțin timp înainte fusese numit ministru al aprovizionării și nu-și putea stăpîni indignarea: „Oamenii n-au murit în Maquis, sau prin închisorile Gestapo-ului, pentru ca să se nască această republică a bursei negre, iar Gouin să fie ales președinte!" Mi-am dat seama că este un om îndrăzneț, dar și de astă dată discuția noastră a durat puțin. Doi ani mai tîrziu l-am întîlnit la Congresul de la Wroclaw. Mi-a plăcut felul în care a vorbit, discursul lui nu semăna cu al celorlalți. Am stat de vorbă, ne-am dat dreptate unul altuia într-o serie de probleme ca să ne despărțim, fiecare urmîndu-și drumul vieții. De abia în vara anului 1950, la Praga, cînd pregăteam congresul, am petrecut cîteva zile împreună, am umblat prin muzee, ne-am amintit de diferite cărți, ne-am povestit unul altuia lucruri pe care în genere le ții ascunse undeva în suflet, ca o rezervă, pentru ca uneori să le duci cu tine în mormînt, într-un cuvînt ne-am împrietenit. Și iată că în primăvara lui 1953 Farge a murit în

chip stupid. Dar poate că nici despre asta nu e cazul să vorbim.

Vreau să spun însă că în lumea în care mi-a fost dat să întîlnesc oameni geniali și oameni lipsiți de orice talent, personalități remarcabile și indivizi complet lipsiți de personalitate, Farge mi-a făcut impresia unui om excepțional. Kipling vorbește undeva despre motanul care „știe să fie el însuși". Am văzut destui oameni al căror ideal în viață era să fie independenți, originali, ca motanul cu pricina, Farge, dimpotrivă, năzuia să fie ca toți ceilalți. Încă înainte de război scrisese o carte despre Giotto, în care spunea că marele pictor al secolului al XIV-lea nu se socotise un geniu, ci un meșter de rînd, ceea ce nu l-a împiedicat să exprime ideile și sentimentele tuturor contemporanilor săi. Farge spunea că se simte ca acasă pe orice stradă din orice țară, din orice oraș, din orice sat. Avea foarte mulți prieteni, și cu toate acestea era o personalitate unică în felul lui, într-adevăr un motan care „știa să fie el însuși." În 1950 cînd pretutindeni oamenii păreau a fi înregimentați, în batalioane, în companii, în armate, cînd specializarea devenise o lege, cînd muncitorul repeta ani de zile unul și același gest, iar omul de știință nu știa nimic în afara domeniului său îngust, cînd orice cuvînt era interpretat de unii ca o dogmă, iar de alții ca o erezie, cînd chiar oamenii cei mai orginali se temeau să se abată de la tonul modei, Yves Farge nu făcea parte din nici un partid, uneori își critica prietenii și își apăra adversarii, avea sute de prieteni printre oameni foarte diferiți prin poziția lor sau care chiar se dușmăneau între ei,

și știa să împărtășească interesele și năzuințele tuturor, păstrîndu-și individualitatea și făcînd numai ceea ce i se părea că e drept să facă, interesîndu-se numai de ceea ce i se părea interesant. Auzind de el, oamenii serioși ridicau din umeri, pentru ca după ce-l cunoșteau și stăteau de vorbă cu el cîteva ceasuri, să declare, spre propria lor surprindere : „Așa om zic și eu".

Cîte nu făcuse în viața lui! Elev fiind se pasionase de pictură. Avusese vreo douăzeci de meserii. Pe cînd era funcționar la o firmă comercială, din Maroc, organizase o expoziție a tablourilor sale. Fusese și judecat, pentru că organizase o manifestație de protest împotriva executării lui Sacco și Vanzetti. Scrisese și articole împotriva colonialismului. Fargette mi-a povestit că pictase o dată portretul unui berber și acesta, ca un semn al recunoștinței sale împușcase un vultur, îi scosese inima încă fierbinte și-i obligase pe Yves și pe Fargette s-o mănînce crudă. Revenit în Franța, publicase articole în revista lui Barbusse, apoi se stabilise la Grenoble unde colabora la un ziar de provincie, scria nuvele, admira discursurile lui Litvinov ; mai tîrziu s-a mutat la Lyon, unde se ocupa de copiii spanioli ; lua cuvîntul la congrese socialiste (pe vremea aceea mai era încă socialist), îndemna la luptă împotriva fascismului și continua să se ocupe de pictură.

Cînd nemții au ocupat Franța, a fost printre cei dintîi care au organizat mișcarea de rezistență. Italienii căutau cu insistență pe „teroristul Bonavantura" — Farge își răsese mustățile și sprîncenele stufoase, își schimbase numele. Fargette a fost arestată ; Yves făcea tot ce-i stătea în putință ca s-o poată salva și în același timp organiza mișcarea de rezistență în munții Vercors, trimitea acolo oameni, arme. Gestapo-ul îl căuta. Avea legături și cu comuniștii și cu gauliștii, cu Pierre Villon și cu Haumant, cu Bidault și cu Roll. Cînd se născu Frontul național, Grégoire luă locul lui Bonavantura, plecînd, tot atît de neobosit, din zona de sud la Paris, pentru a se întoarce la Lyon. La începutul primăverii anului 1944, Debré transmitea lui Farge un ordin prin care era numit comisar al republicii în regiunea Rhone — Alpi. Și-a păstrat postul și după eliberarea Lyon-ului, iar primul apel adresat cetățenilor de comisarul republicii era semnat : „Yves Farge (Grégoire)".

Farge mi-a povestit despre vizita generalului de Gaulle în orașul Lyon, imediat după eliberarea acestuia : „I-am spus că va lua masa de seară cu participanții la mișcarea de rezistență. El m-a întrerupt : „unde sînt autoritățile locale ?" I-am răspuns : „În închisoare". Se vede că lucrul nu i-a prea plăcut... După o clipă de tăcere, Farge adăugă : „Iar mie nu mi-a plăcut tonul lui..."

Un an mai tîrziu Farge a cerut să fie eliberat de îndatoririle sale de comisar ; războiul se terminase, iar munca administrativă nu-i era pe plac. Bidault l-a trimis la Biquini să reprezinte Franța la prima experiență cu bomba atomică. Farge s-a dus și inima i s-a umplut de mînie. În timp ce se afla în America sosi o telegramă de la Paris : i se propunea postul de ministru al aprovizionării. Franța ruinată suferea de foame. Farge declară război bursei negre. Într-o ședință a Adunării Naționale deputații auziră un lucru inimaginabil : Yves Farge, ministrul aprovizionării, învinuia pe

vicepremierul Gouin că acoperă pe marii speculanţi. Farge n-a stat mult la postul de ministru. Cartea „Pîinea corupţiei" este un ecou al experienţei sale de ministru. Gouin a intentat împotriva fostului ministru un proces, dar unul din teatrele pariziene apucase să monteze piesa lui Farge. Yves continua să picteze peisagii, se ocupa de organizarea societăţii „Apărătorii libertăţii" un fel de prefigurare a viitoarei mişcări a partizanilor păcii. Împreună cu Éluard întreprinse o călătorie în Grecia, scria nuvele, lua cuvîntul la întrunirile consacrate apărării păcii. În cartea „Sîngele corupţiei" demasca pe cei ce organizaseră războiul din Indochina. A vizitat împreună cu Claude Roy Coreea. Pe Joliot îl cunoştea încă din 1936, de la Grenoble, şi se înţelegea foarte bine cu el. Astfel Farge ajunse animatorul, sufletul Consiliului mondial al păcii.

Arareori întîlneşti asemenea *curriculum vitae* sau mai bine zis asemenea carte de muncă. Probabil însă, că nu aceasta contează, după cum poate nu contează nici uimitorul dezinteres ce-l caracteriza pe Farge, complet indiferent la titluri, la bani, la glorie. Problema care importă este alta. Motanul care ştia să fie el însuşi, îşi avea şi ideile sale despre lucrurile de care merită să te ocupi în viaţă şi despre cele care nu o merită. Spre deosebire de mulţi oameni pe care mi-a fost dat să-i întîlnesc, Farge nu cunoştea ierarhia durerii. În timpul mişcării de rezistenţă îşi riscase viaţa ca să salveze un necunoscut, undeva pe un drum, o bătrînă ţărancă uitată într-un sat distrus de bombardament, nişte copii de evrei, iar cînd i se spunea că trebuie să fie mai precaut, căci are

misiuni importante de îndeplinit, el răspundea: „Pentru mine, aceste lucruri sînt tot atît de importante". După eliberare a salvat viaţa multor acari din Vichy, deşi îşi dădea seama că în felul acesta îşi înstrăinează simpatia unora dintre tovarăşii săi de luptă. Explicaţia care o dădea: „Guvernul acoperă nişte ticăloşi notorii şi vrea să-şi scoată pîrleala bătîndu-şi joc de soarta unor oameni mărunţi". Povestindu-mi despre anii aceia spunea: „Am văzut o dată pe stradă cum tîrau o fată despre care se spunea că se culcase cu un soldat neamţ, o răseseră pe cap şi vroiau s-o dezbrace. Am intervenit la timp..." Unii s-au apucat după aceea să-mi facă morală: „Bineînţeles, aveţi dreptate, dar este o întîmplare măruntă, iar dv. sînteţi comisar al republicii..." Pentru oamenii aceştia totul e împărţit pe rubrici. Dacă m-aş fi apucat să-l apăr pe Pétain, n-ar fi zis nimic, li s-ar fi părut un lucru corespunzător situaţiei mele..."

Am avut prilejul să joc rolul de interpret într-o convorbire deosebit de grea, care a avut loc între Farge şi Fadeev; Yves era indignat pentru că la şedinţa biroului a fost jignit în mod public secretarul consiliului mondial al păcii, Darr. (Am povestit mai înainte că acest pastor american ajunsese să fie bănuit de spionaj, zvonurile porniseră din China şi fuseseră transmise lui Stalin.) Farge spunea: „Mă retrag din mişcare. Dacă dispuneţi de acuzaţii reale, de fapte, atunci puneţi-mă şi pe mine la curent. Nu putem însă vorbi de apărarea umanismului şi în acelaşi timp să jignim un om care nu înţelege nimic..." Mai tîrziu i-am spus lui Farge: „Degeaba v-aţi răţoit la

Fadeev..." Fără să mă lase să termin, el spuse: „Crezi că nu înţeleg acest lucru? Susţin propunerile de pace ale lui Stalin, sînt de acord cu ele, replic la articolele antisovietice care atacă politica voastră internă, deşi nu ştiu ce se petrece în ţara voastră, pentru că în schimb cunosc pe autorii respectivelor articole ca pe nişte condeie vîndute. În ce-l priveşte pe Darr însă lucrurile stau altfel. Pe omul acesta îl cunosc şi pînă cînd n-o să mi se dovedească că este într-adevăr vinovat, am să-l apăr mereu..."

Da, nu mi-a fost dat să întîlnesc în viaţă un al doilea motan ca acesta.

Mai avea şi o altă trăsătură pe care am admirat-o totdeauna. Am petrecut multe seri împreună la Praga şi iată că o dată Farge s-a apucat să-mi povestească despre Raspail. Tinereţea mea timpurie este strîns legată de bulevardul Raspail din Paris, dar nu ştiam exact cine fusese omul. Herzen îi aminteşte numele printre revoluţionarii anului 1848, iar de la alţii auzisem că Raspail a fost un savant, un chimist. Farge adora Provence şi cunoştea istoria multora dintre locuitorii ei. Mi-a povestit că Raspail, care se născuse în oraşelul Carpentras, la 18 ani, în lunile teroarei albe fusese condamnat la moarte. Reuşise însă să se ascundă. Făcea cercetări ştiinţifice dar nu avea nici laborator, nici instrumente; descoperise rolul zahărului în organism cu 40 de ani înaintea lui Claude Bernard, a vorbit despre importanţa microbilor cu mult înaintea lui Pasteur, dar nimeni nu vroia să audă despre descoperirile lui şi toată lumea îl considera un om ciudat. În 1830 luptase pe baricade apărînd libertatea. Noul rege i-a propus să intre în serviciul lui, dar Raspail a refuzat. Atunci regele a poruncit să fie arestat. În închisoare, Raspail a scris o carte de chimie. În mai 1848 a mers în fruntea grupului de muncitori, care a pătruns în sala de şedinţe a Adunării Constituante. Muncitorii cereau recunoaşterea dreptului la muncă. Raspail a fost condamnat la şase ani detenţiune. În închisoare a scris o carte de biologie. Cînd şi-a recăpătat libertatea, a trebuit să emigreze în Belgia. A revenit în Franţa în ajunul războiului franco-prusac, ales în Parlament de ţesătorii din Lyon. În 1874 la vîrsta de 81 de ani a fost condamnat la doi ani închisoare pentru glorificarea Comunei din Paris. A murit la 85 de ani. Farge mi-a povestit cu admiraţie biografia lui Raspail; probabil că simţea afinitate sufletească cu acest veşnic răzvrătit, socialist utopic, om de ştiinţă ale cărui descoperiri rămîneau fără ecou. Repetă de cîteva ori: „E o pildă a dărniciei spirituale de care este capabilă Provence".

Mai tîrziu, după moartea lui Farge, am găsit într-o scrisoare a lui Lamartine, care fusese liberal moderat şi adversar al lui Raspail, următoarea caracterizare a sa: „Ştiuse să inspire poporului fanatismul speranţelor sale, fără să adauge la aceasta ura..." Tocmai de aceea mi-am adus aminte aici de cele povestite de Farge despre Raspail. Lui Farge îi era străin fanatismul. Într-un singur sens puteai să spui că era un fanatic: fanaticul speranţei. Oricît ar fi fost de amară realitatea, Farge spera totdeauna că adevărul va triumfa şi ştia să aprindă scînteia acestei speranţe şi în sufletul altora.

În ziua de 6 februarie 1934 fasciştii organizaseră o manifestaţie pe străzile Parisului. În ziua de 9 februarie Farge a înfiinţat la Grenoble un comitet al vigilenţei din care făceau parte el şi doi prieteni. Erau trei... Comitetul a invitat pe locuitorii din Grenoble la o adunare publică. În ziua de 11 februarie treizeci de mii de oameni au venit să apere republica. În 1948 Farge a chemat la o întrunire pe foştii participanţi la mişcarea de rezistenţă cu intenţia de a înfiinţa o organizaţie capabilă să apere libertatea şi pacea. Au venit foarte puţini oameni. Farge le-a spus că nu au bani să scoată un ziar, nu au fonduri nici măcar pentru a tipări manifeste, că deci fiecare e dator să facă propagandă ori unde poate; cuvintele lui erau atît de pline de speranţă încît curînd grupul restrîns de oameni deveni o forţă puternică: partizanii păcii din Franţa.

Se spune că sînt contagioase superstiţiile, teama, neîncrederea, ura; e adevărat, dar şi speranţa poate deveni contagioasă. În anii la care mă refer, mi s-a întîmplat nu o dată să fiu deprimat, posomorît, să simt că nu mai am chef de nimic. Totdeauna exemplul lui Farge mi-a insuflat speranţă. Am mai spus şi înainte că la Viena el căuta să-i îmbărbăteze pe ceilalţi. Poate că de folos mi-au fost nu numai propriile mele meditaţii, nu numai ghioceii, dar şi prezenţa lui Farge, cuvintele lui, zîmbetul lui. Era atît de bun, atît de curat la suflet, de vesel, încît nu putea admite biruinţa josniciei şi a răului.

Chiar cînd lua cuvîntul pe teme politice, vorbea într-un limbaj simplu şi nu în formule stereotipe, gazetăreşti. Era un lucru ce plăcea oamenilor de rînd, în schimb supăra adesea pe politicienii de meserie. Mi-amintesc că în vara lui 1951, la Praga, discutam textul unui scurt apel care cerea susţinerea Congresului Popoarelor. Se propuneau fraze ce figuraseră pînă atunci de mii de ori în toate ziarele din lume. Farge puse pipa de o parte şi spuse, lăsîndu-i pe toţi gură-cască: „Trebuie să începem foarte simplu: „Aşa nu mai poate continua". Cîţiva din cei de faţă au protestat: „Noi ne adresăm unor oameni maturi, nu unor copii". După îndelungi dezbateri textul lui Farge a fost aprobat; apelul lipit pe zidurile caselor din cele mai diferite oraşe, oprea pe trecători, îi făcea să se gîndească.

Uluitor este faptul că îl iubeau oameni din cei mai diferiţi, chiar adversarii lui politici; locuitori din orăşelele şi satele din districtul Apt (fabricantul de ocru Chauvin devenise partizan al păcii nu fără ajutorul lui Farge), poştaşi, viticultori, învăţători, muncitori, băcani, foşti, actuali şi viitori miniştri, pictori, Demosteni provinciali şi Raspaili în devenire, Fadeev şi abatele Bulet, Éluard şi aventurierii din Marsilia, căci Yves avea chei care se potriveau la toate inimile.

Nu întîmplător îşi poreclise nevasta Fargette. Cînd s-au căsătorit, Fargette era o adolescentă. El i-a transmis energia sa, felul său cuprinzător de a gîndi, speranţele sale. Cînd ocupanţii au închis-o pe Fargette, Yves îi scria: „Sînt convins că sîntem puternici, pentru că şi despărţiţi, noi ne bizuim unul pe celălalt... În nici un caz nu trebuie să disperi, nimic nu este încă definitiv pierdut. Şi apoi să nu uităm că ceea ce am păstrat va rămîne pentru totdeauna al nostru: e

mîndria noastră, ştim că sîntem amîndoi mai presus de teamă..."

A spune că Farge iubea arta, înseamnă a spune că oamenii iubesc aerul. Într-o zi, la Praga, ne-am dus împreună la muzeu. Pe atunci şedeau în depozit, mai bine zis în subsol, pînzele impresioniştilor francezi Cézanne, Bonnard, Picasso şi alături de ele multe tablouri ale pictorului ceh din secolul al XIX-lea Purkine. Ne-am petrecut cîteva ceasuri în depozit şi cînd am revenit la hotel, Farge a adus vorba despre pictură. Îi plăceau peisagele impresioniştilor, spunea: „Cézanne a reamintit importanţa pe care o are forma..." Pe neaşteptate l-am auzit rostind cu altă voce: „Ce păcat... Sînt convins că dacă muncitorilor li s-ar arăta grădina lui Bonnard sau portretul de familie al lui Purkine, ei n-ar mai îngădui ca aceste pînze să se întoarcă în subsol. Sînt absolut convins de asta. Ascultă Ilya, ai să vezi că foarte curînd toate aceste tablouri vor reveni la locul lor..." Tot aşa la Moscova, privind o pînză uriaşă care-l înfăţişa pe Stalin, pe fundalul unei cîmpii, mi-a spus: „Fac pariu că peste un an sau doi, tabloul o să fie scos. Această pînză e o jignire şi pentru Stalin, şi pentru cîmpia rusă, şi pentru artă..."

După moartea lui Farge, am primit de la Paris un pachet cu seminţe; pe plic scria: „Din însărcinarea domnuluiYves Farge". Le-am semănat tîrziu, în aprilie, şi cu puţin timp înainte de a da bruma de toamnă au înflorit petunii roşii, gardiniile ca nişte stele, ipomeia albastră, şi călţunaşi de culoare închisă ca sîngele uscat. Au ţinut o săptămînă pentru ca după prima dimineaţă de ger să se înnegrească. În timp ce scriam primele pagini din „Dezgheţul" le priveam prin fereastră. Aveam impresia că-l văd pe Farge zîmbind, că îi aud vocea: „Totul are să se aranjeze".

Şi astăzi mai am obiceiul să discut cu el. La bătrîneţe nu-ţi ajung consolările, şi de altfel omul ce a depăşit vîrsta de 75 de ani, nu mai are speranţe în propriul lui succes, ci într-un succes ca cel de care mi-a vorbit o dată Farge: „Are să fie în vremea noastră sau după noi; asta de fapt nici nu prea are importanţă".

Într-o zi am stat şi m-am întrebat: ce a rămas de pe urma lui Farge? Niciodată nu a acordat destul timp nici picturii nici literaturii. Pînzele lui nu vor sta prin muzee, cărţile nu-i vor fi reeditate. Istoricul îi va aminti numele în treacăt, căci într-o lucrare serioasă nu este loc pentru motanii care ştiu să rămînă ei înşişi. Peste zece sau douăzeci de ani vor pleca din viaţă şi cei ce au lucrat şi au luptat alături de el. Cred însă că omul continuă să trăiască şi altfel decît prin numele ce şi-l face; el trăieşte prin schimbările pe care le-a adus în viaţă. Farge a lăsat o urmă în sufletul a milioane de oameni. Aceştia îi pot uita numele, dar îi vor păstra învăţămintele şi le vor transmite copiilor lor; pentru creşterea conştiinţei omeneşti, pentru creşterea sentimentului umanitar Farge a făcut, poate, mai mult decît oamenii politici cei mai de vază, decît marii oameni de ştiinţă, decît pictorii cei mai renumiţi.

Tot ce am spus sînt, bineînţeles, raţionamente. E mai bine să închei aceste pagini închinate lui

Farge, printr-o mărturisire modestă cu caracter personal : omul acesta m-a ajutat să mă eliberez de multe lucruri rele, m-a ajutat să sper, să iubesc, să trăiesc.

35

ÎN ziua de 4 aprilie, dis-de-dimineață, m-a trezit telefonul. Cu un glas gîtuit de emoție Savici îmi spuse : „Citește „Pravda". E un comunicat în legătură cu medicii". Nu știu de cîte ori am recitit comunicatul scurt, tipărit în pagina a doua. Nu cunoșteam pe niciunul din cei 15 medici despre care se vorbea, îmi dădeam însă seama că se petrecuse ceva neobișnuit. Comunicatul spunea că medicii au fost acuzați în mod ilegal, nu s-au făcut vinovați cu nimic, că mărturiile lor au fost obținute „aplicîndu-se metode de anchetă inadmisibile, cu strictețe interzise de legile sovietice". Cuvintele acestea fuseseră publicate în „Pravda", transmise la radio, rostite deschis, în gura mare, în fața lumii întregi.

Dedesubtul comunicatului era un articol în care se vorbea despre livezi. O oră mai tîrziu am observat că în continuarea articolului se publicase o notiță minusculă care anunța că se retrăsese ordinul Lenin doctoriței de curînd decorată, pentru că ajutase la demascarea „criminalilor în halate albe".

Cu o zi înainte îl invitasem la noi la vilă pe S. E. Golovanivski, care venise din Kiev ; făgăduisem să trecem să-l luăm de la hotel. El nu citise încă ziarele din ziua respectivă. M-am apucat să-i povestesc și am avut senzația că știu textul pe de rost. El n-a vrut însă să mă creadă nici pe mine, nici pe Liuba. Văzînd pe un zid ziarul lipit, Golovanivski ne-a rugat : „Opriți mașina, vreau să citesc cu ochii mei..." Lectura a durat mult. Alături de el stăteau și citeau și alți trecători. Am ieșit și eu din mașină și am auzit pe un bătrîn spunînd cu voce tare : „Uite, cum a fost pînă la urmă". Omul zîmbea.

Două zile mai tîrziu, același ziar „Pravda" publică un articol de fond care anunța că în procesul medicilor ancheta a fost condusă de Riumin, care acum era arestat. „Pravda" scria despre lucruri care mă frămîntaseră și altădată : „Aventurieri, demni de dispreț, de tipul lui Riumin, prin dosare fabricate de ei, căutau să ațîțe sentimentul de ură națională (profund străin de ideologia socialistă), în sînul societății sovietice, unită pe plan politic și moral prin ideile internaționalismului proletar. În scopurile lor provocatoare ei nu se opreau în fața clevetirii celei mai nerușinate a cetățenilor sovietici. O cercetare din cele mai atente a stabilit, de pildă, că în felul acesta a fost calomniat Mihoels, artist al poporului URSS, om cinstit, cunoscut prin activitatea sa obștească." Ziarul scria în continuare : „Numai niște indivizi care și-au pierdut demnitatea omenească, care nu au nimic comun cu societatea sovietică, au putut ajunge pînă acolo încît să aresteze în mod ilegal cetățeni sovietici..." Primul gînd care mi-a trecut prin minte : ciudat lucru, Beria se dezice de ai săi !... Mi-am dat seama că istoria în-

cepe să-și depene ghemul, lucrurile curate sînt amestecate cu cele murdare și că totul nu se va termina cu Riumin. Trecuse doar o lună de la moartea lui Stalin, dar cîte ceva se schimbase în lume.

Vreau să spun încă o dată tinerilor cititori ai cărții mele că un sfert de veac din istoria țării noastre nu poate fi șters cu guma. În timpul lui Stalin poporul nostru a transformat Rusia înapoiată într-un stat modern, puternic, a construit Magnitogorskul și Kuznețkul, a făcut canale, șosele, a învins armata lui Hitler, care biruise pînă atunci întreaga Europă, a învățat, s-a cultivat, s-a maturizat sufletește, a făcut atîtea fapte de vitejie, încît pe bună dreptate a început a fi socotit o personalitate eroică a secolului XX. Sînt lucruri pe care le ține minte orice om sovietic care a trăit și a muncit în vremea aceasta. Oricît ne-am fi bucurat însă de succesele noastre, oricît am fi admirat forța spirituală și talentul poporului, oricît am fi apreciat pe vremea aceea inteligența și voința lui Stalin, nu aveam cugetul împăcat și căutam în zadar să nu ne gîndim la unele lucruri. Știam că paralel cu marile înfăptuiri de care vorbeau ziarele, au loc nedreptăți, fapte rele de care oamenii vorbeau numai în șoaptă și numai cu cei apropiați lor. Cînd spun „noi", am în vedere pe cei cu care am fost prieten, cu unii scriitori, pictori, unii bolșevici din garda veche, unii militari — poate că eram o sută, poate două sute ; cred însă că sentimente identice au încercat foarte mulți oameni sovietici. Aproape fiecare dintre noi avea un prieten sau un tovarăș, un coleg de birou sau un vecin, care fusese arestat și dispăruse fără urmă, de a cărui vină era greu să fii convins. Oamenii aveau obicei să tacă sau să vorbească în surdină. Și iată că pe neașteptate, ei au început să grăiască cu voce tare fără să se mai uite înspăimîntați în jur, fără să mai privească telefonul ca pe un dușman periculos, au început să vorbească simplu, omenește, cu acea bunătate și acel scrupul al conștiinței care au stat totdeauna în firea poporului nostru. Totul părea a fi o minune și nu odată în zilele acelea ale lui aprilie mi-am adus aminte de Lenin, de noblețea și puritatea lui sufletească.

Am să mă opresc aici pentru o clipă din filozofare, căci simt nevoia să aștern pe hîrtie mărturisiri neașteptate despre frumusețea, despre farmecul aparte al lui aprilie în ținuturile noastre, pe care nu le răsfață căldura sudului. Ici-colo se mai văd pete cenușii de zăpadă și totuși îți dai seama că sărbătoarea se apropie : din pămînt se ițesc fire subțirele de iarbă, stelele gingașe ale viitoarelor păpădii, sălciile se gătesc cu mîțișori, păsările venite de pretutindeni ciripesc neostenit ; e zgomot, neliniște, în aer plutește bucuria, după luni îndelungate de tăcere, după frig, frate bun cu singurătatea, după apăsarea iernii. Poate că o simt așa pentru că în anii bătrîneții toamna și iarna sînt chinuitoare, aduc atît de mult cu propria-ți ofilire, cu tot ceea ce cunoaște atît de bine orice om care a trecut de 60 de ani. Primăvara este un univers al tinereții ; și există oare plăcere mai mare pentru un om bătrîn decît să privească copiii care strivesc pojghița subțire de pe băltoaca înghețată în timpul nopții, decît să le asculte glasurile gălăgioase, deși atît de îndrăgite, semănînd

cu gîlceava păsărilor, decît să vadă pe înserate îndrăgostiți timizi, parcă rușinați de fericirea lor, ținîndu-se de mînă, deși serile sînt încă reci și degetele le îngheață. Așa este începutul lui aprilie, așa sînt zilele de cotitură, cînd pe o parte a străzii e încă rece și pustiu, țurțurii stau neclintiți, iar pe partea cealaltă e soare, zarvă, primăvară. Casa mea e așezată pe povîrnișul nordic al unei coline și la începutul lui aprilie în jurul nostru mai stau încă munți de zăpadă. Totuși treptat troienele cedează, scad, dau zăpada cu lopata la o parte, o arunc, și simt cu toată ființa mea că viața triumfă. Și chiar dacă te gîndești o clipă că totul a rămas în urmă, că mai ai doar cîteva primăveri numărate, veselia biruie pînă la urmă, îți vine să rîzi, să te ții de drăcii, să visezi la viitor, nu la al tău care este scurt, ci la viitorul lumii. Așa simt eu întotdeauna venirea lui aprilie în preajma Moscovei.

Iar în acel aprilie de care vorbesc acum, totul părea deosebit. Zburdalnic ca un băiețandru, el încălzea sufletul bătrînilor, plîngea cu primele ploi și rîdea de fiecare dată cînd apăreau razele soarelui. Probabil că la acest aprilie m-am gîndit în ziua aceea de toamnă cînd m-am hotărît să scriu o nuvelă scurtă și pe foaia de hîrtie am pus din prima clipă titlul „Dezghețul". Pe mulți acest cuvînt i-a indus probabil în eroare. Unii critici au spus sau au scris că-mi place umezeala, putrezirea. În dicționarul explicativ al limbii ruse a lui Ușakov citim: „Dezgheț — vreme caldă pe timp de iarnă sau la începutul primăverii cînd se topesc zăpezile, gheața". Nu mă gîndeam la dezghețurile din timpul iernii, ci la

primul dezgheț din aprilie, după care mai pot veni uneori și geruri ușoare și zile urîte, dar și soarele începe să încălzească mai puternic, mă gîndeam la începutul primăverii ce urma să vină.

În ziua de 2 mai am plecat împreună cu Korneiciuk la Stockholm, la ședința biroului Consiliului Mondial al Păcii. Aveam în buzunar numărul de 1 Mai al „Pravdei", în care publicasem un articol intitulat „Speranța". Scriam acolo între altele: „Speranța acestei primăveri este legată nu numai de reluarea tratativelor de la Pan-Mîn-Cjim... Guvernul sovietic a declarat limpede că este gata să colaboreze cu guvernele altor țări pentru a asigura pacea în lumea întreagă... Toată lumea înțelege că a trecut epoca monologurilor și a venit epoca dialogurilor". Biroul se întrunea cu o lună și jumătate înainte de sesiune. Toți discutau despre viitor cu încredere. Ideea tratativelor, socotită pînă deunăzi o utopie, revenea acum mereu în discursurile oamenilor politici din toate țările.

Mi-amintesc că Liselotte văzîndu-mă mi-a spus că am întinerit. Probabil pentru că în viață multe lucruri începeau să se schimbe. Primăvara reușise să aducă o rază de căldură în sufletul unui om care fusese considerat un sceptic incorigibil. Multe lucruri am discutat în zilele acelea și între altele i-am spus lui Liselotte că proverbul pe care-l cunoaște folclorul a numeroase popoare, precum că o rîndunică nu face primăvara, este pur și simplu neinteligent. Bineînțeles, dacă rîndunica vine prea devreme, ea poate suferi de frig, de foame, poate chiar să se prăpădească. Oricum însă o rîndunică nu apare niciodată nici toamna, nici iarna, ci la

începutul unei primăveri, chiar dacă aceasta întîrzie. Cu o rîndunică nu faci primăvară, totuşi rîndunelele ne părăsesc toamna şi se întorc primăvara.

La mijlocul lui iunie a avut loc la Budapesta Sesiunea Consiliului Mondial. Eram însufleţiţi de speranţe, deşi evenimentele din Berlin şi executarea soţilor Rosenberg îmi aminteam că istoria nu obişnuieşte să gonească în maşină pe autostrăzi, ci şerpuieşte pe poteci sinuoase. Nu vreau să vorbesc aici despre evenimentele din Germania, nu vreau să trec din domeniul amintirilor la evenimente ce ţin de actualitatea cea mai stringentă. Am să amintesc numai despre execuţia soţilor Rosenberg. Ea a părut tuturor nu numai o faptă ruşinoasă, dar şi un nonsens politic. Cu două luni înainte, Eisenhower rostise un discurs în care spusese că războiul atomic ar fi o catastrofă generală, declarînd că America doreşte pace. Discursul fusese publicat în „Pravda", urmat de un comentar sovietic. Părea că epoca intoleranţei isterice a lui Mc Carthy se terminase. Procesul lui Julius şi Ethel Rosenberg a durat mult. Erau deţinuţi separat, fiecare într-o celulă, şi, în aşteptarea morţii, îşi scriau scrisori în care vorbeau de micuţii lor copii. Scrisorile acestea au fost publicate ; de curînd am găsit un articol tăiat din ziarul Figaro, care de obicei era în admiraţia Americii, unde se spunea : „Aşa puteau vorbi numai oameni cu suflet mare şi inimă curată". Cardinalii şi preşedintele Franţei, Thomas Mann şi Martin Du Gard, Herriot şi Mauriac i-au rugat pe toţii pe Eisenhower să nu-i execute pe soţii Rosenberg. Viaţa acestor doi oameni nevinovaţi a fost curmată printr-un act politic, lipsit de orice sens, care a venit ca o concesie făcută cercurilor extremiste, ca o expresie a enervării faţă de aliaţii europeni, care insistau să se ducă tratative cu URSS. Joliot mi-a spus : „E un lucru îngrozitor, dar nu trebuie să ne pierdem cu firea. Partizanii politicii de forţă pot face să tergiverseze cauza noastră, mai pot făptui încă mult rău, dar e limpede astăzi că ideia tratativelor a pătruns în toate păturile societăţii chiar şi în statele Sudului."

(Joliot avusese dreptate. O lună mai tîrziu a luat sfîrşit războiul din Coreea, iar în anul următor s-a semnat un tratat de stat cu Austria şi un tratat pentru încheierea operaţiilor militare din Indochina.)

Revenind la Novîi Ierusalim, am reluat articolul pe care-l începusem încă din primăvară intitulat „Despre munca scriitorului". Răspundeam prin el la scrisoarea unui tînăr cititor, inginer leningrădean, care îmi scrisese : „Nimeni n-ar putea compara societatea sovietică cu Rusia ţaristă ; totuşi scriitorii clasici scriau mai bine. Bineînţeles unele cărţi de astăzi prezintă interes, dar sînt multe scrise în aşa fel încît te întrebi la ce bun au fost publicate ? Parcă au tot ce le trebuie, şi totuşi le lipseşte ceva, cartea nu te emoţionează, iar oamenii nu sînt înfăţişaţi aşa cum îi vedem în realitate".

Articolul pe care l-am scris era o încercare de a mă lămuri eu însumi în psihologia actului de creaţie literară. (Am revenit la aceleaşi probleme mai tîrziu în eseurile despre Stendhal şi Cehov.) Încercam să explic cauzele profunde care au împiedicat dezvoltarea literaturii noastre, dar cum am

amintit despre ele nu o dată în cursul acestei cărţi, n-am să le mai reiau. Am să citez doar un fragment scurt pentru a arăta unele din ideile ce le nutream în vara lui 1953 : „... De ce în ţara noastră se publică din belşug romane, nuvele, schiţe care-i înfăţişează pe contemporanii noştri într-o lumină spirituală mult îngustată ? Am impresia că o parte din vină o poartă unii (vai, numeroşi) critici literari, recenzenţi, redactori, care pînă astăzi consideră simplismul personajului drept o înălţare umană, în schimb tratarea adîncă, amplă a temei drept o minimalizare a ei. Mulţi ani de-a rîndul revistele noastre nu au publicat aproape de loc versuri de dragoste... Mi se va răspunde că eroismul muncii de reconstrucţie nu admitea alte teme. Dar Maiakovski a scris poemul „Despre aceasta" tot într-o epocă eroică... Aş putea să continui pe linia întrebărilor. De ce se amintesc atît de rar conflictele de dragoste sau familiale, se vorbeşte atît de rar de boli, de moartea fiinţelor apropiate, chiar şi de vremea urîtă ? (De obicei acţiunea se petrece „într-o zi de vară senină" sau „într-o seară de mai înmiresmată" sau „într-o dimineaţă luminoasă de toamnă".) Unii critici mai împărtăşesc părerea naivă că filozofia noastră optimistă, că înfăţişarea faptelor de eroism ale oamenilor noştri, sînt incompatibile cu descrierea unei iubiri neîmpărtăşite sau a pierderii oamenilor apropiaţi".

Aproape tot timpul locuiam la Novîi-Ierusalim. Într-o zi, pe la începutul lui iulie, am revenit la Moscova. A trecut pe la noi Irina şi primul lucru m-a întrebat : „Aţi şi aflat ?" Mi-a povestit că a văzut pe stradă multă armată şi că aseară cineva

îi spusese cum că Beria ar fi fost arestat. O săptămînă mai tîrziu lucrul a fost anunţat prin presă. Comunicatul era senzaţional, totuşi, mărturisesc, nu m-a uimit. Încă în aprilie, cînd au fost pentru prima oară demascate acţiunile ilegale ale organelor de securitate, m-am întrebat : oare totul se va mărgini la un oarecare Riumin ? Beria continua să mai facă parte din guvern, deţinea o putere uriaşă. N-am văzut om care să se fi îndoit măcar o clipă de vina lui, toţi se bucurau. Milioane de cetăţeni mai înclinau să creadă că Stalin nu fusese părtaş la fără de legi, pe Beria însă toţi îl urau, vorbeau despre el ca despre un om pe care puterea îl descompusese, ca despre un individ crud şi josnic.

Un grup de scriitori a fost invitat la CC şi unul dintre secretari ne-a explicat cauzele care au dus la arestarea lui Beria. Pentru prima oară, unor scriitori fără de partid, ni se relatau lucruri care nu deveniseră obiect de publicare în presă. Era un lucru care, de asemenea, mi s-a părut a fi un indiciu bun. Tovarăşul care a discutat cu noi a spus : „Din păcate, în ultimii ani ai vieţii sale, tovarăşul Stalin s-a aflat sub influenţa puternică a lui Beria". Cîntărind mai tîrziu la aceste cuvinte, mi-am amintit de 1937. O să spună oare cineva că Stalin s-a aflat pe vremea aceea şi sub influenţa lui Ejov ? Era limpede pentru fiecare dintre noi că oameni atît de neimportanţi nu puteau să-i sugereze lui Stalin orientarea sa politică. Am recitit articolul de fond din „Pravda" în care se vorbea de arestarea lui Beria : „Din repulsie pentru orice manifestare a cultului personalităţii, scria Marx, în timpul existenţei Interna-

ționalei n-am admis niciodată să se publice numeroasele scrisori în care mi se recunoșteau meritele, pe care le primeam pînă la saturație din diferite țări, nici nu răspundeam niciodată la ele, doar din cînd în cînd le făceam morală autorilor. Engels și cu mine am intrat în asociația secretă a comuniștilor, punînd condiția ca din statut să se elimine tot ceea ce contribuie la ploconirea superstițioasă în fața prestigiului". Era limpede că „ploconirea superstițioasă în fața prestigiului", cu alte cuvinte „cultul personalității" se refereau la Stalin și nu la Beria. Bineînțeles nu puteam să prevăd Congresul XX, îmi dădeam seama însă că fusese îndepărtat nu numai criminalul, călăul, că începuse dezicerea de metodele, deprinderile și arbitrarul epocii staliniste.

Mi-a fost dat să văd cum se schimbă relațiile dintre oameni, cum oamenii încep să vorbească liber unii cu alții. „Normalizarea zilei de muncă", a fost o măsură care nu avea un caracter politic direct, dar care a redat milioanelor de oameni o existență normală, omenească. Toată lumea știa că Stalin se scoală tîrziu și se culcă tîrziu, îi place să muncească noaptea. Orice om își poate avea obiceiurile și ciudățeniile sale, dar cum Stalin nu era om ci zeu, orice manie a lui se răsfrîngea asupra vieții cotidiene a mii și mii de oameni. Miniștrilor le era frică să plece de la slujbă înainte de ora două-trei noaptea : Stalin putea să-i caute cu telefonul. Miniștrii cereau șefilor de serviciu să rămînă și ei. Șefii de serviciu secretarilor, secretarii — dactilografelor. Mulți bărbați își vedeau nevestele numai duminicile. Bărbatul pleca la serviciu la amiază și se întorcea pe la două noaptea.

Cînd era el acasă, nevastă-sa era la birou sau dormea ; noțiunile de zi și noapte dispăruseră. La sfîrșitul acelei veri s-a pus capăt acestui sistem.

În septembrie avu loc plenara Comitetului Central. În timpul lui Stalin de fiecare dată ascultam sau citeam același lucru : totul merge strună, toate problemele sînt rezolvate sau pe cale de a fi rezolvate. Cînd m-am dus la Engels am văzut însă că aprovizionarea e într-o stare deplorabilă, se vindeau alimente aduse de la Moscova la un preț inaccesibil funcționarului mijlociu. Pretutindeni se vorbea și se scria în schimb despre bunăstarea generală. De data aceasta însă, plenara a supus unei critici aspre politica în agricultură, s-a vorbit despre situația grea în sectorul creșterii vitelor, arătîndu-se că în Uniunea Sovietică sînt mai puține vaci decît au fost în 1916 în Rusia țaristă. Știam și înainte că aveam insuficient lapte în țară, nou era faptul că ziarele scriau despre aceasta. Se dăduse o lovitură metodei de „a arunca praf în ochii oamenilor" și lucrul i-a bucurat pe mulți.

M-am așezat să scriu „Dezghețul". Vroiam să arăt cum se reflectă evenimente istorice de importanță uriașă în viața unor oameni ce trăiesc într-un orășel de provincie și totodată să redau senzația „dezghețului" pe care o aveam, să vorbesc despre speranțele mele. Despre această carte s-a scris mult. Era o epocă de tranziție, unora le venea greu să se dezică de trecutul apropiat, pe aceștia îi deranjau și referirile la procesul medicilor, și cele destul de timide la anii treizeci, și îndeosebi titlul nuvelei. În presă „Dezghețul" a fost tot timpul criticat, iar la Congresul al II-lea al scriitorilor, care a avut loc la sfîrșitul lui 1954,

nuvela mea a slujit drept exemplu de felul cum nu trebuie înfăţişată realitatea. „Literaturnaia Gazeta" cita din scrisorile cititorilor care atacau nuvela. Eu însă am primit multe mii de scrisori care luau apărarea „Dezgheţului".

Mi-am recitit de curînd cartea. (Mă refer la prima ei parte, scrisă în 1953. În 1955 am mai făcut încă o greşeală, am scris partea a doua, plată şi mai ales inutilă din punct de vedere artistic pe care acum am eliminat-o, aşa că n-a mai fost retipărită în seria de opere alese.) Am impresia că am reuşit să redau în această nuvelă climatul spiritual al acelui an memorabil. Spre deosebire de maniera obişnuită, subiectul, eroii, erau ca un fel de întrupare a temei lirice. Printre personajele cărţii unele îmi sînt simpatice: bătrînul inginer Sokolovski, birocratul provincial Juravliov, pictorul cinstit Saburov, ca şi Volodea care lucrează ca un cîrpaci. Referiri la evenimentele din 1953 sînt puţine la număr. Juravliov îi spune nevesti-si despre Vera Şerer: „Eu unul n-am nimic împotriva ei. Se zice că e un medic bun. Indiscutabil însă că nu trebuie să avem prea mare încredere". Ceva mai tîrziu, după ce apare comunicatul de reabilitare a medicilor, acelaşi Juravliov spune nevesti-si, căscînd: „S-a dovedit că n-au nici un fel de vină. Aşa că Şerer asta a ta degeaba şi-a făcut atîta sînge rău..." Inginerul Koroteev îşi face imputări că ar fi un făţarnic: „Mă gîndesc adesea: „Aşa ceva e bine să spui în cărţi, dar nu în viaţă..." Totuşi nu sînt un mincinos. Atunci, de ce mint? Savcenko e un om mult mai integru, el nu a cunoscut nici anii 30, nici războiul, el cere mai mult de la viaţă şi e dreptul lui

să o facă. Am impresia că începem să ne apropiem de ceea ce fusese altădată doar un vis nedesluşit..." În nuvelă se discută mult despre artă, pe Saburov l-am înzestrat cu o pasiune nemărginită pentru pictură, i-am dat o biografie agitată, chiar şi unele idei ale lui R. R. Falk. I-am citit paginile respective lui Robert Rafailovici, mai înainte de a preda manuscrisul revistei şi el m-a aprobat. Nu ştiu dacă nuvela e reuşită, ştiu doar că am scris-o cu dragoste faţă de unele personaje, din dorinţa de a arăta de ce altele au o comportare nedemnă. Volodea, deşi ca pictor lucrează ca un cîrpaci, este capabil să înţeleagă arta adevărată. Cînd vede pînzele lui Saburov îşi dă seama ce anume a sacrificat el de dragul banilor şi al elogiilor. Îl cuprinde tristeţea şi poate că în aceasta stă chezăşia salvării sale. Iar doi oameni care nu mai sînt tineri, care au cunoscut multe jigniri, doi oameni singuri, îngheţaţi sufleteşte, se găsesc unul pe celălalt şi Sokolovski, privind pe geam începutul de primăvară, zîmbeşte: „Caraghios lucru, uite, are să vină acum Vera şi nici nu m-am gîndit ce să-i spun. N-am să-i spun nimic. Sau am să-i spun: „Vera, uite, a început dezgheţul..." Sînt mulţumit că am scris această cărticică, deşi din cauza ei am avut destule ceasuri amare.

Cu cinci ani în urmă, cînd m-am apucat de aceste amintiri, mi-am zis de la început că le voi încheia cu ziua în care am scris primele rînduri ale „Dezgheţului". Acum, ajungînd la acest capitol, îmi dau seama că am avut dreptate. Mi-a venit cu mult mai greu să vorbesc despre lunile care au inspirat nuvela „Dezgheţul", despre destinul a-

cestei nuvele, decît despre evenimente cu mult mai dramatice petrecute în anii precedenți. 1953 este o pagină cu care începe un capitol nou nu numai în viața mea, dar și în viața poporului nostru. După el au urmat ani plini de evenimente, atît de apropiate, chiar actuale, încît nu se mai încadrează în istoria unei vieți trăite. (Despre unele din aceste evenimente, ca și despre oamenii care mai trăiesc sau au murit după 1953 am scris totuși cîte ceva.)

Am scris cartea de față timp de cinci ani. În decursul lor am avut multe bucurii, după cum am trecut și prin destule încercări grele. Spre mirarea mea proprie, am trăit și bucuriile și amărăciunile cu intensitate și mai mare decît în tinerețe, deși forțele îmi scădeau și dacă gingășia sufletului nu se ofilea, prin vasele mele sclerozate curgea orice s-ar zice un sînge de bătrîn. Aș putea să pun chiar aici cuvîntul „sfîrșit". Totuși simt dorința să mai arunc o ultimă privire înapoi, să încerc să aflu un sens vieții îndelungate a unui om obișnuit, care a trăit însă într-o epocă neobișnuită și chiar dacă n-am să fac un bilanț, am să încerc să trag unele concluzii parțiale, împărtășind cititorului îndoielile mele și speranțele mele.

36

CU un an în urmă un tovarăș care lucrează la arhive, mi-a trimis copia unui document găsit printre hîrtiile Ohranei țariste: „Extras din scrisoarea nesemnată expediată la 17 noiembrie 1908 din Moscova lui Serghei Nikolaevici Șestakov la Kiev, obținută prin agenții noștri..." ...„Din Poltava am trecut prin Smolensk la Moscova. Aici, judecînd după aparențe e cît se poate de rău. În ciuda numeroaselor cunoștințe pe care le am e destul de greu să găsesc un loc de înnoptat și sînt silit să dorm pe unde pot. În ce privește impresiile produse asupra mea de treburile de la Moscova în genere, și de cunoștințele noastre în particular, oricît ar fi ele de triste, în comparație cu cele văzute în sud, fac impresie pozitivă. E greu de spus dacă astăzi situația e mai bună decît a fost primăvara, în orice caz însă nu e mai proastă. Mulți au convingerea că se apropie de sfîrșit criza de partid. La conferința regională care a avut loc de curînd s-a constatat oarecare înviorare a activității, mai ales la Ivanovo-Voznesenk, la Sormovo, și în preajma Moscovei. După cum ați aflat probabil din ziare, Comitetul de district al Moscovei a fost arestat zilele acestea. În ce privește problemele tactice, am să vă vorbesc mai întîi despre rezoluția Comitetului Moscovei care a fost acceptată cu oarecari amendamente la conferința regională. Tezele ei de bază sînt următoarele: înăsprirea generală internațională a contradicțiilor de clasă, sfîrșitul etapei de oarecare înviorare a capitalismului rus, caracterul trădător social reformator al burgheziei, ticăloșia „reformei agrare" a guvernului, imposibilitatea unei lupte economice cu rezultate și transformarea acesteia într-o mișcare cu caracter politic, inevitabilitatea unui avînt revoluționar cu caracter mai accentuat proletar și mai accentuat internațional. Ca sarcini practice, partidul a subliniat necesitatea de a

se stabili legături mai strînse cu proletariatul din apus, de a se crea o organizație ilegală puternică, și-a exprimat dorința ca activitatea să aibă un caracter socialist mai ferm, precum și necesitatea de a înrîuri într-un spirit mai riguros fracțiunile. În ultimul timp fracțiunea a început să se comporte mai acceptabil : a votat o rezoluție prin care recunoaște supremația CC-ului, iar deputatul Belousov a rostit chiar un discurs în problema agrară, care a fost scris de Lenin. Pe lîngă aceasta fracțiunea a declarat oficial că nu este de acord cu grupul bolșevic, ce s-a dezis de restul partidului. Acesta din urmă a aflat însă înțelegere și simpatie la Plehanov, Martov și Dan care au declarat că în momentul de față munca ilegală nu este numai nefolositoare, dar și păgubitoare. Redacția ziarului „Glasul social-democratului", adică menșevicii din Caucaz în frunte cu Kostrov, nu sînt de acord cu ei. Asta-i tot în ce privește chestiunile de partid. Numerele 8-9 din „Glasul social-democratului" nu le-am găsit la Moscova, în schimb am găsit nr. 30 al ziarului „Proletarul"...

Cînd am început să parcurg scrisoarea nu mi-am dat seama dintr-o dată cine este autorul ei, poate, mi-am zis eu, un vechi bolșevic, vreun tovarăș din anii aceia îndepărtați. După ce am citit însă adresa, mi-am amintit pe loc. De altfel, la sfîrșitul scrisorii, se afla o notificare : „După părerea agentului D. P., autorul scrisorii ar fi Iliya Grigorievici Ehrenburg, aflat sub urmărire". Departamentul poliției nu se înșela. Ceea ce aveam în mînă, era copia scrisorii mele adresate lui Valea Neimark. Recitind textul, am simțit că mă uimește

nu atît conținutul ei, cît mai ales limbajul. Tot așa te recunoști cu greu uneori într-o fotografie veche, îngălbenită, de vremuri.

De mult nu mai sînt printre cei vii nici Valea Neimark, nici deputații social-democrați ai Dumei de stat, nici X, care m-a indignat prin sentințele sale cu privire la esența utilitară a artei. Viața a fost trăită, pot să adaug doar că există un fir de legătură între scrisoarea adolescentului și cartea bătrînului scriitor. Nu regret nici că la vîrsta de 15 ani am activat într-o organizație bolșevică ilegală, nici că trei ani mai tîrziu, îndrăgind ca un fanatic poezia, am încetat să mai merg la ședințe și am părăsit în cele din urmă școala de științe sociale după ce am frecventat-o numai cîteva luni pentru a mă consacra de dimineață pînă seara lecturii poeților mai bătrîni sau mai tineri, pentru a admira pînze și a asculta discuțiile despre cubism și despre „poezia științifică".

Totuși, nici chiar în anii aceia nu am putut uita ceea ce la vîrsta de cincisprezece ani mi se păruse a fi unicul adevăr, un adevăr simplu : ascultam cu emoție povestirile oamenilor care veneau din Rusia, mă duceam în luna mai la Zidul Comunarzilor, uram minciuna lumii banului. Cititorul acestei cărți știe că toată viața mea n-am făcut altceva decît să încerc să îmbin în sufletul meu dreptatea cu frumosul, noua orînduire socială cu arta. Existau doi Ehrenburg, care arareori trăiau în bună înțelegere, adeseori unul îl persecuta, ba chiar îl strivea pe celălalt și nu e vorba nici măcar de fățărnicie, ci de viața grea a unui om care chiar dacă făcuse mult prea multe greșeli, ura din adîncul inimii trădarea.

Arareori se găsesc critici care încearcă să-l înțeleagă pe scriitor, de cele mai multe ori ei își propun alte țeluri, din cînd în cînd (mai ales la date jubiliare) îi laudă pe autori, de cele mai adesea însă îi înjură. Ziariștii din apus m-au condamnat și mă condamnă pentru tendențiozitate, subiectivism politic, pentru că — spun ei — sacrific adevărul de dragul unei ideologii înguste sau chiar al directivelor administrative. Dimpotrivă, unii ziariști sovietici au declarat și declară că sufăr în același timp de un surplus de subiectivism și de obiectivism, nu știu să disting conștiința nouă a omului în mijlocul noianului de sentimente învechite, înfățișez eroi netipici, caut să apăr formalismul.

N-am să mă apuc să iau apărarea operelor pe care le-am scris, despre unele dintre ele am vorbit destul de aspru chiar în paginile cărții de față. De altfel aici nu mă refer la lipsurile mele ca scriitor, ci la viața pe care am trăit-o. „Oameni, ani, viață" nu este un roman și nu a stat în puterea mea să schimb subiectul sau firea eroului. Dacă am trecut sub tăcere unele evenimente din viața mea, am vorbit în schimb cu sinceritate despre erorile și superficialitățile mele. Am să adaug întru apărarea mea că rătăcirile și contradicțiile interioare le-au cunoscut mulți dintre contemporanii mei. Se vede că faptul era legat de epocă.

M-am format în tradițiile, în ideile, în normele morale ale secolului al XIX-lea. Astăzi, mie însumi multe lucruri mi se par aparținînd unei istorii îndepărtate, dar în 1909, cînd umpleam caiete întregi cu versuri proaste, mai erau în viață Tolstoi, Korolenko, France, Strindberg, Mark

Twain, Jack London, Bloy, Brandes, Jaurès, Kropotkin, Bebel, Lafargue, Peguy, Verhaeren, Rodin, Degas, Mecinikov, Koch... Nu mă dezic nici de adolescentul tuns scurt care-i condamna pe „fracționiști", și ironiza pasiunea pentru poezie a Nadiei Lvova, nici de tînărul cu caș la gură care descoperind existența lui Blok, Tiutcev, Baudelaire, a fost revoltat cînd a auzit vorbindu-se despre destinația secundară și cu totul auxiliară a artei ; astăzi îi înțeleg pe amîndoi.

Pasiunea pentru luptă revoluționară, activitatea în organizația bolșevică ilegală nu au fost o întîmplare pentru mine, ele au determinat multe lucruri din viața mea și dacă m-au împiedicat să-mi termin studiile liceale — căci în loc să frecventez școala, îmi petreceam zilele la întîlniri conspirative, la întruniri, în căminele muncitorești sau prin ceainării, iar apoi în celula închisorii — în schimb m-au învățat multe. Bineînțeles și evenimentele anului 1905 au fost cele care m-au ajutat să încep viața anume în acest chip, și tovarășii mai mari decît mine, în primul rînd prietenul meu Nikolai, elev la Gimnaziul nr. 1, și cărțile ; totuși alegerea exprimă în primul rînd unele trăsături ale firii mele.

În 1917 n-am mai recunoscut unele lucruri pentru care luptasem cu zece ani în urmă : în emigrație mă rupsesem de viața Rusiei și căpătasem un interes deosebit pentru valori reale sau iluzorii, care mi se păreau a fi contestate. Doi ani mai tîrziu, mi-am recunoscut greșeala. Deși unii prieteni mă chemau la Paris, am plecat la Moscova. De bună voie mi-am legat existența de ideea care

la început mi se păruse a fi acea troică înaripată cîntată de Gogol, iar mai apoi căpătase contur de cvadrigă, de stat, de tanc, de sputnik, și în 1957 scriam :

...In zi de toamnă, pe ruseasca glie,
Intre cătune triste și uitate
El fu lansat spre bolta azurie
De oameni cu nădejdi întraripate...
Pricepe-vor, ghici-vor ? nu știu zău...
De patruzeci de ani îl văd în vise,
Plin de neliniști, de speranțe, greu,
Țîșnind semeț spre zările deschise.

Am pus pe unul dintre eroii romanului meu „Și a fost ziua a doua", să rostească, sau mai bine zis să noteze în jurnalul său multe din îndoielile mele. Cînd Volodia Safonov s-a spînzurat, eu eram de fapt cel care căutam să mă spînzur pe mine însumi. Adesea m-am forțat să tac. Erau anii svasticei, ai războiului din Spania, ai luptei pe viață și pe moarte. Epoca pe care astăzi o denumim „cultul personalității" adăuga tăcerii benevole și o tăcere forțată de împrejurări.

Aș fi putut fi arestat în anii fărădelegilor, așa cum arestați au fost mulți dintre prietenii mei. Nu știu la ce a gîndit Babel, înainte de a muri, unul dintre cei pentru care tăcerea era nu numai un semn de precauție, dar și o manifestare de devotament. Aș fi putut să mor în anii de după război, înainte de Congresul XX, așa cum au murit Tairov, Surîț, Tuwim. Și pe ei îi chinuiau fărădelegile comise, chipurile, întru apărarea ideilor pe care le împărtășeau și pentru care se simțeau răspunzători. Sînt fericit că am ajuns să

văd ziua cînd am fost invitat la Uniunea Scriitorilor și mi s-a dat să citesc raportul lui Hrusciov „Despre cultul personalității".

E mai ușor să schimbi politica, economia, decît conștiința umană. Întîlnesc adesea oameni care nu au reușit să se elibereze de închistare sufletească, de teamă, de cazuistică, înrădăcinate în sufletele lor de-a lungul anilor. Crește însă o generație care nu a cunoscut nici „aplauze furtunoase care trec în ovații", nici nopțile cînd trăgeam cu urechea la orice zgomot de pe scară. Procesul de trecere a omului de la religie la conștiință științifică a durat foarte mult, pe cînd adolescenții care s-au născut după 1940, au trebuit să facă într-o singură zi saltul de la credință oarbă la gîndire critică. Nu ne rămîne decît să mai mulțumim încă odată oamenilor care au găsit în ei suficientă forță și au înțeles că demascarea arbitrarului înseamnă o întărire a ideilor lui Octombrie. Nu există pentru mine bucurie mai mare decît să-i aud pe tinerii noștri care pășesc în viață exprimînd păreri uneori încă lipsite de maturitate, dar sincere și îndrăznețe.

Cu timpul am înțeles că și dragostea mea față de artă, și credința mea față de ideile socialismului sînt legate de un singur lucru, de destinul culturii. În anii cînd intram în viață, cultura era un act de creație și apanajul a puțini oameni. Astăzi, într-o formă sau alta, într-o măsură sau alta, cultura a ajuns să fie la noi un bun aproape, am putea spune, al tuturor. Timp de patruzeci de ani oamenii au citit, au meditat, s-au dezvoltat din punct de vedere spiritual. În anii în care amintirile mele se publicau în „Novîi Mir", am căpătat numeroase scrisori ; oameni de aceeași vîrstă cu

mine își aminteau de trecut, îmi împărtășeau angoasele și speranțele lor, iar cei tineri puneau întrebări pe care altădată degeaba le numisem „blestemate" ; aceste scrisori, din care am avut de învățat au fost în același timp izvor de îmbărbătare pentru mine.

În paginile acestei scrieri m-am referit nu o dată la propriile mele greșeli. Și alții au făcut greșeli, greșeli a făcut și societatea, lista lor este lungă și această listă și-o amintesc nu numai adversarii, dar și compatrioții noștri.

În anii de după război am făcut multe călătorii în apus. Nivelul de viață crescuse în comparație cu cel antebelic, biruise stilul nou industrial, în arhitectură, în mobilier, viața devenise mai confortabilă și totodată mai plină de tracasare. Liniștea dispăruse nu numai din cauza creșterii mecanizării, dar și din cauza nesiguranței zilei de mîine. Am asistat la prăbușirea celei de a patra republici, la desmembrarea Imperiului Britanic. Numai în Statele Unite mai poți întîlni apologeți ai capitalismului, pe cînd politicienii Europei Apusene, care discută despre economia planificată, despre naționalizarea parțială, despre creșterea impozitului pe venituri, caută să ne convingă că poți fi în pas cu veacul chiar cînd stai pe loc.

Cred că greșelile noastre, și materiale și spirituale, sînt legate de faptul că dimineața nu seamănă de loc cu amiaza sau, așa cum ne spune un proverb francez, bătrînețea multe nu mai poate iar tinerețea multe nu le știe. Pe drumurile trecutului e ușor să gonești într-un Buick perfecționat și pe deplin modern. Dimpotrivă, de viitor te apropii cu greu, adesea rătăcești și nu ai pe cine întreba care e drumul mai bun.

Lumea s-a schimbat foarte mult. În anii în care-mi începeam eu viața de om conștient, cartezianismul mai era în floare și reacționarilor sau spiritelor arbitrare li se aducea învinuirea de a fi lipsiți de logică. O jumătate de veac de istorie, experiența fiecăruia dintre noi au arătat că vechea logică a dat faliment ; ipoteze ce păreau impecabile au fost dezmințite de evenimente ; viața nu se desfășura după legile lui Descartes și adesea împotriva acestora. Cu ajutorul dialecticei poți explica ușor ceea ce s-a petrecut. La altceva mă gîndesc încă în momentul de față ; ce atitudine trebuie să ia omul în viața lui personală, cînd în fața lui se ivesc lucruri pe care nu le-au putut prevedea nici autorii lui preferați, nici diferite conferințe sau discuții ?

Pe cînd eram copil, la școlile din Rusia, Germania, Italia, copiii învățau că e păcat să ucizi, să furi, să-ți jignești părinții, să invidiezi pe un altul. Elevii știau pe de rost cele zece porunci. În școlile din Franța după despărțirea bisericii de stat, s-a introdus un nou obiect : „morala". Cele zece porunci au fost înnoite cu ajutorul fabulelor lui La Fontaine, iar articolele din Codul Penal au fost împodobite cu citate de Victor Hugo. Nimeni nu începe a construi o casă pornind de la acoperiș și dacă urmașii noștri vor putea vorbi despre mijlocul veacului XX ca despre o epocă de mari descoperiri științifice, sociale și tehnice, în nici un caz nu vor putea spune că a fost o epocă de dezvoltare armonioasă a personalității umane ; în vremea noastră instrucțiunea a depășit

educaţia, fizica a lăsat în urmă arta, şi oamenii se apropie de motorul radioactiv fără să fie înarmaţi cu frînele unei morale autentice. Conştiinţa nu este cîtuşi de puţin o noţiune religioasă ; Cehov care nu era un credincios avea o conştiinţă de mare profunzime (ca şi alţi reprezentanţi ai literaturii ruse din secolul al XIX-lea.) Am impresia uneori că noţiunea de conştiinţă trebuie repusă în drepturile ei ; e o problemă însă care depăşeşte graniţele capitolului de faţă şi ale cărţii în întregimea ei.

Mi-amintesc de un conferenţiar al nostru, care în 1932 afirma că descoperirile lui Einstein sînt o încercare de reînviere a idealismului, chiar a misticismului. Noua ştiinţă s-a lovit de multe piedici neaşteptate : orice naştere este totdeauna dificilă. În decurs de treizeci de ani succesele ştiinţei au devenit atît de evidente, încît s-a schimbat conştiinţa oricărui om de rînd. Astăzi ştiinţa secolului al XIX-lea pare un apartament confortabil, dar strîmt. Probabil că o stare sufletească asemănătoare, deşi într-o mai mică măsură, au cunoscut şi oamenii renaşterii tîrzii, cînd au înţeles că Pămîntul nu este centrul Universului. Într-un chip nou s-a pus pentru noi noţiunea de infinit. Ceea ce altă dată părea a fi absolut real, a devenit o abstracţie, iar abstracţia de ieri a devenit o realitate.

În clipa în care politicienii, militarii şi chiar şi oamenii de rînd au luat cunoştinţă de dezvoltarea fizicii şi de rolul ei în crearea armei atomice, au început să cugete toţi la pericolul desfiinţării vieţii pe pămîntul nostru. Nu există decît două posibilităţi : sau să acumulezi arme atomice, sau

să fii de acord cu dezarmarea generală. În continuare iau parte la diferite consfătuiri sau conferinţe ale partizanilor păcii, la întîlniri în jurul unor „mese rotunde". Scepticii îmi citează uneori exemple din trecut, conferinţa de la Haga, congresul de la Amsterdam, organizat în ajunul celui de-al doilea război mondial şi îmi spun că sînt un naiv. Cred dimpotrivă că naivi sînt ei, scepticii. Altădată dezarmarea era o utopie a idealiştilor, sau o făţărnicie a jefuitorilor. Cînd un tigru spunea altuia că trebuie să-şi scoată colţii şi să-şi taie ghearele, amîndoi sperau în felul acesta să liniştească turmele de multe milioane de oi. În momentul de faţă tigrii au înţeles că războiul atomic nu înseamnă planuri strategice, nici nu presupune ca cineva să aibă mai mult petrol, oţel sau chiar uraniu, ci duce la nimicirea generală într-o singură clipă. Dezarmarea a devenit o necesitate reală pentru toată lumea şi dacă continuă să se discute despre realizarea ei, se datoreşte numai faptului că tradiţiile în politica internaţională sînt cu mult mai puternice decît în ştiinţele naturii. Problema e una singură : vor reuşi oare prevenirile fizicienilor s-o ia înaintea rutinei diplomaţilor şi vor reuşi oare diferitele guverne să-şi dea seama de necesitatea de a trece de la discuţii la faptă, mai înainte ca vreo întîmplare absurdă să dezlănţuie catastrofa ?

Viaţa este plină de contradicţii. Există oameni care vorbesc despre zboruri cosmice în comun, despre zboruri pe lună şi în acelaşi timp sînt gata (din fericire, în cuvinte), să arunce în aer biata noastră planetă progresistă pentru că nu se pot înţelege cu alţi oameni, ca şi ei, în ce

privește statutul a cîtorva cartiere dintr-un oraș. Deprinderile milenare de a rezolva discuțiile prin forță îndeamnă în momentul de față o serie întreagă de state să dețină arma atomică. Dacă în anii tinereții mele se spunea că nu poți trăi în vecinătatea unui butoi cu praf de pușcă, astăzi trăim în vecinătatea unor butoaie cu mult mai primejdioase. Cunoștințele au luat-o înaintea conștiințelor.

În a doua jumătate a secolului XX arta a fost nevoită să-și restrîngă în toate țările aria de dominație. În aparență, s-ar fi zis — dimpotrivă — că și-a extins-o: tirajele romanelor au sporit aproape pretutindeni, a crescut numărul de vizitatori la muzee și expoziții, cinematografia s-a întărit, s-a născut televiziunea. Totuși în viața particulară a multor oameni rolul artei a scăzut. Poate că lucrul s-a întîmplat pentru că limbajul artei a fost depășit de cotiturile bruște în știință și în viața socială, sau poate că aceste cotituri au dus la oarecare indiferentism față de artă. Oamenii și-au pierdut echilibrul sufletesc, au început să admire sputnicii artificiali, să se teamă de bombele atomice, să se bucure de invenții, să urle pînă la disperare la meciuri sportive, să viseze mașini capabile să transforme semifabricatele în ospățuri ale lui Lucullus.

Unele invenții miraculoase, ca de pildă televiziunea, furnizează zilnic surogate de artă. Oamenii se duc mai rar la teatru și în loc să deschidă o carte, deschid televizorul. Pe ecran au ocazia să vadă bătălii în Congo și olimpiade, nunți regești și înmormîntări de președinți, balerine cu duiumul și motani dresați, Hamlet și boxeri, concerte și scandaluri mondene. Prin fața omului gonesc în zbor, țipă, grohotesc, miaună zeci de imagini, versurile se amestecă cu reclamele, iar muzica cu pronosticurile meteorologice. În timp ce privesc toate acestea, oamenii mănîncă, povestesc cancanuri, se ceartă, cu timpul sensibilitatea lor devine obtuză.

Mi-amintesc cu cîtă pietate vorbeau toți în anii copilăriei mele despre Tolstoi, privindu-l ca pe un adevărat prooroc. Cînd Zola a fost condamnat pentru că a luat apărarea lui Dreyfus, o lume întreagă s-a sesizat. În anii Primului război mondial, oamenii care continuau să cugete, ascultau glasul lui Romain Rolland. Într-un teatru din Paris, spectatorii s-au putut apuca la bătaie din cauza muzicii lui Stravinski sau a decorurilor lui Picasso. Acum se iau la bătaie uneori pe stadion suporterii meciurilor de fotbal.

Cu cinci ani în urmă, din vina mea, „Komsomolskaia Pravda" a început o discuție pe tema dacă în „era atomică" arta este condamnată la pieire. Unul dintre specialiștii noștri în cibernetică îi ironiza pe tinerii care continuă să admire arta și, cum spunea el, oftează: „Ah, Blok, ah, Bach!" Cu acest prilej am parcurs mii de scrisori adresate mie și ziarului. Aproape toți tinerii și tinerele erau înspăimîntați de ideia că arta ar putea să moară. Ciberneticianul a avut și el vreo sută de partizani care contrapuneau muzicii sau poeziei măreția științelor naturii. Argumentele pe care le invocau erau un amestec între ideile tehnocrației și utilitarismul predicat de eroul lui Turgheniev, Bazarov.

Dacă aceşti oameni ar fi avut dreptate în pronosticurile lor, cosmosul ar fi putut fi cucerit de oameni mediocri posedînd cunoştinţele necesare, dar lipsiţi de bogăţie spirituală, care, probabil că s-ar fi deosebit prea puţin de maşinile gînditoare ale secolului al XXI-lea. Descoperirea focului, mai bine zis a mijloacelor de a-l produce, se situează la începutul epocii de piatră. Zeci de milenii mai tîrziu Eschil a scris al său „Prometeu înlănţuit". Această tragedie trăieşte şi astăzi, însufleţeşte milioane de oameni, întăreşte sentimentul nostru de demnitate. Atracţia sexuală o cunosc şi muştele, dar pentru ca ea să devină iubire a fost nevoie de milenii de artă, de la cretanii antici şi Kalidassa pînă la Goethe, Stendhal, Tolstoi şi mai departe pînă la Apollinaire, Blok, Maiakovski, Hemingway, Eluard, Pasternak.

Cred că o conştiinţă nouă, simţăminte noi cer artei şi un limbaj nou. Pentru oamenii, care se obişnuiseră cu pictura lui Giotto, cu versurile lui Rutebeuf, un Villon, Rabelais sau Ucello, puteau să pară o decădere a artei, tot aşa cum patru sute de ani mai tîrziu pentru francezii celui de-al doilea imperiu, educaţi în clasicism şi romantism, Manet, Degas, Baudelaire, Flaubert erau nişte barbari care înjoseau arta.

La simpozionul de la Leningrad al scriitorilor la care au participat reprezentanţi din diferite ţări, cineva a spus că e mai bine să fii continuator al lui Tolstoi, al lui Dickens şi Stendhal decît al lui Proust, Kafka sau Joyce. Nu cred că epoca noastră lasă artistului o singură alegere, al cui anume epigon preferă să fie.

Cititorul nu se va mira că în această carte de amintiri am acordat atîta spaţiu artei. Nu e vorba numai de meseria mea, dar şi de felul meu de a vedea lumea. Sînt convins că nu poţi merge înainte dacă păşeşti cu un singur picior şi că fără frumuseţea spirituală, nici un fel de transformări sociale, nici un fel de descoperiri ştiinţifice nu vor aduce omenirii fericirea adevărată. Ideea după care conţinutul şi forma artei sînt dictate de societate, cu toate că este în principiu justă, mi se pare prea formală. Bineînţeles Leonardo da Vinci sau Michelangelo aveau un orizont intelectual mai vast, simţeau mai puternic şi mai profund decît mulţi dintre contemporanii lor şi totodată trebuiau să ţină seama de părerile unor Mecena — cardinali, principi, chiar a criminalilor năimiţi ai epocii. Indiferent însă dacă au fost glorificaţi sau prigoniţi, ei au fost filozofi, descoperitori, au desţelenit drumul de viitor. Operele lor ne impresionează şi astăzi, iar istoria oraşelor italiene de la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea ne apare astăzi furtunoasă, sîngeroasă, totuşi de mult stinsă şi de altfel prea puţin atrăgătoare. N-a fost oare Stendhal un spirit mai pătrunzător, mai profund decît contemporanii săi, supuşii „bunului rege cu umbrelă"? În timpul vieţii autorului romanul „Roşu şi Negru" a fost citit de cîteva mii de oameni, dintre care poate numai o sută sau două sute au desluşit sensul acestei cărţi. Orice s-ar putea spune despre Stendhal, numai că a fost epigon — nu. Creaţie a epocii sale, el a depăşit-o cu mult. Romanele lui i-au îndepărtat pe mulţi, uneori i-au supărat chiar pe Balzac şi Goethe

care simţeau nedesluşit toată forţa lui Stendhal. Oare versurile lui Puşkin, „Un erou al timpului nostru", „Suflete moarte" sînt numai o reflectare genială a Rusiei lui Nicolae I, numai expresia concentrată a ideilor şi sentimentelor nobilimii înaintate din acea vreme?

Cartea lui Wiener consacrată problemelor de cibernetică mi s-a părut interesantă, dar nu m-a dus la concluzia că trebuie să prohodesc arta. Dimpotrivă, am înţeles că în epoca noastră totul se schimbă foarte repede. Se va schimba probabil şi literatura sau pictura. Lucrul cel mai puţin recomandabil este să te apuci să bodogăni ca bătrînii, să condamni epoca şi tineretul care nu ştie nici să viseze nici să sufere ca pe vremea bunicilor. Aş putea fi învinuit de multe lucruri, de acesta însă nu.

Am întrerupt această povestire despre viaţa mea, la primul capitol al acestei părţi care pentru mine trebuie să fie ultima şi despre care mi-e mult prea greu să scriu, fiind vorba de ziua de astăzi. Au trecut peste zece ani din 1954 cînd m-am apucat să scriu „Dezgheţul". Am continuat să hoinăresc prin lume, am citit cărţi noi, m-am întîlnit cu prietenii, am iubit, m-am chinuit, am sperat.

Cred că am trăit mai concentrat, uneori şi mai acut decît în tinereţe. Mi-am dat seama că de abia acum am cunoscut profunzimea pe care o pot îmbrăca unele sentimente, am ascultat glasurile liniştei, m-am bucurat pe deplin de ultimele zile însorite ale unei toamne tîrzii.

La începutul lui 1963 am petrecut două zile cu Picasso. I-am admirat noile pînze din seria „Răpirea Sabinelor". Compoziţia îi fusese sugerată de tabloul lui David. Legenda antică spune că romanii, în căutare de soţii, au furat femeile sabine, iar cînd sabinienii au pornit război împotriva Romei, femeile care făcuseră între timp copii, au oprit vărsarea de sînge. Picasso nu a realizat un tablou emoţionant de împăcare, ci o viziune apocaliptică a războiului, un şir de noi „Guernica"; în acelaşi timp însă fiecare pătrăţel de pînză este plin de pitoresc. În atelier am stat ca fermecat şi de abia noaptea mi-am spus: „uimitor lucru, omul acesta are peste 80 de ani!...

Am vizitat multe ţări noi pentru mine: India, Japonia, Chile, Argentina, şi lumea a devenit parcă mai cuprinzătoare. În tinereţe cunoscusem doar Europa, şi din auzite Statele Unite ale Americii, adică un continent şi jumătate din cinci. Am făcut cunoştinţă cu o serie de oameni care mi s-au părut a fi personalităţi remarcabile. Am să amintesc aici de discuţia pe care am avut-o la Delhi cu Jawaharlal Nehru, care reprezenta pentru mine în politică ceea ce erau pînzele Amritei Scherr-Gill în pictură, adică o contopire organică între profunzimea naţională indiană şi gîndirea înaintată a apusului.

Pentru prima oară m-am dus în Armenia şi m-am îndrăgostit de această ţară. Culorile trandafirii şi totodată o anume asprime îmi amintea de Castilia, mi-au plăcut oamenii care-şi iubesc cu pasiune pămîntul, fără a fi nişte provinciali mărginiţi, ci adevăraţi cetăţeni ai universului. M.S. Sarian mi-a făcut portretul; în timpul şedinţelor, amintindu-şi de trecut, blestema cu furie

pe oamenii indiferenți față de artă și aveam impresia că în fața mea se află un adolescent care admiră pentru prima oară ocrul și cobaltul, și nu un meșter bătrîn. În 1965 Sarian împlinise 85 de ani și vechile lui pînze care zăcuseră prin depozitele muzeelor, au fost expuse: „Cîini la Constantinopol", „Palmieri din Egipt", „Femei persane". S-a făcut și un film închinat lui Sarian pentru care eu am scris textul. Am povestit altădată cum acest pictor înnăscut a fost împiedicat să facă artă, cum în 1948 și-a scos cele mai frumoase tablouri de pe perete și a început să le taie.

Arta continua să fie un izvor de bucurie și în același timp să-mi deschidă ochii asupra vieții. Este un merit al tehnicii invenția cinematografiei. Cînd am văzut însă ultimele filme ale lui Fellini, ale lui Alain René, mi-am dat seama că cinematografia începe să capete un limbaj propriu, că este în stare nu numai să redea jocul genialului mim, Chaplin, realitatea lumii concrete, dinamica evenimentelor, dar și să dezvăluie sufletul omului în profunzimile sale întunecate pline de încătușare, altfel decît o fac scena, cartea sau tabloul.

M-a bucurat prin exactitatea sa nuvela lui Salinger închinată unui adolescent, ca și multe alte cărți, printre care unele nuvele ale tinerilor noștri Kazakov, Axionov. După ce am citit schița scurtă și aparent scrisă într-o manieră tradițională a lui Soljenițîn, mi-am simțit parcă sufletul îmbogățit. Altfel decît Cehov, dar cu aceeași profunzime ca a lui Cehov, el a introdus în universul meu spiritual figura acelei minunate femei ruse, care trăise o viață atît de grea.

În ultimii ani au murit Falk, Nezval, Joliot, Rivera, Koncealovski, Pasternak, Léger, Zaboloțki, Hemingway, Nazim Hikmet. Simt că pădurea vieții mele devine tot mai rară și mă uit cu gingășie și superstiție la prietenii care trăiesc, iar seara mă consolez privind umbrele adolescenților.

L-am cunoscut pe Paustovski cu care altădată mă întîlneam mai rar, știam că este un mare artist și am văzut că este un om nobil, bun și curajos. Ne-am împrietenit la bătrînețe. Și parcă e un sprijin pentru mine să-l știu că trăiește, că mîine, probabil o să mai publice ceva, că este contemporanul meu și că a trecut prin multe lucruri pe care le-am descris în această carte, că nu e numai un artist exigent, dar și un om cu conștiința lucidă, care în primăvara lui 1963 a venit la mine pentru a mă îmbărbăta în clipe grele.

L-am îndrăgit pe Viktor Nekrasov, un scriitor curajos și inteligent, ceea ce m-a făcut să constat că vîrsta nu este un zid; bătrînețea își are ferestrele și ușile sale.

Nu m-am dezvățat nici să iubesc, nici să sper, și cred că de acum înainte nici n-am să mă mai dezvăț. Bătrînețea, neîndoielnic încătușează pe om, forțele ți se scurg treptat. În schimb, am nu numai mai multă experiență, dar și mai multă libertate lăuntrică.

Nu mi-a fost ușor să scriu această carte. Oricît aș fi vorbit despre progresul științei sau despre lupta pentru pace, știam totdeauna că mă aflu în situația unui om care se confesează în piața publică. Mă ajuta conștiința că vorbind despre prietenii morți, despre mine însumi, introducînd ici-colo cîte un nume drag, lupt împotriva uitării,

a pustiului, a neființei, care, așa cum bine spusese Joliot-Curie, sînt potrivnice firii omenești.

Începînd să scriu această carte, știam bine că voi fi criticat. Unora li se va părea că trec prea multe lucruri sub tăcere, alții vor spune dimpotrivă, că vorbesc despre prea multe. În prefața la volumul II, scris în toamna lui 1963, am repetat : „Cartea mea „Oameni, ani, viață“ a trezit multe discuții și observații critice. În legătură cu aceasta aș vrea să subliniez încă odată că în această carte povestesc despre viața mea, despre căutările, rătăcirile și biruințele unui singur om. Este, bineînțeles extrem de subiectivă și eu nu pretind cîtuși de puțin să dau o istorie a epocii...“

De criticat s-a criticat și se va critica, nu atît cartea mea, cît viața mea. Viața nu o mai poți începe însă de la capăt. N-am avut intenția să dau nimănui nici un fel de lecții cu atît mai mult să mă evidențiez pe mine drept model. Am vorbit prea des despre superficialitatea mea, prea des mi-am recunoscut greșelile, ca să-mi iau rolul unui bătrîn *rezoneur*. De altfel cu plăcere aș fi ascultat pe un bătrîn înțelept care ar fi fost în stare să-mi dea răspuns la multe probleme care continuă să mă frămînte. Am vrut să povestesc despre viața pe care am trăit-o, despre oamenii pe care i-am întîlnit, cred că aceasta va putea ajuta pe unii cititori să cugete ei înșiși la unele lucruri, să le înțeleagă pe altele.

Astăzi am mult prea multe dorinți și teamă mi-e, insuficiente forțe. Am să sfîrșesc printr-o mărturisire : urăsc indiferența, storurile trase la geam, asprimea și cruzimea izolării. Cînd scriam despre prietenii mei, care astăzi nu mai sînt pe lume, mi

s-a întîmplat, nu o dată, să mă opresc din lucru, să mă apropii de fereastră, să rămîn în picioare așa cum rămîn în picioare oamenii cînd vor să cinstească memoria unui defunct. Nu vedeam în fața mea nici frunzișul copacilor, nici troienele de zăpadă, vedeam doar chipul drag mie. Multe pagini ale acestei cărți au fost dictate de dragoste. Iubesc viața, nu mă căiesc și nu regret tot ce am trăit și prin ce am trecut, îmi pare rău numai că multe n-am apucat să fac, că multe n-am scris, că uneori nu am suferit pînă la capăt, și alteori nu am iubit cu toată puterea. Așa sînt însă legile firii. În timp ce pe scenă eroul mai exclamă : „Mîine eu...“ spectatorii se și grăbesc la garderobă. Și mîine ce va fi ? Altă piesă și alți eroi.

Sfîrșit

Indicele numelor de persoane (selectiv) din vol. I—VI

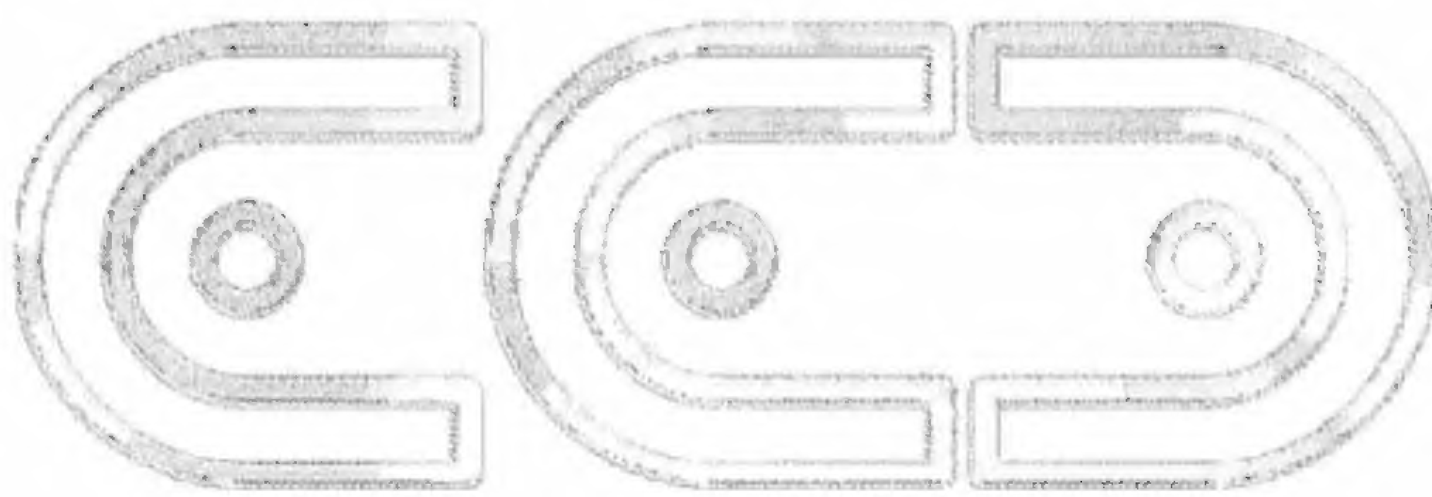
C U P R I N S

Lector :
NATALIA RADOVICI

Tehnoredactor :
AURA IONESCU

Tiparul executat la
INTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ „13 Decembrie 1918"
Coli 22,5
Comanda : 2124

Scanare și prelucrare digitală

de

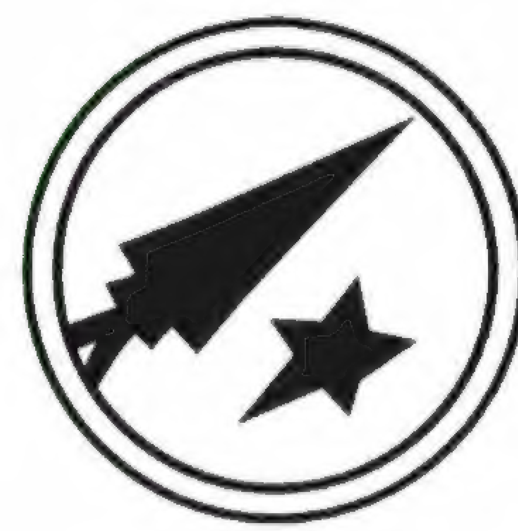

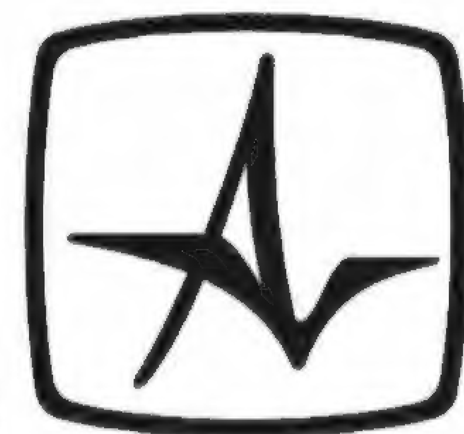
Anonim

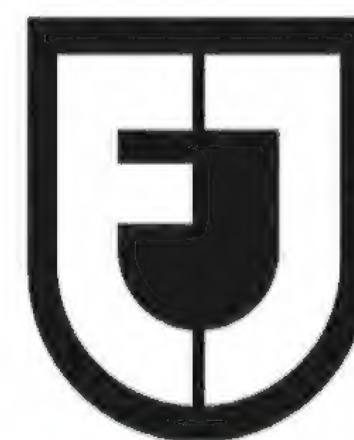
și

CAT Graur

Antwerpen

2023